

סנהדרין פרק אחד עשר פרק חלק
מתוך "גמרא נוקה"
על שם הורי נפתלי וחנה הולנדר הכ"מ

מקרא:

דברי הגמרא באותיות כאלה: ROD 12; רש"י בתוך הגמרא בסוגריים () ובתוך הסוגריים - אותיות MIRIAM 10; מראי מקומות גם MIRIAM 10 מובאות וציטטות בגופן NARKISIM; השלמת פסוקי המקרא בסוגריים () ובאותיות 10 NARKISIM; הערות: בסוגריים [] באותיות CourierNew 10; ההערות עם קידומת # אינם פשט הגמרא אלא הערת העורך לבדיקת הלומד. תחילת עמוד - בתחילת שורה, אפילו באמצע משפט - כך: (תענית ב, ב)
הגירסא: לפי דפוס וילנא עם אחדים מההגהות שעל הדף - לפי הנראה לי כנחוצן לצורך הפשט הפשוט.

מקרא: בתחילת הדף

הערות בשולי הדף - בתצוגת דף אינטרנט אפשר - באקפלורר - להניח עליהם את הסמן ואז מופיעה ההערה בחלון. אפשר גם לראות אם עוברים לתצוגה של דף הדפסה.

In Explorer, Footnotes become visible when the cursor rests on the number of the footnote.

הערות וטבלאות באנגלית - ע"י כולל עיון הדף, ראש הכולל הרב מרדכי קורנפלד -

Producers of the Dafyomi Advancement Forum, <mailto:daf@dafyomi.co.il>,

<http://www.dafyomi.co.il/>

This material is ©2009 by Julius Hollander 27 Bialik St., Petah Tikva, Israel 49351

Permission to distribute this material, with this notice, is granted - with request to notify of use at yeshol@gmail.com.

(סנהדרין דף צ, א)

משנה:

כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא, שנאמר (ישעיהו ס"ב) ועמך כולם צדיקים לעולם יירשו ארץ נצר מטעי מעשה ידי להתפאר (מעיקרא איירי בארבע מיתות, ומפרש ואזיל להו לכולהו, והדר מפרש הני דאין להם חלק לעולם הבא); ואלו שאין להם חלק לעולם הבא: האומר "אין תחיית המתים מן התורה" (שכופר במדרשים דדרשין בגמרא לקמן: מניין לתחיית המתים מן התורה? ואפילו יהא מודה ומאמין שיחיו המתים, אלא דלא רמיזא באורייתא - כופר הוא, הואיל ועוקר שיש תחיית המתים מן התורה - מה לנו ולאמונתו? וכי מהיכן הוא יודע שכן הוא? הלכך - כופר גמור הוא), ו"אין תורה מן השמים", ואפיקורוס (מפרש בגמרא). רבי עקיבא אומר: אף הקורא בספרים החיצונים (מפרש בגמרא). והלוחש על המכה ואומר (שמות ט"ז) [תחילת הפסוק] ויאמר: אם שמוע תשמע לקול ה' אלקיך והישר בעיניו תעשה והאזנת למצותיו ושמת כל חקיו - איננו חלק מן הלחש] כל המחלה אשר שמת במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך;

אבא שאול אומר: אף ההוגה את השם באותיותיו. שלשה מלכים וארבעה הדיוטות אין להן חלק לעולם הבא; שלשה מלכים: ירבעם, אחאב, ומנשה; רבי יהודה אומר: מנשה - יש לו חלק לעולם הבא, שנאמר (דברי הימים ב' לג, יג) ויתפלל אליו [ויעתר לו] וישמע תחנונו וישיבוהו ירושלים למלכותו [וידע מנשה כי ה' הוא האלקים]. אמרו לו: למלכותו השיבו, ולא לחיי העולם הבא השיבו! ארבעה הדיוטות: בלעם, ודואג, ואחיתופל, וגחזי.

גמרא:

וכל כך למה?

תנא: הוא כפר בתחיית המתים - לפיכך לא יהיה לו חלק בתחיית המתים, שכל מדותיו של הקב"ה מדה כנגד מדה, דאמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: מניין שכל מדותיו של הקב"ה מדה כנגד מדה? שנאמר (מלכים ב' א) ויאמר אלישע שמעו דבר ה' [כה אמר ה'] כעת מחר סאה סלת בשקל וסאתים שעורים בשקל בשער שומרון וכתוב (פסוק ב) ויען השליש אשר למלך נשען על ידו את איש האלהים ויאמר הנה ה' עושה ארובות בשמים היהיה הדבר הזה ויאמר הנך רואה בעיניך ומשם לא תאכל

(סנהדרין צ, ב)
וכתיב (מלכים ב, ז, כ) ויהי לו כן וירמסו אותו העם בשער וימות
ודילמא קללת אלישע גרמה ליה, דאמר רב יהודה אמר רב: קללת
חכם - אפילו על חנם היא באה! ?
אם כן לכתוב קרא 'וירמסוהו וימות' מאי 'בשער' ? - על עסקי
שער (דבדבר שכפר בו נדון: שלא אכל משם, ונרמס ברגלי הבאים לקנות) .

[אמר רבי יוחנן]: מניין לתחיית המתים מן התורה? - שנאמר
(במדבר יח, כח) [כן תרימו גם אתם תרומת ה' מכל מעשרתיכם אשר תקחו מאת בני ישראל] ונתתם ממנו את
תרומת ה' לאהרן הכהן; וכי אהרן לעולם קיים (כלומר: וכי אהרן חיה כל כך שתנתן
לו)? והלא לא נכנס לארץ ישראל שנותנין לו תרומה (ומאי האי דקאמר
'ונתתם ממנו תרומת ה' לאהרן הכהן')?! אלא מלמד שעתיד לחיות (לעולם הבא)
וישראל נותנין לו תרומה - מכאן לתחיית המתים מן התורה.

דבי רבי ישמעאל תנא: (הא דכתיב) 'לאהרן' (לאו להכי הוא דאמא, אלא לומר לך)
כאהרן: מה אהרן חבר - אף בניו חברים.
אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: מניין שאין נותנין
תרומה לכהן עם הארץ? שנאמר (דברי הימים ב לא, ד) ויאמר לעם ליושבי ירושלים לתת
מנת הכהנים והלוים למען יחזקו בתורת ה': כל המחזיק בתורת ה' יש לו מנת,
ושאינו מחזיק בתורת ה' - אין לו מנת!
אמר רב אחא בר אדא אמר רב יהודה: כל הנותן תרומה לכהן עם
הארץ - כאילו נותנה לפני ארי: מה ארי, ספק דורס ואוכל ספק
אינו דורס ואוכל (ואין אנו יודעין כשנוטל בהמה מן העדר אם דעתו לדורסה ולאוכלה מיד קודם
שתסריח או לא, אלא לטרוף ולמלא (חורו) [תאותו], ולאחר זמן יאכלנה כשתסריח; אי נמי 'ספק דורס': שארי
דרכו לדורס ולרמוס בהמה ברגליו ואוכלה כשהיא דרוסה מנוולת; ופעמים שנותנה בחורו ואינה מנוולת) -
אף כהן עם הארץ: ספק אוכלה בטהרה ספק אוכלה בטומאה (והכי נמי כהן
עם הארץ כשאנו נותנין לו תרומה בידו אין אנו יודעין אם יאכלנה בטהרה או בטומאה) .
רבי יוחנן אמר: אף גורם לו מיתה, שנאמר (ויקרא כב, ט) [ושמרו את משמרת
ולא ישאו עליו חטא] ומתו בו כי יחללוהו [אני ה' מקדשם].
דבי רבי אליעזר בן יעקב תנא: אף משיאו עון אשמה (עונות הרבה מטעין
עליו), שנאמר (ויקרא כב) והשיאו אותם עון אשמה באכלם את קדשיהם [כי אני ה' מקדשם]
(ומתרגמין 'במיכלהון בטואבא ית קודשיהון') .

תניא: רבי סימאי אומר: מניין לתחיית המתים מן התורה? -
שנאמר (שמות ד, ו) וגם הקימותי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען [את ארץ מגריהם אשר
גרבו בה]; 'לכם' לא נאמר, אלא 'להם' (דמשמע שהבטיח הקב"ה לאבותינו אברהם יצחק
ועקב שיתן להם ארץ ישראל; וכי להם ניתנה? והלא לבניהם ניתנה! אלא מלמד שעתידין לחיות, ועתיד
הקב"ה ליתן להם את ארץ ישראל) - מכאן לתחיית המתים מן התורה.

<צד"ק ג"ם גש"ם ק"ם סימן>:
שאלו מניין את רבן גמליאל: מניין שהקדוש ברוך הוא מחיה
מתים?
אמר להם מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים - ולא קיבלו
ממנו:

מן התורה - דכתיב: (דברים לא, טז) ויאמר ה' אל משה הנך שוכב עם אבותיך
וקם [העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ אשר הוא בא שמה בקרבו ועזבני והפר את בריתי אשר כרתי
אתו] (הנך שוכב עם אבותיך וקם: הנה אתה מת שוכב, והנה אתה קם: שתחיה לעתיד לבא, והאי
'וקם' - א'הנך קאי);
אמרו לו: ודילמא 'וקם העם הזה וזנה ...' (דלקמיה קאי, ולאז אדלעיל, והיינו
אחד מחמשה מקראות שאין להם הכרע)! ?
מן הנביאים - דכתיב (ישעיהו כו, יט) יחיו מתים (דמתים שבארץ ישראל יחיו)
נבלתי יקומון (אפילו נפלים יחיו [במסכת כתובות קיא.]) הקיצו ורגנו שוכני עפר כי טל אורות
טלך וארץ רפאים תפיל!
ודילמא מתים שהחיה יחזקאל (דההיא קרא 'יחיו מתים' - ישעיה אמרו, והוא קדם
ליחזקאל שנתבא בימי חזקיה, והיה מתבא פסוק זה על שהיה עתיד יחזקאל להחיות מתים, אבל
לעולם הבא - לא) ?

מִן הַכְּתוּבִים - דְּכָתִיב (שִׁיר הַשִּׁירִים ז') וְחֹכֶךְ כִּיִּן הַטּוֹב הוֹלֵךְ לְדוּדֵי לְמִישְׁרִים
דוּבֵב שְׁפָתַי יִשְׁנִים (דוּבֵב = פְּרוֹנֶמִי"ש בלע"ז, כְּלוּמֵר נְעוּת וּמִתְנַדְּדוּת שְׁפָתַי יִשְׁנִים עֹפֵר, מְכַלֵּל
שִׁיחִיו) !

וְדִילְמָא רְחוּשֵׁי מִרְחָשָׁן שְׁפוּתִיהָ (שְׁפֹתֶיהָ נְעוּת מַעֲט בְּתוֹךְ הַקֶּבֶר)
בְּעִלְמָא, (אֲבָל אֵין חִיִּין וְיוֹצֵאִין לְאוּרֵי הָעוֹלָם ו') כְּרַבִּי יוֹחָנָן, דֹּאמֵר רַבִּי
יוֹחָנָן מִשּׁוֹם רַבִּי שְׁמַעוֹן בֶּן יְהוֹצָדָק: כָּל מִי שְׁנֹאמְרָה הִלְכָה
בְּשֵׁמוֹ בְּעוֹלָם הַזֶּה - שְׁפֹתָיו דּוֹבְבוֹת בְּקֶבֶר, שְׁנֹאמֵר 'דוּבֵב שְׁפָתַי
יִשְׁנִים' ?

(וְלֹא קִבְּלוּ מִמֶּנּוּ) עַד שֶׁאִמֵּר לָהֶם מִקְרָא זֶה: (דְּבָרִים י"א, כ"א) [לְמַעַן יִרְבוּ יְמִיכֶם וְיָמֵי בְנִיכֶם עַל
הָאֲדָמָה] אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְרָהָם לֵאמֹר לָהֶם [כִּמְיָ הַשָּׁמַיִם עַל הָאָרֶץ]; 'לָכֶם' לֹא נֹאמֵר, אֲלֹא
'לָהֶם' - מִיִּכָּן לְתַחִיית הַמֵּתִים מִן הַתּוֹרָה.
וְיֵשׁ אוֹמְרִים מִן הַמִּקְרָא הַזֶּה אִמֵּר לָהֶם: (דְּבָרִים ז', ד') וְאַתֶּם הַדְּבָקִים בַּה' אֱלֹהֵיכֶם
חַיִּים כְּלַכֶּם הַיּוֹם (דֹּהֲאִי 'נֶהְיֹם' מִיּוֹתֵר הוּא, דְּמַצִּי לְמַכְתָּב 'חַיִּים כְּלַכֶּם'! מַה תִּלְמּוּד לּוֹמֵר 'הַיּוֹם'? -
כֹּהִיּוֹם:) . [פְּשִׁיטָא דְּחַיִּים כּוֹלְכֶם הַיּוֹם! ? אֲלֹא אִפִּילוּ בַּיּוֹם שְׁכָל הָעוֹלָם
כּוֹלֵם מֵתִים - אַתֶּם חַיִּים] מַה הַיּוֹם כּוֹלְכֶם קִיִּמִּין - אִף לַעֲוֹה"ב
כּוֹלְכֶם קִיִּמִּין (כַּךְ שְׁמַעְתִּי) .

שְׁאֵלוּ רוֹמִיִּים אֶת רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן חֲנַנְיָה מִנִּיִּין שֶׁהִקְבִּ"ה מַחִיָּה מֵתִים
וְיֹדַע מַה שְׁעָתִיד לִהְיוֹת?
אִמֵּר לָהֶם: תְּרוּוֹיִיָּהּ מִן הַמִּקְרָא הַזֶּה שְׁנֹאמֵר (דְּבָרִים ל"א, ט"ז) וְיֹאמֵר ה' אֶל מֹשֶׁה
הֵנָּה שׁוֹכֵב עִם אֲבוֹתֶיךָ וְקָם הָעָם הַזֶּה וְזֶנָּה [אַחֲרֵי אֱלֹהֵי נֹכַר הָאָרֶץ אֲשֶׁר הוּא בָא שָׁמָּה בִּקְרָבוֹ וְעִזְבָנִי וְהִפֵּר
אֶת בְּרִיתִי אֲשֶׁר כָּרַתִּי אִתּוֹ] (הִרִי תַחִיית הַמֵּתִים: הָעָם הַזֶּה וְזֶנָּה: הִרִי מַה שְׁעָתִיד לִהְיוֹת) !
וְדִילְמָא וְקָם הָעָם הַזֶּה וְזֶנָּה?
אִמֵּר לָהֶם: נִקְוֵטוּ מִיָּהּ פִּלְגָא בִּידֵיכֶם: דִּיּוֹדַע מַה שְׁעָתִיד לִהְיוֹת
(דְּמַהֲאִי קָרָא נִפְקָא דִּיּוֹדַע מַה שְׁעָתִיד) .

אִיתְמַר נָמִי: אִמֵּר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוֹם רַבִּי שְׁמַעוֹן בֶּן יוֹחָאִי: מִנִּיִּין
שֶׁהִקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא מַחִיָּה מֵתִים וְיֹדַע מַה שְׁעָתִיד לִהְיוֹת? שְׁנֹאמֵר 'הֵנָּה
שׁוֹכֵב עִם אֲבוֹתֶיךָ וְקָם' וְגו' .

תְּנִיָּא: אִמֵּר רַבִּי אֲלִיעֶזֶר בְּרַבִּי יוֹסִי: בְּדַבָּר זֶה זִיַּיְפְתִּי סְפָרִי
מִיָּנִים: שֶׁהָיוּ אוֹמְרִים 'אֵין תַּחִיית הַמֵּתִים מִן הַתּוֹרָה'; אִמֵּרְתִּי לָהֶם
זִיַּיְפְתִּם תּוֹרַתְכֶם (כֹּזֵב אַתֶּם אוֹמְרִים) וְלֹא הִעֲלִיתֶם בִּידְכֶם כְּלוֹם (וְאֵין מִשֶּׁשׁ
בְּדַבְרֵיכֶם), שֶׁאַתֶּם אוֹמְרִים אֵין תַּחִיית הַמֵּתִים מִן הַתּוֹרָה! הִרִי הוּא אוֹמֵר
(בְּמַדְבָּר טו', ל"א) [כִּי דָבַר ה' בְּזֶה וְאַתֶּם מִצְוֹתוֹ הִפֵּר] הַכֹּרֶת תִּכְרֹת הַנֶּפֶשׁ הֵיחָא עוֹנָה בַּה' - הַכֹּרֶת תִּכְרֹת
בְּעוֹלָם הַזֶּה, עוֹנָה בַּה' - לֹאִימַת? לֹאִי לְעוֹלָם הַבָּא (אֲלֹמָא יֵשׁ תַּחִיית
הַמֵּתִים) ? !

אִמֵּר לִיה רַב פִּפְא לֹאֲבִי: וְלִימָא לָהּ תְּרוּיָּהּ מ'הַכֹּרֶת תִּכְרֹת' (הַכֹּרֶת
בְּעוֹלָם הַזֶּה תִּכְרֹת לְעוֹלָם הַבָּא) !
אֵינְהוּ הוּא אִמֵּר לִיה 'דְּבָרָה תּוֹרָה כְּלָשׁוֹן בְּנֵי אָדָם' (וְלֹהֲכִי אִמֵּר לָהּ הַכִּי:
כִּי הִיכִי דְלֹא לָהּ פִּתְחוֹן פֶּה) .

כְּתִנְאִי: (בְּמַדְבָּר טו', ל"א) [כִּי דָבַר ה' בְּזֶה וְאַתֶּם מִצְוֹתוֹ הִפֵּר] הַכֹּרֶת תִּכְרֹת [הַנֶּפֶשׁ הֵיחָא עוֹנָה בַּה'] הַכֹּרֶת
בְּעוֹלָם הַזֶּה תִּכְרֹת לְעוֹלָם הַבָּא ('הַכֹּרֶת תִּכְרֹת' בְּעִבּוּדֵת כּוֹכְבִּים כְּתִיב) - דְּבָרִי רַבִּי
עֲקִיבָא; אִמֵּר לוֹ רַבִּי יִשְׁמַעְאֵל: וְהֵלֵא כֹבֵר נֹאמֵר (בְּעִבּוּדֵת כּוֹכְבִּים) (בְּמַדְבָּר
טו', ל') [וְהַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה בִיד רְמָה מִן הָאֲזָרָח וּמִן הָגֵר] אֶת ה' הוּא מִגְדֵּף וְנִכְרְתָה [הַנֶּפֶשׁ הֵיחָא מִקְרֵב עִמָּה]
(דְּסִבְרִיא לִיה 'מִגְדֵּף' הֵינּוּ עוֹבְדֵת כּוֹכְבִּים) - וְכִי שְׁלֹשָׁה עוֹלָמִים יֵשׁ? אֲלֹא
'וְנִכְרְתָה' - בְּעוֹלָם הַזֶּה, 'הַכֹּרֶת' לְעוֹלָם הַבָּא, 'הַכֹּרֶת תִּכְרֹת' - דְּבָרָה
תּוֹרָה כְּלָשׁוֹן בְּנֵי אָדָם! (וְרַבִּי עֲקִיבָא סִבְרִיא לִיה ד'מִגְדֵּף' הֵינּוּ מְבָרַךְ הַשֵּׁם) .
(וְהִשְׁתָּא:) בֵּין רַבִּי יִשְׁמַעְאֵל וּבֵין רַבִּי עֲקִיבָא - 'עוֹנָה בַּה' מֵאִי עֲבָדִי
בִּיה ?

(מִבְּעִי לִיה) לְכַדְתִּנְאִי: 'יִכּוֹל אִפִּילוּ עֲשֶׂה תְּשׁוּבָה? - תִּלְמּוּד לּוֹמֵר: 'עוֹנָה
בַּה' - לֹא אִמֵּרְתִּי אֲלֵא בְּזִמְנָן שְׁעוֹנָה בַּה' (שְׁלֹא שֶׁב קוֹדֵם מִיתָה הוּא בְּכֹרֶת, אֲבָל שֶׁב -
לֹא) .

שְׁאַלָה קְלִיאוֹפְטָרָא מִלְכְּתָא אֶת רַבִּי מֵאִיר: אִמְרָה יִדְעָנָא דְּחַיִּי שְׁכָבִי
(שֶׁהַמֵּתִים חַיִּים), דְּכָתִיב (תְּהִלִּים ע"ב, ט"ז) [יְהִי פֶסֶת בְּרַבָּרָא בְּרֵאשׁ הַיָּם יִרְעַשׁ כְּלַבְנוֹן פְּרִיז] וְיִצְיָצוּ
מִעֵיר כְּעֶשֶׂב הָאָרֶץ (שְׁעִתִּידִין יִשְׂרָאֵל לְצִיץ וּלְפָרוּחַ מִעֵיר יְרוּשָׁלַיִם וּכְדָאמְרִין (כְּתוּבוֹת קִיא) 'הִקְבִּ"ה עוֹשֶׂה

להם מחילות לצדיקים והולכין ועולין לירושלים); אלא כשהן עומדין - עומדין ערומין או בלבושיהן עומדין?
אמר לה: קל וחומר: מחיטה: ומה חיטה שנקברה ערומה יוצאה בכמה לבושיהן - צדיקים שנקברים בלבושיהן על אחת כמה וכמה!

אמר ליה קיסר לרבן גמליאל: אמריתו דשכבי חיי - הא הוּו עפרא, ועפרא מי קא חיי?

(סנהדרין צא, א)

אמרה ליה ברתיא (דקיסר לרבן גמליאל): שבקיה ואנא מהדרנא ליה (משל הוא): שני יוצרים יש (אלו היו) בעירנו, אחד יוצר מן המים ואחד יוצר מן הטיט - איזה מהן משובח?
אמר לה: זה שיוצר מן המים.
אמרה לו: מן המים צר (א"כ הקב"ה, אם מן המים הוא מצייר, דמטפה סרוחה - שהיא כמים - הוא מוליד) - מן הטיט לא כל שכן (שבידו)!
דבי רבי ישמעאל תנא (וזו היא תשובה שהשיבה לאביה): קל וחומר מכלי זכוכית: מה כלי זכוכית שעמלן ברוח בשר ודם (שכשהוא עושה אותו - יש לו שפופרת, ונופח לתוכה; וכן נשמע מפי האומנין) - נשברו יש להן תקנה (להתיכן ולחזור ולעשות מהן כלי; והא דאמרין בחגיגה (דף טו.) 'נוחין לאבדם ככלי זכוכית' - לא שאין להם תקנה, אלא שנפסדין לשעתן ואין מתקיימין), בשר ודם: שברוחו של הקב"ה - על אחת כמה וכמה!

אמר ליה ההוא מינא לרבי אמי: אמריתו דשכבי חיי - והא הוּו עפרא, ועפרא מי קא חיי?
אמר ליה: אמשול לך משל למה הדבר דומה: למלך בשר ודם שאמר לעבדיו "לכו ובנו לי פלטרין גדולים" במקום שאין מים ועפר; הלכו ובנו אותו; לימים נפלו! אמר להם "חזרו ובנו אותו במקום שיש עפר ומים!" אמרו לו: "אין אנו יכולין!" כעס עליהם ואמר להן "במקום שאין מים ועפר בניתם, עכשיו שיש מים ועפר על אחת כמה וכמה" (והכי נמי הקב"ה יוצר את האדם מטפה קטנה שאין בה ממש, וכל שכן שיכול לבראתו מן העפר אי נמי: כל העולם כולו יצר מתוהו) ואם אי אתה מאמין (שהקב"ה יוצר מן העפר) - צא לבקעה וראה עכבר (שקורין אשקור"ל, ויש במינו שאין נבראין על ידי תולדה): שהיום חציו בשר וחציו אדמה, למחר השריץ ונעשה כלו בשר (היום מתחיל לִבְרָא ולצאת מן העפר, ולמחר מהלך כשהוא נברא, כדאמרין בשחיטת חולין ב'העור והרוטב' (דף קכז.)) ; שמא תאמר לזמן מרובה (שאותו שרץ אינו נברא לאלתר, אלא לזמן מרובה: שבוע או שבועיים, ותהא סבור שאין הקב"ה מחיה המתים לפי שעה) ? עלה להר וראה שהיום אין בו אלא חלזון אחד (חלזון: תולעת שיוצא מן הים אחד לשבעים שנה, וצובעין בדמו תכלת; ולכתחלה אינו נראה בכל ההר אלא חלזון אחד), למחר ירדו גשמים ונתמלא כולו חלזונות (ולמחר שהגשמים יורדין - מתמלא כולו חלזונות; ונראה למורי שביצי חלזון (ראשון) משריצין כולו, אלמא יש בידו לחיות לפי שעה) !

אמר ליה ההוא מינא לגביהא בן פסיסא (כך שמו והיתה לו עקמומיות בגבו כדמוכח לקמן): ווי לכוון חייביא (אוי לכם לרשעים) דאמריתון מיתי חייין:
דחייין מיתי (אותן שהן חייין רואין אנו שמתיין), דמיתי חייין (והיאך יעלה על דעתנו שהמתים חוזרין וחיים) ?
אמר ליה: ווי לכוון חייביא דאמריתון מיתי לא חייין: דלא הוּו חיי (אותן שלא היו מעולם נוצרין ונולדין וחייין), דהוּו חיי (אותן שהיו כבר) לא כל שכן (שחוזרין וחייין) !
אמר ליה (מינא): חייביא קרית לי אי קאימנא בעיטנא כך ופשיטנא לעקמותך מינך (בא לקנתרו) !
אמר ליה: אם אתה עושה כן - 'רופא אומן' תקרא, ושכר הרבה תטול !

תנו רבנן: בעשרים וארבעה בניסן איתנטילו דימוסנאי מיהודה ומירושלים (עוררין בעלי חמס שהיו רוצין ליטול חלק ביהודה ובירושלים; ובמגלת תענית חשיב להו כל אותן ימים שנעשה בהן נסים לישראל וקבעום יום טוב; ולהכי קאמר הכא 'בעשרים וארבעה בניסן': לומר דיום טוב הוא, ואסור בהספד משום נס זה); כשבאו בני אפריקיא לדון עם ישראל לפני אלכסנדרוס מוקדון, אמרו לו: ארץ כנען - שלנו היא,

ד כ ת י ב (במדבר לד,ב) [צו את בני ישראל ואמרת אלהם כי אתם באים אל הארץ כנען זאת הארץ אשר תפל לכם בנחלה] ארץ כנען לגבולותיה (דלהך ארעא קרי 'ארץ כנען', ואתם ירשתם שלא כדין, דשלנו הוא), וכנען אבוהון (דכנען אבינו היה) - דהנהו אינשי הוה. אמר להו גביהא בן פסיסא לחכמים: תנו לי רשות ואלך ואדון עמהן לפני אלכסנדרוס מוקדון: אם ינצחוני - אָמרו 'הדיוט שבנו נצחתם', ואם אני אנצח אותם - אָמרו להם: תורת משה נצחתכם! נתנו לו רשות והלך ודן עמהם. אמר להם: מהיכן אתם מביאים ראייה? אמרו לו: מן התורה! אמר להן: אף אני לא אביא לכם ראייה אלא מן התורה, שנאמר (בראשית ט,כה) ויאמר ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו; עבד שקנה נכסים - עבד למי ונכסים למי? ולא עוד, אלא שהרי כמה שנים שלא עבדתונו?! אמר להם אלכסנדרוס מלכא: החזירו לו תשובה! אמרו לו: תנו לנו זמן שלשה ימים. נתן להם זמן, בדקו ולא מצאו תשובה; מיד ברחו והניחו שדותיהן כשהן זרועות וכרמיהן כשהן נטועות, ואותה שנה שביעית היתה.

שוב פעם אחת באו בני מצרים לדון עם ישראל לפני אלכסנדרוס מוקדון, אמרו לו: הרי הוא אומר (שמות יב,לו) וה' נתן את חן העם בעיני מצרים וישאילום [וינצלו את מצרים]; תנו לנו כסף וזהב שנטלתם ממנו! אמר גביהא בן פסיסא לחכמים: תנו לי רשות ואלך ואדון עמהן לפני אלכסנדרוס: אם ינצחוני - אָמרו להם 'הדיוט שבנו נצחתם'! ואם אני אנצח אותם - אָמרו להם: תורת משה רבינו נצחתכם! נתנו לו רשות, והלך ודן עמהן. אמר להן: מהיכן אתם מביאים ראייה? אמרו לו: מן התורה! אמר להן: אף אני לא אביא לכם ראייה אלא מן התורה, שנאמר (שמות יב,מ) ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה - תנו לנו שכר עבודה של ששים ריבוא ששיעבדתם במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה!

אמר להן אלכסנדרוס מוקדון: החזירו לו תשובה! אמרו לו: תנו לנו זמן שלשה ימים. נתן להם זמן, בדקו ולא מצאו תשובה; מיד הניחו שדותיהן כשהן זרועות וכרמיהן כשהן נטועות וברחו, ואותה שנה שביעית היתה.

ושוב פעם אחת באו בני ישמעאל ובני קטורה לדון עם ישראל לפני אלכסנדרוס מוקדון, אמרו לו: ארץ כנען שלנו ושלכם, דכתיב (בראשית כה,יב) ואלה תולדות ישמעאל בן אברהם [אשר ילדה הגר המצרית שפחת שרה לאברהם] וכתיב (בראשית כה,יט) אלה תולדות יצחק בן אברהם [אברהם הוליד את יצחק]! אמר להן גביהא בן פסיסא לחכמים: תנו לי רשות ואלך ואדון עמהם לפני אלכסנדרוס מוקדון: אם ינצחוני - אָמרו: הדיוט שבנו נצחתם! ואם אני אנצח אותם - אָמרו להם: תורת משה רבינו נצחתכם!

נתנו לו רשות, הלך ודן עמהן. אמר להם: מהיכן אתם מביאים ראייה? אמרו לו: מן התורה. אמר להן: אף אני לא אביא ראייה אלא מן התורה: שנאמר (בראשית כה,ה) ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק [פסוק ו] ולבני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנות [וישלח מעל יצחק בנו בעודנו חי קדמה אל ארץ קדם]; אב שנתן אגטין לבניו בחייו (אגטין: כתבים שלא יטול אחד בחלק חבירו, כמו שעשה אברהם לישמעאל: שלא ליטול במה שנתן ליצחק כלום) ושיגר זה מעל זה - כלום יש לזה על זה כלום?

מאי 'מתנות'? אמר רבי ירמיה בר אבא: מלמד שמסר להם שם טומאה (כשוף ומעשה שדים).

אמר ליה אנטונינוס לרבי: גוף ונשמה יכולין לפטור עצמן מן הדין! כיצד? גוף אומר "נשמה חטאת, שמיום שפירשה ממני הריני

מוטל כאבן דומם בקבר! ונשמה אומרת "גוף חטא, שמיום שפירשתי ממנו הריני פורחת באויר כצפור!"
אמר ליה: אמשול לך משל למה הדבר דומה: למלך בשר ודם שהיה לו פרדס נאה, והיה בו

(סנהדרין צא, ב)

בכורות (תאני הבכורות) נאות, והושיב בו שני שומרים: אחד חיגר ואחד סומא; אמר לו חיגר לסומא: "בכורות נאות אני רואה בפרדס, בא והרכיבני ונביאם לאכלם!" רכב חיגר על גבי סומא, והביאום ואכלום. לימים בא בעל פרדס, אמר להן "בכורות נאות היכן הן?" אמר לו חיגר: "כלום יש לי רגלים להלך בהן?" אמר לו סומא: "כלום יש לי עינים לראות?" מה עשה: הרכיב חיגר על גבי סומא, ודן אותם כאחד; אף הקב"ה מביא נשמה וזורקה בגוף ודן אותם כאחד, שנאמר (תהלים נד) 'יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדין עמו'; 'יקרא אל השמים מעל' - זו נשמה (כלומר: יקרא הקב"ה לנשמה הבאה לו לתוך גופו של אדם מ'אל השמים מעל'), 'ואל הארץ לדין עמו' - זה הגוף (ויקרא אף אל הגוף שבא מן הארץ).

אמר ליה אנטונינוס לרבי: מפני מה חמה יוצאה במזרח ושוקעת במערב?

אמר ליה: אי הוה איפכא נמי הכי הוה אמרת לי!
אמר ליה: הכי קאמינא לך: מפני מה שוקעת במערב (תסובב את כל העולם עד שתחזור למקום זריחתה: למזרח, ותשקע! דאי הוה הכי - לא הוה אמינא לך 'מפני מה שוקעת במזרח', דנוהג העולם כך הוה: ממקום שיצא - שם נכנס)?
אמר ליה: כדי ליתן שלום לקונה (להקב"ה, שהשכינה במערב; וכיון שמגיעת עד מערב - הולכת ומשתחוה לפני הקב"ה, שבראה; ולכן שוקעת ונכנסת כפופה לפני הקב"ה), שנאמר (נחמיה טו) [אתה הוא ה' לבדך את עשית את השמים שמי השמים וכל צבאם הארץ וכל אשר עליה הימים וכל אשר בהם ואתה מחיה את כלם] וצבא השמים לך משתחוים.

אמר ליה: (דאם לכן מתכוונת - למה הולכת בתוך המערב?) ותיתי עד פלגא דרקיע, ותתן שלמא ותיעול (תבא עד אמצעו של רקיע ותשקע לשם ומשם תשתחוה כלפי מערב, שכן דרך בני אדם: משתחוה ברחוק לפני המלך, ואינו מתקרב כל כך)?
משום פועלים ומשום עובדי דרכים (דאילו כן - היה מחשיך פתאום: שכשחמה באמצע הרקיע - מאירה ביותר, וסבורים שעדיין יש שהות ביום, והיו פועלין שוהין במלאכתן עד שחשיכה, ועובדי דרכים נמי לא היו יודעין מתי יחשוך לבקש להם בית לינה; ולכן שוקעת במערב: שכשהולכת ומשתפלת והולכת וכלה אורה - יודעין שמגיע שעת חשיכה).

ואמר ליה אנטונינוס לרבי: נשמה - מאימתי ניתנה באדם? משעת פקידה (משעה שהמלאך פוקד הטיפה ומביאה לפני המקום: "מה תהא עליה"? כדאמרין בפרק 'כל היד' במסכת נדה (דף טז); מיד נזרקה בו נשמה וחיות) או משעת יצירה (שנקרם כולו בבשר וגידין ועצמות)?

אמר לו (רבי): משעת יצירה.

אמר לו (אנטונינוס): אפשר חתיכה של בשר עומדת (שתתקיים אפילו) שלשה ימים בלא מלח ואינה מסרחת? - אלא משעת פקידה (והכא נמי: אילו לא היתה נשמה נתונה עד שעת יצירה - היאך תתקיים הטיפה שלא תסריח במעיה? - וכיון שטיפה מסרחת שוב אינה מולדת).

אמר רבי: דבר זה למדני אנטונינוס (מדבריו למדתי), ומקרא מסייעו, שנאמר (איוב י"ב) [חיים וחסד עשית עמדי] ופקודתך שמרה רוחי (משעת פקידה נשמר רוחי).

ואמר לו אנטונינוס לרבי: מאימתי יצר הרע שולט באדם? משעת יצירה או משעת יציאה (כשיוצא ממעי אמו)?

אמר לו (רבי): משעת יצירה.

אמר לו (אנטונינוס): אם כן בועט במעי אמו ויוצא? - אלא משעת יציאה.

אמר רבי: דבר זה למדני אנטונינוס, ומקרא מסייעו, שנאמר (בראשית טז) [הלוא אם טיטיב שאת ואם לא טיטיב] לפתח חטאת רובץ [ואליך תשוקתו ואתה תמשל בו].

ריש לקיש רמי: כתיב (ירמיהו לא, טז) [הנני מביא אותם מארץ צפון וקבצתים מירכתי ארץ] בם עור ופסח (שחיינ עם מומן) הרה ויולדת יחדיו [קהל גדול, ישובו הנה], וכתוב (ישעיהו לה, א) אז ידלג כאיל פסח (דמשמע שמתרפאין) ותרון לשון אלם כי נבקעו במדבר מים ונחלים בערבה - הא כיצד? - עומדין במומן ומתרפאין (ואחר כך מתרפאין).

עולא רמי: כתיב (ישעיהו כה, ח) בלע המות לנצח ומחה ה' דמעה מעל כל פנים [וחרפת עמו יסיר מעל כל הארץ כי ה' דבר] ('בלע המות לנצח' - דלעתיד לבא, מאחר שחיין - שוב אינן מתין), וכתב (ישעיהו סה, כ) [לא יהיה משם עוד עול ימים] וזקן אשר לא ימלא את ימיו [כי הנער בן מאה שנה ימות (והחוטא בן מאה שנה יקלל)] - לא יהיה משם עוד עול ימים (כלומר: כשימות אדם לעתיד, ומת בן מאה שנה - יאמר: 'נער הוא מת', כי הנער בן מאה שנה ימות; אלמא: מתין). לא קשיא: כאן בישראל, כאן בעובדי כוכבים. ועובדי כוכבים - מאי בעו התם? הנך דכתיב בהו (ישעיהו סא, ה) ועמדו זרים ורעו צאנכם ובני נכר אכריכם וכורמיכם.

רב חסדא רמי: כתיב (ישעיהו כד, כג) וחפרה הלבנה ובושה החמה כי מלך ה' צבאות [בהר ציון ובירושלם ונגד זקניו כבוד] (משמע שיהא אורם כהה), וכתב (ישעיהו ל, כו) והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים [הימים ביום חבש ה' את שבר עמו ומחץ מכתו ירפא] לא קשיא: כאן לימות המשיח (כשיכלה השיעבוד - והיתה אור הלבנה כאור החמה), כאן לעולם הבא (ולעתיד לבא 'וחפרה הלבנה ובושה החמה'. מרוב נגהם של צדיקים); ולשמואל, דאמר (בדוכתא אחרית): אין בין העוה"ז לימות המשיח אלא שיעבוד מלכיות בלבד? לא קשיא (אידי ואידי לעוה"ב): כאן במחנה צדיקים ('כאן במחנה רשעים' לא גרסין) כאן במחנה שכינה ('וחפרה' מזיו השכינה)!

רבא רמי: כתיב (דברים לב, לט) [ראו עתה כי אני אני הוא ואין אלהים עמדי אני אמית ואחיה מחצתי ואני ארפא ואין מידי מציל] 'אני אמית ואחיה' (דמשמע כשם שאני אמית את האדם כך אני מחייהו: כשמת בעל מוס עומד וחי בעל מוס), וכתב 'מחצתי ואני ארפא' (שכשהוא מחיה - מרפא את המחץ ועומד שלם)!? אמר הקב"ה: מה שאני ממית - אני מחיה, והדר מה שמחצתי - ואני ארפא (שלאחר כן מתרפא; וכדלעיל: 'עומדין במומן ומתרפאין').

תנו רבנן: (דברים לב, לט) [ראו עתה כי אני אני הוא ואין אלהים עמדי] אני אמית ואחיה [מחצתי ואני ארפא ואין מידי מציל] יכול שתהא מיתה באחד וחיים באחד (והכי קאמר: אני ממית אדם זה, ומחיה אדם אחר) כדרך שהעולם נוהג (שזה מת וזה נולד)? - תלמוד לומר: מחצתי ואני ארפא: מה מחיצה ורפואה באחד (ואין רפואה אלא במקום מחץ) - אף מיתה וחיים באחד; מיכן תשובה לאומרינן 'אין תחיית המתים מן התורה'.

תניא: אמר רבי מאיר: מניין לתחיית המתים מן התורה? שנאמר (שמות טו, א) אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת לה' [ויאמרו לאמר אשירה לה' כי גאה גאה סוס ורכבו רמה בים]; 'שר' לא נאמר אלא 'ישיר' (משמע לעתיד)! מכאן לתחיית המתים מן התורה; כיוצא בדבר אתה אומר (יהושע ח, ל) אז יבנה יהושע מזבח לה' [בהר עיבל]; 'בנה' לא נאמר אלא 'יבנה'! מכאן לתחיית המתים מן התורה. אלא מעתה (מלכים א, יא, ט) אז יבנה שלמה במה לכמוש שקוץ מואב [בהר אשר על פני ירושלם ולמלך שקץ בני עמון] - הכי נמי דיבנה? אלא: מעלה עליו הכתוב כאילו בנה.

אמר רבי יהושע בן לוי: מניין לתחיית המתים מן התורה? שנאמר (תהלים טז, ט) אשרי יושבי ביתך עוד יהללך סלה; 'היללך' לא נאמר אלא 'יהללך' - מכאן לתחיית המתים מן התורה. ואמר רבי יהושע בן לוי: כל האומר שירה בעוה"ז - זוכה ואומר לעולם הבא, שנאמר אשרי יושבי ביתך עוד יהללך סלה! אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: מניין לתחיית המתים מן התורה? שנאמר (ישעיהו נב, ח) קול צופיך נשאו קול יחדו ירננו [כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון]; 'ירננו' לא נאמר, אלא 'ירננו' - מכאן לתחיית המתים מן התורה ואמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: עתידין כל הנביאים כולן אומרים שירה בקול אחד, שנאמר (ישעיהו נב, ח) קול צופיך נשאו קול יחדו ירננו [כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון].

אמר רב יהודה אמר רב: כל המונע הלכה מפי תלמיד (מלמדו) - כאילו גוזלו מנחלת אבותיו, שנאמר (דברים לג, ט) תורה צוה לנו משה מורשה

קהילת יעקב: מורשה היא לכל ישראל מששת ימי בראשית (דכתיב 'בראשית ברא' בשביל התורה שהיא ראשית, וישראל נקראו 'ראשית תבואתה': שעתידין להנחילה - ברא אלהים את השמים וגו').

אמר רב חנא בר ביזנא אמר רבי שמעון חסידא: כל המונע הלכה מפי תלמיד - אפילו עוברין שבמעי אמו מקללין אותו, שנאמר (משלי יא,כו) **מונע בר (תורה)**

(סנהדרין צב, א)

יקבוהו לאום [וברכה לראש משביר], ואין 'לאום' אלא עוברין, שנאמר (בראשית כה,כג) [ויאמר ה' לה שני גיים בבטןך ושני לאמים ממעך יפרדו] **ולאום מלאום יאמץ** [ורב יעבד צעיר], ואין 'קבה' אלא קללה, שנאמר (במדבר כג,ח) **מה אקב לא קבה אל** [ומה אזעם לא זעם ה'], ואין 'בר' אלא תורה, שנאמר (תהלים ב,יב) **נשקו בר פן יאנף** [ותאבדו דרך כי יעברו כמעט אפו אשרי כל חוסי בו].

עולא בר ישמעאל אומר: מנקבין אותו ככברה: כתיב הכא (משלי יא,כו) [מונע בר] **יקבוהו לאום** [וברכה לראש משביר] (יקבוהו = מנקבים אותו), וכתיב התם (מלכים ב יב,י) [ויקה יהוידע הכהן ארון אחד] **ויקב חור בדלתו** [ויתן אותו אצל המזבח בימין בבוא איש בית ה' ונתנו שמה הכהנים שמרי הסף את כל הכסף המובא בית ה']
ואמר אביי: **כי אוכלא דקצרי** (כלי של כובסין, שהוא מנוקב, ומזלפין בו מים על הבגדים).

ואם למדו - מה שכרו?

אמר רבא אמר רב ששת: זוכה לברכות כיוסף, שנאמר (משלי יא,כו) [מונע בר יקבוהו לאום] וברכה לראש משביר, ואין 'משביר' אלא יוסף, שנאמר (בראשית מב,ו) **ויוסף הוא השליט על הארץ הוא המשביר לכל עם הארץ** [ויבאו אחי יוסף וישתחוו לו אפים ארצה].

אמר רב ששת: כל המלמד תורה בעוה"ז - זוכה ומלמדה לעולם הבא, שנאמר (משלי יא,כה) [נפש ברכה תדשן] **ומרוה גם הוא יורה** [בספרי התנ"ך שלנו כתיב 'יורא' - מי שמדוה את תלמידו בדבר הלכה - גם הוא יורה לעולם הבא; לישנא אחרינא: 'ומרוה' לשון מורה].

אמר רבא: מניין לתחיית המתים מן התורה? שנאמר (דברים לג,י) **יחי ראובן ואל ימות** [ויהי מתיו מספר] - **יחי ראובן בעולם הזה, ואל ימות לעולם הבא**.

רבינא אמר: מהכא: (דניאל יב,ב) **ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם**

רב אשי אמר: מהכא: (דניאל יב,ג) **ואתה לך לקץ ותנוח ותעמוד לגורלך לקץ הימין** (רמז לו שימות ויעמוד לאחר מכן לקץ הימין: לקץ שעתיד הקב"ה להחזיר ימינו לפניו, שהרי השיב אחור ימינו).

אמר רבי אלעזר: כל פרנס שמנהיג את הצבור בנחת - זוכה ומנהיגם לעולם הבא, שנאמר (ישעיהו מט,י) [לא ירעבו ולא יצמאו ולא יכם שרב ושמם] **כי מרחמם (בעוה"ז) ינהגם (לעוה"ב) ועל מבועי מים ינהלם**.

ואמר רבי אלעזר: גדולה דעה שניתנה בין שתי אלויות (של שם; כך שמעתי; לישנא אחרינא: כל שמות על שם, דאמרינן בעלמא (חגיגה דף טז.) 'צבאות' - אות הוא בצבא שלו; קרי להו 'אותיות' - לשון מופלא), שנאמר (שמואל א ב,ג) [אל תרבו תדברו גבהה גבהה יצא עתק מפיכם] **כי אל דעות ה'** [ולא נתכנו עללות].

ואמר רבי אלעזר: גדול מקדש (חשוב הוא) שניתן בין שתי אלויות, שנאמר (שמות טו,יז) [תבאמו ותטעמו בהר נחלתך מכן לשבתך] **פעלת ה' מקדש ה' כוננו ידך**.

מתקיף לה רב אדא קרחינאה: אלא מעתה - גדולה נקמה שניתנה בין שתי אלויות, דכתיב (תהלים צד,א) **אל נקמות ה' אל נקמות הופיע!**

אמר ליה: למילתיה הכי נמי (וגדולה היא), כדעולא, דאמר עולא: שתי הופעיות (דכתיב אל נקמות ה' אל נקמות הופיע, ואיכא תרי נקמות וחדא הופעה בתרוייהו, ודמי כמאן דאיכא אכל נקמה ונקמה - חדא הופעה) הללו למה? - אחת למדת טובה (של ישראל: שסילק שכינתו מאומות העולם ובא על ישראל; וקרי ליה 'נקמות' משום דתגמול טוב הוא: שזכו לשכינה על שאמרו 'נעשה ונשמע', ו'נקמה' היינו תגמול) ואחת למדת פורענות (לעובדי כוכבים: שנפרע מהן ליום הדין, כדאמרינן בפרק קמא דמסכת עבודה זרה (דף ד.) 'נוקם ה' ובעל חמה לעכו"ם': שהוא בעצמו ובכבודו נפרע מהן, והיינו 'הופעה').

ואמר רבי אלעזר: כל אדם שיש בו דעה - כאילו נבנה בית המקדש בימיו, שזה ניתן בין שתי אותיות וזה ניתן בין שתי אותיות.

ואמר רבי אלעזר: כל אדם שיש בו דעה - לסוף מתעשר, שנאמר (משלי טז, ד) ובדעת חדרים ימלאו כל הון יקר ונעים (מפני הדעת מלאו כל החדרים הון).

ואמר רבי אלעזר: כל אדם שאין בו דעה - אסור לרחם עליו, שנאמר (ישעיהו כז, יא) [ביבש קצירה תשברנה נשים באות מאירות אותה] כי לא עם בינות הוא על כן לא ירחמנו עושהו ויוצרו לא יחוננו.

ואמר רבי אלעזר: כל הנותן פיתו למי שאין בו דעה - יסורין באין עליו, שנאמר (עובדיה א, טז) [עד הגבול שלחוך כל אנשי בריתך השיאוך יכלו לך אנשי שלמך] לחמך ישימו מזור תחתך אין תבונה בו (בשביל לחמך שנחת למי שאין בו דעה - ישימו מזור תחתך), ואין 'מזור' אלא יסורין, שנאמר (הושע ה, ג) וירא אפרים את חליו ויהודה את מזורו [וילך אפרים אל אשור וישלח אל מלך ירב והוא לא יוכל לרפא לכם ולא יגהה מכם מזור].

ואמר רבי אלעזר: כל אדם שאין בו דעה - לסוף גולה, שנאמר (ישעיהו ה, יג) לכן גלה עמי מבלי דעת [וכבודו מתי רעב והמונו צחה צמא].

ואמר רבי אלעזר: כל בית שאין דברי תורה נשמעים בו בלילה - אש אוכלתו, שנאמר (איוב כ, כו) כל חשך טמון לצפוניו תאכלהו אש לא נופח ירע שריד באהלו (כל חשך טמון לצפוניו: כל לילה צפון ונחבא ממצפוני התורה: שאין דברי תורה נשמעין באותו בית - תאכלהו אש לא נופח: זה אשו של גיהנם שאין צריך נפוח, ירע שריד באהלו: מי שרע בעיניו שיש שריד באהלו); אין 'שריד' אלא תלמיד חכם, שנאמר (יואל ג, ה) [והיה כל אשר יקרא בשם ה' ימלט כי בהר ציון ובירושלם תהיה פליטה כאשר אמר ה'] ובשרידים אשר ה' קורא.

ואמר רבי אלעזר: כל שאינו מהנה תלמידי חכמים מנכסיו - אינו רואה סימן ברכה לעולם, שנאמר (איוב כ, כא) אין שריד לאכלו על כן לא יחיל טובו; אין 'שריד' אלא תלמידי חכמים, שנאמר (יואל ג, ה) [והיה כל אשר יקרא בשם ה' ימלט כי בהר ציון ובירושלם תהיה פליטה כאשר אמר ה'] ובשרידים אשר ה' קורא.

ואמר רבי אלעזר: כל שאינו משייר פת על שלחנו - אינו רואה סימן ברכה לעולם (פתייתין: דצריך לשייר, כדכתיב 'וכה אמר ה' אכול והותר' (מלכים ב, ד, מג)), שנאמר (איוב כ, כא) אין שריד לאכלו על כן לא יחיל טובו. והאמר רבי אלעזר: כל המשייר פתייתים על שלחנו כאילו עובד עבודה זרה, שנאמר (ישעיהו סה, יא) [ואתם עזבי ה' השכחים את ה' קדש] העורכים לגד שלחן והממלאים למני ממסך (שכן עושים: שמניחין שלחן ערוך במאכל ומשתה לשם אותה עבודה זרה שקורין 'גד' וממלאים כוסות של מרקחים נסוכים לעבודה זרה ששמה 'מני')? לא קשיא: הא (דקאמר 'אסור') דאיכא שלימה בהדיה (שמביא שלימה לאחר שאכל, ונותן על השלחן עם הפתייתין ששייר, דמחזי דלשם עבודה זרה עביד הכי), הא - דליכא שלימה בהדיה (דמזומנין לעני). (הא גזא לביתיה לא גרסינן).

ואמר רבי אלעזר: כל המחליף בדבורו (משנה בדבורו שלא יהא ניכר) - כאילו עובד עבודה זרה: כתיב הכא (בראשית כז, יב) [אולי ימשי אבין] והייתי בעיניו כמתעתע [והבאתי עלי קללה ולא ברכה] וכתיב התם (ירמיה יט, טו) הבל המה מעשה תעתועים [בעת פקדתם יאבדו].

ואמר רבי אלעזר: כל המסתכל בערוה - קשתו ננערת (כח קושי אבר שלו ננער: שאינו מוליד), שנאמר (חבקוק ג, ט) עריה תעור קשתך [שבעות מטות אמר סלה נהרות תבקע ארץ] (עריה שאתה מסתכל בה ממש בערותה היא תעיר קשתך; דבר אחר 'המסתכל': המחשב בעריות דאשת איש, קשתו: גבורת ידו - ננערת: מתהלכת ומתעטטת, כמו (בבא מציעא כט:)) 'מצא כסות מנערה אחת לשלשים יום'; אי נמי כמו (שמות יד, כז) וינער ה').

ואמר רבי אלעזר: לעולם הוי קבל (הוי עניו ותחיה; 'קבל' לשון אפל: עשה עצמך אפל ושפל) וקיים.

אמר רבי זירא: אף אנן נמי תנינא [נגעים פ"ב מ"ג]: 'בית אפל אין פותחין לו חלונות לראות נגעו' ('כנגע נראה לי בבית' כתיב, דמשמע 'נראה' - ממילא; ועוד: דכתיב 'לי' - ולא לאורי; נמצא שאפלטו הצלתו: דכל זמן שאין כהן רואה - אין מטמא בנגעים)!

שמע מינה .

אמר רבי טבי אמר רבי יאשיה: מאי דכתיב (משלי ל, טז) **שאל ועוצר רחם ארץ לא שבעה מים** [ואש לא אמרה הון] (קבר לא שבע ממתיים, ועוצר רחם: בית הרחם שהוא קצור עצור לא ישבע מבעילות, וכן ארץ לא שבעה מים) - וכי מה ענין שאל אצל רחם (למה נסמכו הני אהדי?) אלא לומר לך: מה רחם מכניס (הזרע) ומוציא (הולד) - אף שאל מכניס ומוציא (לתחיית המתים); והלא דברים קל וחומר: ומה רחם שמכניסין בו בחשאי, מוציאים ממנו בקולי קולות - שאל שמכניסין בו בקולות (בבכי גדול קוברין את המת), אינו דין שמוציאים ממנו בקולי קולות (שנאמר 'יתקע בשופר גדול')?! מיכן תשובה לאומרים 'אין תחיית המתים מן התורה'.

תנא דבי אליהו: צדיקים שעתיד הקדוש ברוך הוא להחיותן (לימות המשיח) - אינן חוזרין לעפרן (בין לימות המשיח בין לעולם הבא), אלא הבשר מתקיים עליהם עד שישבו ויחיו לעתיד לבא), שנאמר (ישעיהו ד, ג) **והיה הנשאר בציון והנותר בירושלים קדוש יאמר לו כל הכתוב לחיים בירושלים: מה קדוש לעולם קיים** - אף הם לעולם קיימין;

(סנהדרין צב, ב)

ואם תאמר אותן שנים שעתיד הקב"ה לחדש בהן את עולמו (ויהיה עולם זה חרב אלף שנים), שנאמר (ישעיהו ב, יא) [עניי גבהות אדם שפל ושח רום אנשים] **ונשגב ה' לבדו ביום ההוא צדיקים מה הן עושין** (אותן צדיקים היכן הם, הואיל ואינן נקברים בארץ) - הקב"ה עושה להם כנפים כנשרים ושטיין על פני המים, שנאמר (תהלים מו, ג) **על כן לא נירא בהמיר ארץ במוט הרים בלב ימים** (כשמחליף הקב"ה את הארץ - לא נירא לפי שאנו בלב ימים); ושמא תאמר: יש להם צער? תלמוד לומר: (ישעיהו מ, לא) **וקווי ה' יחליפו כח יעלו אבר כנשרים ירוצו ולא ייגעו ילכו ולא ייעפו** (שיהא להם כח לשוט ולעופף בלי צער);

ונילף ממתים שהחיה יחזקאל (שחזרו ומתו - כך צדיקים שעתיד להחיות יחזרו לעפרם) (כך שמעתי: יחזקאל - הגלהו נבוכדנצר עם יכניה מלך יהודה, והיה יחזקאל מתנבא בבבל, וירמיה בארץ ישראל באותן אחת עשרה שנה שמלך צדקיה).

סבר לה כמאן דאמר 'באמת (בברור) משל היה (שהיה מרמז להם על הגלות כאדם מת שחזר וחי - כך ישראל ישובו מן הגלות)', דתניא: רבי אליעזר אומר: מתים שהחיה יחזקאל עמדו על רגליהם ואמרו שירה ומתו; מה שירה אמרו? - ה' ממית בצדק ומחיה ברחמים; רבי יהושע אומר: שירה זו אמרו (שמואל א ב, ו) ה' ממית ומחיה מוריד שאל ויעל; רבי יהודה אומר: אמת משל היה. אמר לו רבי נחמיה: אם אמת - למה משל? ואם משל - למה אמת? אלא באמת משל היה. רבי אלעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר: מתים שהחיה יחזקאל עלו לארץ ישראל, ונשאו נשים והולידו בנים ובנות; עמד רבי יהודה בן בתירא על רגליו ואמר: אני מבני בניהם, והללו תפילין שהניח לי אבי אבא מהם (שאותן תפילין היו שלהם).

ומאן נינהו מתים שהחיה יחזקאל?

אמר רב: אלו בני אפרים שמנו לקץ (של יציאת מצרים) וטעו (שלא היה להם למנות גזירת 'ועבדום וענו אותם' אלא משנולד יצחק, דהא כתיב (בראשית טו, יג) 'כי גר יהיה זרעך' - זה יצחק, דכתיב (שם כא, יב) 'כי ביצחק יקרא לך זרע' והם מנו משעת הדיבור לאברהם, ותניא בסדר עולם: אברהם אבינו בשעה שנדבר עמו בין הבתרים - בן שבעים שנה היה, ומבין הבתרים עד שנולד יצחק היה שלשים שנה, כדכתיב (בראשית כא, ה) 'ואברהם בן מאת שנה בהולד לו את יצחק בנו'; נמצאת אומר משדבר עמו בין הבתרים עד שיצאו ממצרים היו ארבע מאות, ואותן שלשים שמן הדבור עד לידת יצחק - טעו בני אפרים), (ומניין שבני אפרים הן שיצאו קודם זמן ונהרגו?) שנאמר (דברי הימים א ז, כ) **ובני אפרים שותלח וברד בנו ותחת בנו ואלעדה בנו ותחת בנו** [פסוק כא] **וזבד בנו ושותלח בנו ועזר ואלעד והרגום אנשי גת הנולדים בארץ** [כי ירדו לקחת את מקניהם] **וכתיב** (פסוק כב) **ויתאבל אפרים אביהם ימים רבים ויבאו אחיו לנחמו**.

ושמואל אומר: (מתים שהחיה יחזקאל) אלו בני אדם שכפרו בתחיית המתים, שנאמר (יחזקאל לו, יא) **ויאמר אלי בן אדם העצמות האלה כל בית ישראל המה הנה אומרים יבשו עצמותינו ואבדה תקותנו נגזרנו לנו** (עצמות הללו סימן לכל ישראל הן, שעתידה להם תחיית המתים כמו לאלו, שהרי אלו אמרו 'אבדה תקותנו', ועכשו ידעו שאני מחיה את המתים, וסימן זה לכל ישראל שגם הם עתידין להחיות; ולא מן הדין חיו, דהא אמרן 'הכופר בתחיית המתים אין לו חלק לעולם הבא', אלא משום סימן חיו).

רבי ירמיה בר אבא אמר: אלו בני אדם שאין בהן לחלוחית של מצוה, שנאמר (יחזקאל לז,ז) [ויאמר אלי הנבא על העצמות האלה ואמרת אליהם] העצמות היבשות שמעו דבר ה'.

רבי יצחק נפחא אמר: אלו בני אדם שחיפו את ההיכל כולו שקצים ורמשים (שהיו מצוירין צלמים על קירות ההיכל), שנאמר (יחזקאל ח"י) ואבוא ואראה והנה כל תבנית רמש ובהמה שקץ וכל גלולי בית ישראל מחוקה על הקיר סביב [סביב] וגו', וכתוב התם (יחזקאל לז,ב) והעבירני עליהם סביב סביב [והנה רבות מאד על פני הבקעה והנה יבשות מאד] (כלומר: על אותן אנשים שכתוב עליהם 'סביב' עבר עליהם יחזקאל להחיותם).
רבי יוחנן אמר: אלו מתים שבבקעת דורא (שהמית נבוכדנצר מלך בבל על שהיו יפים, כדלקמן); ואמר רבי יוחנן: מנהר אשל עד רבת בקעת דורא (מקומות הן היו בבקעת דורא): שבשעה שהגלה נבוכדנצר הרשע את ישראל, היו בהן בחורים שהיו מגנין את החמה ביופיהן, והיו כשדיות רואות אותן ושופעות זבות (מחמת תאוה), אמרו לבעליהן ובעליהן למלך; צוה המלך והרגום, ועדיין היו שופעות זבות (שהיתה נראית זיו תארם)! צוה המלך ורמסום.

תנו רבנן: בשעה שהפיל נבוכדנצר הרשע את חנניה מישאל ועזריה לכבשן האש, אמר לו הקב"ה ליחזקאל: לך והחיה מתים בבקעת דורא; כיון שהחיה אותן - באו עצמות וטפחו לו לאותו רשע {שחיק טמא} על פניו (והלכו להם; ואית דאמרי שמאותן עצמות היה לו כלים, וכשהגיעה שעה שחיו - טפחו לו על פיו כשהיה רוצה לשתות בהם)! אמר: מה טיבן של אלו? אמרו לו: חברהן של אלו מחיה מתים בבקעת דורא (על יחזקאל היו אומרים, שהיה חבירן של חנניה מישאל ועזריה, ונבוכדנצר היה יודע שהיה הקב"ה מחיה אותם)! פתח ואמר (דניאל ג,לג) (להקב"ה) אתוהי כמה רברבין ותמהוהי כמה תקיפין מלכותיה מלכות עלם ושלטניה עם דר ודר (פסוק הוא) ~~והוא~~.

אמר רבי יצחק (משום דקא מיירי בשבחו דנבוכדנצר - נקיט נמי לישנא מעליא ולשון קללה): יוצק זהב רותח לתוך פיו של אותו רשע {שחיק טמא}, שאילמלא <לא> בא מלאך וסטרו על פיו (הכהו מאחורי ידו) - ביקש לגנות כל שירות ותושבחות שאמר דוד בספר תהלים (שהיה מסדר שבחות נאות יותר מדוד, ואילו אמר - הקב"ה היה נוטה אחריהן יותר מאחרי השירות שעשה דוד).

תנו רבנן: 'ששה נסים נעשו באותו היום' (שהשליכן לכבשן), ואלו הן: צף הכבשן (שהכבשן היה משוקע בארץ כעין כבשן של סיד, וצף ועומד על גבי קרקע כדי שיראוהו כל העולם), ונפרץ הכבשן (נפלו קצת כותליו כדי שיוכלו כולם לראות בתוכו), והומק סודו (הומק סודו. נשפל גאותו כמו סודו רע (קדושין דף פב). לישנא אחרינא 'הומק סודו' כמו 'סודו': נשתלשל; וכן לימדני רבי יעקב בן יקר; אבל מורי גרס: 'הומק סידו': סיד הכבשן נמסה מרוב חמימות; כך שמעתי, והיתה מושכת למרחוק, ומהבל של אותו הסיד - נשרפו אותן שהשליכו חנניה מישאל ועזריה לתוך כבשן האש), ונהפך צלם (של זהב) על פניו, ונשרפו ארבע מלכיות (מלכים ואנשיהם שסייעו לנבוכדנצר להשליך חנניה מישאל ועזריה לתוך האור), והחיה יחזקאל את המתים בבקעת דורא; - וכולהו גמרא, וארבע מלכיות קרא (דכתיב (דניאל ג) נבוכדנצר שלח למכנש לאחשדרפניא סגניא ולבסוף לאחר שבאו מן הכבשן כתיב ומתכנשין אחשדרפניא סגניא ופחותא והנך דלא כתיבי נשרפו), דכתיב: (דניאל ג,ב) ונבוכדנצר מלכא שלח למכנש 1. לאחשדרפניא 2. סגניא 3. ופחותא 4. אדרגזריא 5. גדבריא דתבריא 6. תפתיא 7. וכל שלטוני מדינתא [למתא לחונת צלמא די הקים נבוכדנצר מלכא], וכתוב: (דניאל ג,יב) איתי גוברין יהודאין [די מנית יתהון על עבדת מדינת בבל שדרך מישך ועבד נגו גבריא אלך לא שמו עליך מלכא טעם לאלהיך לא פלחין ולצלם דהבא די הקימת לא סגדין], וכתוב (ולבסוף, לאחר שבאו מן הכבשן): (דניאל ג,כז) ומתכנשין 1. אחשדרפניא 2. סגניא 3. ופחותא והדברי מלכא חזיין לגבריא אלך [אלך די לא שלט נורא בגשמהון ושער ראשהון לא התחרך וסרבליהון לא שנו וריח נור לא עדת בהון] (והנך דלא כתיבי - נשרפו).

תני דבי רבי אליעזר בן יעקב: אפילו בשעת הסכנה - לא ישנה אדם את עצמו מן הרבנות שלו (שהרי חנניה מישאל ועזריה היו לבושים בגדי תפארתן כשהושלכו לכבשן - אל ישנה, שלא יראה מבוהל ומפוחד; ומתביישין שונאיו מפניו), שנאמר (דניאל ג,כא) באדין גבריא אלך כפתו בסרבליהון ופטיהון וסרבליהון (עניני מלבושיו) [ולבשיהון ורמיו לגוא אתון נורא יקדתא].

אמר רבי יוחנן:

(סנהדרין צג, א)

גדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת, שנאמר (דניאל ג, כה) ענה ואמר הא אנא חזי גוברין ארבעה שריין מהלכין בגו נורא וחבל לא איתי בהון ורויה די רביעאה דמה לבר אלהין (דברישא חשיב לתלתא צדיקי ומלאך לבסוף, דכתיב 'ורויה די רביעאה דמי לבר אלהין') !

אמר רבי תנחום בר חנילאי: בשעה שיצאו חנניה מישאל ועזריה מכבשן האש באו כל אומות העולם וטפחו לשונאיהן של ישראל על פניהם (שהשתחוו לצלם); אמרו להם: יש לכם אלוה כזה ואתם משתחוים לצלם? מיד פתחו ואמרו (דניאל ט, טז) לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים כיום הזה [לאיש יהודה ולישבי ירושלם ולכל ישראל הקרבים והרחקים בכל הארצות אשר הדחתם שם במעלם אשר מעלו בך].

אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: מאי דכתיב (שיר השירים ט, ט) אמרתי אעלה בתמר אוחזה בסנסניו [ויהיו נא שדיך כאשכלות הגפן וריח אפך כתפוחים]? 'אמרתי אעלה בתמר' - אלו ישראל (ישראל נמשלו לתמר, כדאמרין (סוכה דף מה:): 'מה תמר זה אין לו אלא לב אחד וכו'; אני אמרתי - שכל התמר שלי הוא, שיהיו בהם צדיקים הרבה), ועכשיו לא עלה בידי אלא סנסן אחד של חנניה מישאל ועזריה.

אמר רבי יוחנן: מאי דכתיב (זכריה א, ח) ראיתי הלילה והנה איש רוכב על סוס אדום והוא עומד בין ההדסים אשר במצולה [ואחריו סוסים אדמים שריקים ולבנים] (העמיד הקב"ה עצמו בזכות ההדסים שבמצולה);

מאי 'ראיתי הלילה'? - ביקש הקב"ה להפוך את כל העולם כולו ללילה (מפני שהשתחוו לצלם);

'והנה איש רוכב' - אין 'איש' אלא הקב"ה, שנאמר (שמות טו, ג) ה' איש מלחמה ה' שמו

'על סוס אדום' - ביקש הקב"ה להפוך את העולם כולו לדם;

כיון שנסתכל בחנניה מישאל ועזריה - נתקררה דעתו, שנאמר 'והוא עומד בין ההדסים אשר במצולה', ואין 'הדסים' אלא צדיקים, שנאמר (אסתר ב, ז) ויהי אומן את הדסה [היא אסתר בת דוד כי אין לה אב ואם והנערה יפת תאר וטובת מראה ובמות אביה ואמה לקחה מרדכי לו לבת], ואין 'מצולה' אלא כבל, שנאמר (ישעיהו מד, כז) האומר לצולה (לבבל שיושבת במצולה) חרבי (לשון 'חרבו המים' (בראשית ח, ג)) ונהרותיך אוביש; מיד מלאים רוגז, נעשים שרוקים (צבועים, ואח"כ נעשו לבנים: כשנסתכל בצדיקים נח מכעס), ואדומים נעשו לבנים.

אמר רב פפא: שמע מינה: סוסיא חורא מעלי לחלמא (מדקאמר שאדום הוי רמז לקללה).

ורבנן (חנניה מישאל ועזריה) - להיכא אזלו (כשיצאו מן הכבשן)? (דתו לא מדכר להו בכולהו כתובי!)

אמר רב: בעין הרע מתו (שהיו מסתכלים בהן על שהיו תמהין בהן).
ושמואל אמר: ברוק טבעו (באותו רוק שרקקו אומות העולם בישראל, שאומרין: אלוה כזה יש לכם והשתחויתם לצלם) !

ורבי יוחנן אמר: עלו לארץ ישראל ונשאו נשים והולידו בנים ובנות.

כתנאי: רבי אליעזר אומר: בעין הרע מתו;

רבי יהושע אומר: ברוק טבעו;

וחכמים אומרים: עלו לא"י ונשאו נשים והולידו בנים ובנות, שנאמר (זכריה ג, ח) שמע נא יהושע הכהן הגדול אתה ורעיך היושבים לפניך כי אנשי מופת המה [כי הנני מביא את עבדי צמח] - איזו הם אנשים שנעשה להן מופת? הוי אומר זה חנניה מישאל ועזריה (אלמא חזרו לארץ אצל יהושע כהן גדול).

ודניאל - להיכן אזל (כשהושלכו חביריו לתוך כבשן האש, שלא הושלך עמהם)?

אמר רב: למיכרא נהרא רבא בטבריא (לחפור ולהוציא נהר בטבריא; לישנא אחרינא: למכרא נהרא בטורא - בהר)

ושמואל אמר: לאתויי ביזרא דאספסתא (להביא זרע של עשב שהוא מאכל בהמה שלחו נבוכדנצר; הכי הוה קים להו).

ורבי יוחנן אמר: לאתויי חזירי דאלכסנדריא של מצרים (שלחו, כדי לגדלם לולדות שחזירי מצרים גדולים הם).

איני! והתנן [לעיל לג, א; משנה בכורות פ, ד מ"ד]: 'תודוס הרופא אמר (לחכמים שהיו אומרים 'ניטלה האם - טרפה'): אין פרה וחזירה יוצא מאלכסנדריא של מצרים שאין חותכין האם שלה, בשביל שלא תלד (כדי שלא יהיו מצויין במקומות אחרים, ואף על פי כן חיו)' ! ?

זוטר י אייתי בלא דעתי יהו (ולא העלו על לבם דלפריה ורביה בעי והניחו להוציאן בלא חתוך האם) .

תנו רבנן: שלשה היו באותה עצה (שהלך משם דניאל): הקב"ה, ודניאל, ונבוכדנצר: הקב"ה אמר: ניזיל דניאל מהכא דלא לימרו בזכותיה איתנצל; ודניאל אמר: איזיל מהכא דלא ליקיים בי (דברים ז, כה) פסילי אלהיהם תשרפון באש [לא תחמד כסף וזהב עליהם ולקחת לך פן תוקש בו כי תועבת ה' אלקיך הוא] (דנבוכדנצר עשאו אלוה, כדכתיב 'ולדניאל הוה סגיד' [דניאל ב, מו]; ושם כתוב: ולדניאל סגד כמו שכתוב בגמרא [להלן] והוה ליה כפסילי אלהיהם; שהמקרא הזה היה צווח עליהם לשורפן - לכך היה מתיירא); ונבוכדנצר אמר: יזיל דניאל מהכא דלא לימרו קלייה לאלהיה בנורא.

ומניין דסגיד ליה?

דכתיב (דניאל ב, מו) באדין מלכא נבוכדנצר נפל על אנפוהי ולדניאל סגיד [ומנחה וניחחין אמר לנסכה לה].

(ירמיהו כט, כא) כה אמר ה' צבאות אלהי ישראל אל אחאב בן קוליה ואל צדקיה בן מעשיה הנבאים לכם בשמי לשקר [הנני נתן אתם ביד נבוכדנצר מלך בבל והכם לעיניכם], וכתוב (ירמיהו כט, כב) ולוקח מהם קללה לכל גלות יהודה אשר בבבל לאמר 'שימך ה' כצדקיהו וכאחאב אשר קלם מלך בבל באש'; 'אשר שרפם' לא נאמר, אלא 'אשר קלם' אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: מלמד שעשאן כקליות (שבליים המהובחין באש) .

(ירמיהו כט, כג) יען אשר עשו נבלה בישראל וינאפו את נשי רעיהם [וידברו דבר בשמי שקר אשר לוא צויתם ואנכי הוידע ועד נאם ה'] - מאי עבוד?

אזול לגבי ברתייה דנבוכדנצר; אחאב אמר לה: כה אמר ה' השמיעי (השתמשי) אל צדקיה, וצדקיה אמר: כה אמר ה' השמיעי אל אחאב! אזלה ואמרה ליה לאבוה, אמר לה: אלהיהם של אלו - שונא זימה הוא; כי אתו לגבך - שדרינהו לגבאי.

כי אתו לגבה שדרתנהו לגבי אבוה, אמר להו: מאן אמר לכוון? אמרו: הקדוש ברוך הוא!

והא חנניה מישאל ועזריה שאלתינהו ואמרו לי אסור?! אמרו ליה: אנן נמי נביאי כוותייהו; לדידהו לא אמר להו, לדידן אמר לן!

אמר להו: אנא בעינא דאיבדקינכו כי היכי דבדקתינהו לחנניה מישאל ועזריה!

אמרו ליה: אינון תלתא הוו (ונפיש זכותייהו), ואנן תרינן! אמר להו: בחרו לכוון מאן דבעיתו בהדיכו.

אמרו: יהושע כהן גדול. סברי ליטי יהושע דנפיש זכותיה ומגנא עלן; אחתיוהו שדינהו אינהו, איקלו; יהושע כהן גדול - איחרוכי מאניה, שנאמר (זכריה ג, א) ויראני את יהושע הכהן הגדול עומד לפני מלאך ה' [והשטן עמד על ימינו לשטנו], וכתוב (פסוק ב) ויאמר ה' אל השטן יגער ה' בך [השטן יגער ה' בך] הבחר בירושלם הוא זה אוד מצל מאש ('הלא זה אוד': מה אוד נחרך אף הוא נחרך) .

אמר ליה: ידענא דצדיקא את, אלא מאי טעמא אהניא (הועיל) בך פורתא נורא, חנניה מישאל ועזריה לא אהניא בהו כלל?

אמר ליה: אינהו תלתא הוו, ואנא חד.

אמר ליה: והא אברהם יחיד הוה?!

התם לא הוו רשעים בהדיה, ולא אתיהיב רשותא לנורא; הכא הוו רשעים בהדי ואתיהיב רשותא לנורא; היינו דאמרי אינשי: תרי אודי יבישי וחד רטיבא - אוקדן (שרף) יבישי לרטיבא.

מאי טעמא איענש (יהושע), דאהני נורא למאניה? דהאי דאהדר איהו לנבוכדנצר - דחייה בעלמא דחייה?

אמר רב פפא: שהיו בניו נושאים נשים שאינן הגונות לכהונה ולא מיחה בהן, שנאמר (זכריה ג, ג) ויהושע היה לבוש בגדים צואים [ועמד לפני המלאך]; וכי דרכו של יהושע ללבוש בגדים צואים? אלא מלמד שהיו בניו נושאים נשים שאינן הגונות לכהונה ולא מיחה בהן.

אמר רבי תנחום: דרש בר קפרא בציפורי: מאי דכתיב (רות ג, יז) שש השעורים האלה נתן לי [כי אמר אל תבואי ריקם אל חמותך]; מאי שש השעורים (שש גרעינים

שעורים) ? אילימא שש שעורים ממש - וכי דרכו של בועז ליתן מתנה שש שעורים (והא תנן (פאה פ"ח מ"ה) 'אין פוחתין לעני בגורן פחות מחצי קב שעורים') ? (סנהדרין צג, ב)

אלא שש סאין (דשש קבין או שש לוגין ליכא למימר, דלא מייתי בגורן מדה פחותה מסאה) . וכי דרכה של אשה ליטול שש סאין (ולישא משוי כזה) ? אלא רמז רמז לה (דשש גרעינין נתן לה לסימן ורמז) שעתידין ששה בנים לצאת ממנה שמתברכין בשש [שש] ברכות, ואלו הן: דוד, ומשיח, דניאל, חנניה, מישאל, ועזריה:

דוד - דכתיב (שמואל א טז, יח) ויען אחד מהנערים ויאמר הנה ראיתי בן לישי בית הלחמי יודע נגן, וגבור חיל, ואיש מלחמה, ונבון דבר, ואיש תואר, וה' עמו (היינו שש ברכות), ואמר רב יהודה אמר רב: כל הפסוק הזה לא אמרו דואג (לקמן מפרש ה'אחד מן הנערים' היינו דואג) אלא בלשון הרע (שהיה מספר בשבחיו של דוד כדי שיקנא בו שאול ויהרגהו): 'יודע נגן' - שיודע לישאל, 'גבור' שיודע להשיב, 'איש מלחמה' שיודע לישא וליתן במלחמתה של תורה (להתוכח בתלמוד), 'ונבון דבר' - שמבין דבר מתוך דבר, 'איש תואר' - שמראה פנים בהלכה (שמביא ראיה לדבריו), 'וה' עמו' - שהלכה כמותו בכל מקום; בכולהו אמר להו "יהונתן בני כמוהו"; כיון דאמר ליה 'וה' עמו' - מילתא דבדידיה (דשאול) נמי לא הוה ביה (לא הוה הלכה כמותו, כדאמרינן בעירובין (דף נג): דוד - דגלי מסכתא, כתיב ביה 'יראיך יראוני וישמחו' [תהלים קיט, עד]) - חלש דעתיה ואיקניא ביה, דבשאול (דלא גלי מסכתא) כתיב (שמואל א יד, מז) [ושאול לכד המלוכה על ישראל וילחם סביב בכל איביו במואב ובבני עמון ובאדום ובמלכי צובה ובפלשתים] ובכל אשר יפנה ירשיע, ובדוד כתיב ובכל אשר יפנה יצליח ## אולי הכונה ל שמואל א יח, יד: ויהי דוד לכל דרכו משכיל וה' עמו, ומפרשים 'ישכיל' = יצליח].

מנלן דדואג הוה?

כתיב הכא (שמואל א טז, יח) ויען אחד מהנערים [ויהא הנה ראיתי בן לישי בית הלחמי ידע נגן וגבור חיל ואיש מלחמה ונבון דבר ואיש תאר וה' עמו] - מיוחד שבנערים, וכתיב התם (שמואל א כא, ח) ושם איש מעבדי שאול ביום ההוא נעצר לפני ה' (ללמוד תורה הרבה) ושמו דואג האדומי אביר הרועים אשר לשאול (אלמא ההוא מיוחד שבנערים, דהיינו דואג, דחזינו הכא דקרי 'אביר הרועים'). משיח - דכתיב (ישעיהו יא, ב) ונחה עליו רוח ה': (איזה רוח? - רוח חכמה, ובינה, רוח עצה, וגבורה, רוח דעת, ויראת ה' (הרי ששה); וכתיב (פסוק ג) והריחו ביראת ה' [ולא למראה עיניו ישפוט] [ולא למשמע אזניו יוכיח] - אמר רבי אלכסנדר: מלמד שהטעינו מצות ויסורין כריחיים (והיינו 'והריחו' - לשון רחיים; ולא גרסינן 'וכתיב והריחו') רבא אמר: (מאי 'והריחו'?) דמורח (שמריח באדם) ודאין (ושופט, ויודע מי החייב, שנאמר לא למראה עיניו ישפוט ולא למשמע אזניו יוכיח ואפילו הכי ושפט בצדק דלים כגון על ידי הרחה), דכתיב (ישעיהו יא, ג) [והריחו ביראת ה'] ולא למראה עיניו ישפוט [ולא למשמע אזניו יוכיח] (ואפילו הכי) (פסוק ד) ושפט בצדק דלים (כגון על ידי הרחה) והוכיח במישור לענוי ארץ [והכה ארץ שבט פיו וברוח שפתיו ימית רשע].

בר כוזיבא (ממלכי הורדוס היה) מלך תרתין שנין ופלגא; אמר להו לרבנן: אנא משיח! אמרו ליה: במשיח כתיב דמורח ודאין; נחזי אנן אי מורח ודאין. כיון דחזיוהו דלא מורח ודאין - קטלוהו.

דניאל חנניה מישאל ועזריה, דכתיב בהו (דניאל א.) [ילדים] אשר אין בהם כל מאום, וטובי מראה, ומשכילים בכל חכמה, ויודעי דעת, ומביני מדע, ואשר כח בהם (הרי שש) לעמוד בהיכל המלך וללמד ספר ולשון כשדים;

מאי 'אשר אין בהם כל מום'?

אמר רבי חמא ברבי חנניא: אפילו כריבדא ('ריבדא' = פוניור"א בלעז) דכוסילתא (שם כלי המקיז פלנמא"ל) לא הוה בהו (שלא היו צריכין להקזה); .

מאי 'ואשר כח בהם לעמוד בהיכל המלך'?

אמר רבי חמא ברבי חנניא: מלמד שהיו אונסיין את עצמן מן השחוק ומן השיחה (שלא היו מספרין בדברים בטלים כדי שלא יתגנו בפני המלך), ומן השינה, ומעמידין על עצמן בשעה שנצרכין לנקביהם, מפני אימת מלכות.

(דניאל א, ו) ויהיו בהם מבני יהודה דניאל חנניה מישאל ועזריה; אמר רבי אלעזר: כולן מבני יהודה הם (כדחשיב לעיל: ששה בנים העתידיים לצאת מרות, וחשיב בהדיהו חנניה מישאל ועזריה); ורבי שמואל בר נחמני אמר: דניאל - מבני יהודה, חנניה מישאל ועזריה - משאר שבטים (דניאל לחוד קאי אבני יהודה, אבל חנניה מישאל ועזריה - לא, ולית ליה הך דרשה דלעיל 'שש שעורים').

(מלכים ב כ"ח; ישעיהו לט, ז) **ומבניך** (בחזקיהו מלך יהודה כתיב) **אשר יצאו ממך אשר תוליד יקחו והיו סריסים בהיכל מלך בבל**; **מאי 'סריסים'?**

רב אמר: סריסים ממש (שסירסו לחנניה מישאל ועזריה, שכן דרכן של מלכים: לסרס את האדם כדי שלא ישא אשה ויהא פנוי לעבודת המלך, ולית ליה הא דחכמים דאמרי לעיל: שעלו לארץ ישראל ונשאו נשים והולידו בנים ובנות), **ורבי חנינא אמר:** (לא סרסם אלא להכי קרו ליה סריסים: שנסתרסה עבודה זרה בימיהם) (שבימיהם נודע לכל שאין ממש בעבודה זרה; ופורענות שהיה נביא מתנבא לחזקיהו: שיהיו גולים מארצם ויולידם בהיכל מלך בבל; ורבי שמואל בר נחמני, שאמר חנניה מישאל ועזריה משאר שבטים היו - מוקים האי קרא בדניאל לחוד).

בשלמא למאן דאמר שנסתרסה עבודה זרה בימיהם - היינו דכתיב (דניאל ג, כה) **[ענה ואמר הא אנה חזה גברין ארבעה שרין מהלכין בגו נורא] וחבל לא איתי בהון [ורוה די רביעיא דמה לבר אלהין]; אלא למאן דאמר סריסים ממש - מאי 'וחבל לא איתי בהון' (והלא חבלה היא זו שנסתרסו)?** (ומהאי קרא דלעיל 'ילדים אשר אין בהם כל מום' לא מצי פריך, דאיכא למימר בשעה שבאו לנבוכדנצר תמימים הוו, וסרסן).

חבלא דנורא (חבל די נורא לא איתא בהון, אבל חבלת הגוף מיהא איכא).
(ופריך: לחבלא דנורא לא איצטריך) **והכתיב** (דהא כתיב קרא) (דניאל ג, כז) **[ומתכנשין אחשדרפניא סגניא ופחותא והדברי מלכא חזין לגבריא אלך די לא שלט נורא בגשמהון ושער ראשהון לא התחרך וסרבליהון לא שנו] וריח נור לא עדת בהן?**

לא חבלא ולא ריחא (עשן האש).

בשלמא למאן דאמר שנסתרסה עבודה זרה בימיהם - היינו דכתיב (ישעיהו נ, ד) **כה אמר ה' לסריסים אשר ישמרו את שבתותי [ובחרו את אשר חפצתי ומחזיקים בבריתי]; אלא למאן דאמר סריסים ממש - משתעי קרא בגנותא דצדיקי?**

הא והא הוה בהו (סריסים ממש, ושנסתרסה עבודה זרה בימיהם).
בשלמא למאן דאמר סריסים ממש, היינו דכתיב (ישעיהו נ, ה) **[ונתתי להם] בביתי ובחומותי יד ושם טוב מבנים ומבנות [שם עולם אתן לו אשר לא יכרת] ('טוב מבנים ומבנות' - מכלל דבנים לא הוו להו, דסריסים היו); אלא למאן דאמר שנסתרסה עבודה זרה בימיהם - מאי 'טוב מבנים ומבנות' (הכא לא מצי לתרוצי 'הא והא הוו', דאם כן במאי פליגי)?**

אמר רב נחמן בר יצחק: מבנים שהיו להם כבר ומתו (דלא חיו בניהם, ומיהו לא היו סריסים);

מאי 'שם עולם אתן לו אשר לא יכרת'?

אמר רבי תנחום: דרש בר קפרא בצפורי: זה ספר דניאל שנקרא על שמו (אתן לו. 'להם' לא נאמר אלא 'לו'; לאחד מהם, והיינו ספר דניאל, שנקרא על שמו).

(והשתא קא פריך פירכא באפי נפשה אגב דאתי בידו ספר דניאל: מכדי כל מילי דעזרא - נחמיה בן חכליה אמרינהו (רוב דברים שבספר עזרא + נחמיה אמרם), ונחמיה בן חכליה - מאי טעמא לא איקרי סיפרא על שמיה?

אמר רבי ירמיה בר אבא: מפני שהחזיק טובה לעצמו, שנאמר (נחמיה ה, יט) **זכרה לי אלהי לטובה [כל אשר עשיתי על העם הזה].**

דוד נמי מימר אמר (הכי) (תהלים קו, ד) **זכרני ה' ברצון עמך פקדני בישועתך** (כלומר: מאי מחזיק טובה איכא) !

דוד - רחמי הוא דקבעי.

רב יוסף אמר (לאו אהכי איענש, דהא דוד נמי אמר כי האי גוונא, אלא לכך נענש): **מפני שסיפר בגנותן של ראשונים, שנאמר** (נחמיה ה, טו) **והפחות הראשונים אשר לפני הכבידו על העם ויקחו מהם בלחם ויין אחד כסף שקלים ארבעים [גם נעריהם שלטו על העם ואני לא עשיתי כן מפני יראת אלהים], ואף על דניאל שגדול ממנו סיפר; ומנחם דגדול ממנו? - דכתיב** (דניאל י) **וראיתי אני דניאל לבדי את המראה והאנשים אשר היו לא ראו את המראה אבל חרדה גדולה נפלה עליהם ויברחו בהחבא; 'והאנשים אשר היו עמי לא ראו את המראה' - ומאן נינהו 'אנשים' (שהיו עמו)? - אמר רבי ירמיה, ואיתימא רבי חייא בר אבא: זה חגי זכריה ומלאכי (וכיון שהם לא ראו והוא ראה - אלמא גדול מהם הוה; ומדאשכחן דדניאל הוה חשיב טפי מחגי זכריה ומלאכי, דהוו נביאי - שמע מינה דגדול הוה מנחמיה בן חכליה, דלא הוה נביא, ואפילו הכי ספר עליו דלא אפקיה מכלל גנות הראשונים; דניאל היה מבאי הגולה עם החרש והמסגר, ונחמיה הוה מעולי הגולה זמן מרובה לאחר מיכן).**

(סנהדרין צד, א)

אינהו עדיפי מיניה ואיהו עדיף מנייהו: אינהו עדיפי מיניה:
דאינהו נביאי ואיהו לאו נביא; ואיהו עדיף מנייהו: דאיהו חזא ואינהו לא חזו (אידי דגורא בעלמא קתני הכא, ומילתא באפי נפשה היא, וברוב ספרים אינה כתובה).

וכי מאחר דלא חזו מאי טעמא איבעות (דכתיב 'אבל חרדה גדולה נפלה עליהם') ?

(ישעיהו י, 17) **לכן ישלח האדון ה' צבאות במשמניו רזון** [ותחת כבדו יקד יקד כיקוד אש]; **מא י**
'במשמניו רזון' ? אמר הקב"ה: יבא חזקיהו שיש לו שמונה שמות,
ויפרע מסנחריב שיש לו שמונה שמות.

חזקיה - דכתיב (ישעיהו ט,ה) כי ילד יולד לנו בן ניתן לנו ותהי המשרה על שכמו ויקרא שמו פלא, יועץ, אל, גבור, אבי, עד, שר, שלום.

והאיכא 'חזקיה'?

שחזקו יה; דבר אחר: חזקיה - שחזק את ישראל (העוסקין בתורה, כדלקמן) לאביהם שבשמים [כלומר: אין זה שמו המקורי, אלא שם או כנוי שניתן על פי מעשיו].

סנחריב - דכתיב ביה: תגלת פלאסר [שם אחד הוא דכתיב (מלכים ב טו,כט): בימי פקח מלך ישראל בא תגלת פלאסר מלך אשור ויקח את עיון ואת אבל בית מעכה ואת ינוח ואת קדש ואת חצור ואת הגלעד ואת הגלילה כל ארץ נפתלי ויגלם אשורה], (דברי הימים ב כח) פלאסר [דברי הימים א ה,ו: בארה בנו אשר הגלה תגלת פלאסר מלך אשור הוא נשיא לראובני], שלמנאסר [מלכים ב טו,ג: עליו עלה שלמנאסר מלך אשור ויהי לו הושע עבד וישב לו מנחה], פול [מלכים ב טו,יט: בא פול מלך אשור על הארץ ויתן מנחם לפול אלף ככר כסף להיות ידיו אתו להחזיק הממלכה בידו], סרגון [ישעיהו כ,א: בשנת בא תרתן אשדודה בשלח אתו סרגון מלך אשור וילחם באשדוד וילכדה], אסנפר רבא ויקירא [עזרא ד,י: ושאר אמיא די הגלי אסנפר רבא ויקירא והותב המו בקריה די שמרין ושאר עבר נהרה וכענת; 'אסנפר' חד 'רבא' חד 'ויקירא' חד].

והאיכא 'סנחריב'?

שסיחתו ריב; דבר אחר: שסח וניחר דברים כלפי מעלה (כדלקמן: שחירף על ידי מלאך).

אמר רבי יוחנן: מפני מה זכה אותו רשע לקרותו 'אסנפר' 'רבא' 'ויקירא'? - מפני שלא סיפר בגנותה של ארץ ישראל, שנאמר (מלכים ב יח,לב) עד בואי ולקחתי אתכם אל ארץ כארצכם (ולא אמר 'מוטבת מארצכם') [ארץ דגן ותירוש ארץ לחם וכרמים ארץ זית יצהר ודבש וחיו ולא תמתו ואל תשמעו אל חזקיהו כי יסית אתכם לאמר ה' יצילנו].

רב ושמואל: חד אמר: מלך פקח היה, וחד אמר: מלך טיפש היה: למאן דאמר 'מלך פקח היה': אי אמינא להו עדיפא מארעייכו, אמרו 'קא משקרת (שהרי אין ארץ מעולה הימנה)!' (ולכן לא אמר 'מוטבת מארצכם'); ומאן דאמר 'מלך טיפש היה': אם כן מאי רבותיה?

להיכא אגלי להו (סנחריב לעשרת השבטים, דכתיב (מלכים ב' יח,יא) 'וינחם בחלח ובחבור נהר גוזן וערי מדי' - הי' נינהו אותן מקומות)? מר זוטרא אמר: לאפריקי, ורבי חנינא אמר: להרי סלוג.

אבל ישראל (כי אגלינהו סנחריב) ספרו בגנותה של ארץ ישראל כי מטו (לאותו מקום ששמו) שוש - אמרי "שויא כי ארעין (זאת הארץ שויא לארצנו)!" כי מטו עלמין (וכשבאו למקום ששמו עלמין) אמרו: "כעלמין (זה המקום שוה לירושלים, שנקראת בית עולמים)"! כי מטו (כשבאו למקום ששמו) שוש תרי, אמרי: על חד תרין (כלומר: זה יפה פי שנים כמקומנו, ועל שם כך נקראו כל אותן מקומות כך).

(ישעיהו י,טז) [לכן ישלח האדון ה' צבאות במשמניו רזון] ותחת כבודו [יקד] יקוד כיקוד אש; אמר רבי יוחנן: 'תחת כבודו' ולא כבודו ממש (דכבודו ממש משמע בשורו וגופו; 'תחת כבודו' משמע תחת הגוף והבשר, כלומר: נשמה שבתוך הגוף, והשתא אמר 'תחת כבודו' - ולא כבודו ממש: נשמה שבתוך הגוף, אלא האי 'כבודו' היינו בגדיו, תחת בגדיהם נשרפו); כי הא דרבי יוחנן קרי ליה למאני 'מכבודתי'.

רבי אלעזר אמר: תחת כבודו ממש (תחת גופו ממש), כשריפת בני אהרן: מה להלן שריפת נשמה וגוף קיים אף כאן שריפת נשמה וגוף קיים (דכל הגוף נשרף תחת הבגדים; ולא גרסינן 'תחת כבודו ולא תחת כבודו ממש' דמשמע דמקרא נפקא לזה, דהאי 'תחת כבודו' לא 'תחת כבודו ממש', ומהיכא תיפוק ליה האי? אבל השתא, דדרשא בעלמא דריש ליה, 'תחת כבודו ממש' = גופו ממש).

תנא משמיה דרבי יהושע בן קרחה: פרעה, שחירף בעצמו (הוא עצמו ולא על ידי שליח: לא היה ביזוי כל כך) - נפרע הקב"ה ממנו בעצמו (ולכך הקב"ה כמו כן נפרע ממנו בעצמו, ולא נתבייש כל כך: דאינו דומה מתבייש מן הגדול למתבייש מן הקטן); סנחריב שחירף

(סנהדרין צד,ב)

על ידי שליח (דהיינו בזוי יותר) - (אף) נפרע הקב"ה ממנו על ידי שליח (ונתבייש יותר); פרעה - דכתיב ביה (שמות ה,ב) [ויאמר פרעה] מי ה' אשר אשמע בקולו [לשלח את ישראל לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח] - נפרע הקב"ה ממנו בעצמו, דכתיב (שמות יד,כז) [ויט משה את ידו על הים וישב הים לפנות בקר לאיתנו ומצרים נסים לקראתו] וינער

ה' את מצרים בתוך הים, וכתוב (חבקוק ג, טו) דרכת בים סוסיך [חמר מים רבים]; סנחריב - דכתוב (מלכים ב יט, כג) ביד מלאכך חרפת ה' [ותאמר ברכב רכבי אני עליתי מרום הים ירכתי לבנון ואכרת קומת ארזיו מבחור ברשיו ואבואה מלון קצה יער כרמלון] - נפרע הקב"ה ממנו על ידי שליח, דכתוב (מלכים ב יט, לה) [ויהי בלילה ההוא] ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור מאה ושמונים וחמשה אלף [וישכימו בבקר, והנה כלם פגרים מתים].

רבי חנינא בר פפא רמי: כתיב (בישעיהו לז, כד) [ביד עבדיך חרפת ד' ותאמר ברב רכבי אני עליתי מרום הים ירכתי לבנון ואכרת קומת ארזיו מבחור ברשיו ואבואה מלון קיצו [יער כרמלון], וכתוב (במלכים ב יט, כג) [ביד מלאכך חרפת ד' ותאמר ברכב רכבי אני עליתי מרום הים, ירכתי לבנון ואכרת קומת ארזיו מבחור ברשיו ואבואה מלון קיצו [יער כרמלון] ('מרום קיצו' משמע דירה של מטה, כדכתיב (ירמיהו יז, יב) 'מרום מראשון מקום מקדשנו'; 'מלון קיצו' משמע דירה של מעלה: בית מלון] ! ? - אמר אותו רשע: בתחלה אחריב דירה של מטה, ואחר כך אחריב דירה של מעלה.

אמר רבי יהושע בן לוי: מאי דכתיב (מלכים ב יח, כה) עתה המבלעדי ה' עליתי על המקום הזה להשחיתו ה' אמר אלי עלה אל הארץ הזאת והשחיתה; מאי היא (היכי אמר לו הקב"ה להשחית) ? - דשמע לנביא דקאמר (ישעיהו ח, ו) יען כי מאס העם הזה את מי השילוח ההולכים לאט ומשוש את רצין ובן רמליהו, [פסוק ז: ולכן הנה ד' מעלה עליהם את מי הנהר, העצומים והרבים את מלך אשור ואת כל כבודו ועלה על כל אפיקיו והלך על כל גדותיו]. אמר רב יוסף: אלמלא תרגומא דהאי קרא - לא הוה ידענא מאי קאמר: חלף דקץ עמא הדין במלכותא דבית דוד דמדבר להון בנייה כמי שילוחא דנגדין בנייה ואיתרעיאו (להשחיתה) ברצין ובר רמליה.

אמר רבי יוחנן: מאי דכתיב (משלי ג, לג) מארת ה' בבית רשע ונוה צדיקים יבורך? 'מארת ה' בבית רשע' - זה פקח בן רמליהו, שהיה אוכל ארבעים סאה גוזלות בקינוח סעודה ('מארת ה' - שלא נשבע מכל מה שהיה אוכל), 'ונוה צדיקים יבורך' - זה חזקיה מלך יהודה, שהיה אוכל ליטרא ירק (במדה) בסעודה.

(ישעיהו ח, ז) ולכן הנה ה' מעלה עליהם את מי הנהר העצומים והרבים את מלך אשור [ואת כל כבודו ועלה על כל אפיקיו והלך על כל גדותיו] (שאמר לו הקב"ה עלה והשחת), וכתוב (פסוק ח) וחלף ביהודה שטף ועבר עד צואר יגיע [והיה מטות כנפיו מלא רחב ארצך עמנו אל]; אלא (מאחר שברשות הלך: שנוביא נתנבא עליו) מאי טעמא איעניש [סנחריב] ? נביא - אעשרת השבטים איתנבי; איהו יהיב דעתיה על כולה ירושלים! - בא נביא ואמר לו (כשבא על ירושלים): (ישעיהו ח, כג) כי לא מועף לאשר מוצק לה [כעת הראשון הקל ארצה זבלון וארצה נפתלי והאחרון הכביד דרך הים עבר הירדן גליל הגוים] ? אמר רבי אלעזר בר ברכיה: אין נמסר עם עייף בתורה ביד מי המציק לו (לא נמסר עמו של חזקיה שהוא עיף בתורה ביד סנחריב המציק לו). מאי (סוף הפסוק) כעת הראשון הקל ארצה זבלון וארצה נפתלי והאחרון הכביד דרך הים עבר הירדן גליל הגוים? - לא כראשונים (עשרת השבטים) שהקלו מעליהם עול תורה, אבל אחרונים (עמו של חזקיה) שהכבידו עליהן עול תורה (והיינו דכתיב 'האחרון הכביד דרך הים עבר הירדן גליל הגוים') - וראויין הללו לעשות להם נס כעוברי הים (כיוצאי מצרים שעברו את הים) וכדורכי הירדן. אם חוזר בו (סנחריב) - מוטב, ואם לאו אני אעשה לו גליל בגוים (שמגלגל בחרפה בכל הגוים לישנא אחרינא: 'גליל' לשון גללים [מ"ד]).

(דברי הימים ב לב, א) אחרי הדברים והאמת האלה (השתא משמע שהיה מדבר בחזקיהו שהיו עסוקין בתורה) בא סנחריב מלך אשור ויבא ביהודה ויחן על הערים הבצורות ויאמר לבקעם אליו; האי רישנא להאי פרדשנא (וכי מביאין דורון כזה לאדון כזה? כי מפני שהאמת בחזקיהו בא סנחריב) ?

אחרי הדברים והאמת מאי 'אחר' ? אמר רבינא: לאחר שקפץ הקב"ה ונשבע (להביא סנחריב והיינו אמת שחותרו וקיומו של הקדוש ברוך הוא אמת) ואמר: "אי אמינא ליה לחזקיה מייתינא ליה לסנחריב ומסרנא ליה בידך השתא, אמר: "לא הוא בעינא ולא ביעתותיה בעינא"; מיד קפץ הקב"ה ונשבע דמייתינא ליה, שנאמר (ישעיהו יד, כד) נשבע ה' צבאות לאמר אם לא כאשר דמיתי כן היתה וכאשר יעצתי היא תקום (פסוק כה) לשבור אשור בארצי ועל הרי אבוסנו וסר מעליהם עולו וסבלו מעל שכמו יסור

אמר רבי יוחנן: אמר הקב"ה יבא סנחריב וסיעתו ויעשה אבוס (שיהא כלם פגרים ויאכילו סוטיהם ובהמתם בתוך עצמות הפגרים כעין אבוס) לחזקיהו ולסיעתו.

(ישעיהו י, כז) והיה ביום ההוא יסור סבלו מעל שכמך ועולו מעל צוארך וחובל עול מפני שמן; אמר רבי יצחק נפחא: חובל עול של סנחריב מפני שמנו של חזקיהו, שהיה דולק בבתי כנסיות ובבתי מדרשות; מה עשה? נעץ חרב על פתח בית המדרש, ואמר: כל מי שאינו עוסק בתורה - ידקר בחרב זו; בדקו מדן ועד באר שבע ולא מצאו עם הארץ; מגבת ועד אנטיפרס (מקומות שבסוף התחומים) ולא מצאו תינוק ותינוקת, איש ואשה, שלא היו בקיאים בהלכות טומאה וטהרה; ועל אותו הדור הוא אומר (ישעיהו ז, כא) והיה ביום ההוא יחיה איש עגלת בקר ושתי צאן וגו' ואומר (ישעיהו ז, כג) והיה ביום ההוא יהיה כל מקום אשר יהיה שם אלף גפן באלף כסף לשמיר ולשית יהיה - אף על פי שאלף גפן באלף כסף (שהן יקרים שאין להם רוב כרמים) - (אפילו הכי) לשמיר ולשית יהיה (שמניחין אותן לאבוד, ומביירים אותן, והיו עוסקין בתורה).

(ישעיהו לג, ד) ואוסף שללכם אוסף החסיל [כמשק גבים שקק בו]; אמר להם נביא לישראל: אספו שללכם! אמרו לו: לבזוז (שלל כל אחד ואחד לעצמו) או לחלוק (ביחד אותו ממון שנשאר מחיל סנחריב)? אמר להם: כאוסף החסיל: מה אוסף החסיל: כל אחד ואחד לעצמו, אף שללכם - כל אחד ואחד לעצמו. אמרו לו: והלא ממון עשרת השבטים מעורב בו (לישנא אחרינא: לחלוק לאחרים מה שאנו שוללים, אבל אנו אסורים באותו שלל, שממון שבזוז מעשרת השבטים מעורב בו, דאיכא משום גזל)? אמר להם (סוף הפסוק) כמשק (משק = שו"ן בלע"ז) גבים שוקק בו (השקאה של צינורות שמזלפין בהם מים נובעין השקו באותו ממון, וטיהרתו): מה גבים (צינורות) הללו מעלין את האדם מטומאה לטהרה (על ידי טבילה) - אף ממונם של ישראל: כיון שנפל ביד עובדי כוכבים - מיד טיהר >כדורב פפא, דאמר רב פפא: עמון ומואב טהרו בסיחון<.

אמר רב הונא: עשר מסעות נסע אותו רשע באותו היום, שנאמר (ישעיהו י, כח) בא על עית (ומתרגמינן: ומתי? רבני משרייתיה), עבר במגרון, למכמש יפקיד כליו (פסוק כט) עברו מעברה, גבע מלון לנו, חרדה הרמה, גבעת שאול נסה [פסוק ל] צהלי קולך בת גלים, הקשיבה לישה, עניה ענתות [פסוק לא] נדדה מדמנה, יושבי הגבים העיזו [פסוק לב] עוד היום בנוב לעמוד ינופף ידו הר בת ציון גבעת ירושלם { (ולא קא חשיב 'עוד היום בנוב לעמוד', דההוא - לאו מסע הוא, אלא כדאמרין לקמן: אותו היום נשתייר מעונה של נוב); הני - טובא הויין (די"ב הוא דאיכא) ?!

צהלי קולך בת גלים - נביא הוא דקאמר לה לכנסת ישראל: צהלי קולך בת גלים = בתו של אברהם יצחק ויעקב, שעשו מצות כגלי הים; הקשיבה לישה (דחשיבנא ביה תלתא: בת גלים, לישה, ענתות - הנהו לאו מן חושבנא ניהו, דנביא הוא דקאמר להו לישראל): מהאי לא תסתפי (שתנצל מידו; היינו דכתיב צהלי קולך), אלא איסתפי מנבוכדנצר הרשע, דמתיל כאריה (שנמשל לליש) שנאמר (דכתיב ביה) (ירמיהו ד, ד) עלה אריה מסובכו [ומשחית גוים, נסע יצא ממקמו לשום ארצך לשמה עריך תצינה מאין יושב] (והיינו דקאמר 'הקשיבי לישה'). מאי

(סנהדרין צה, א)

(ישעיהו ג, ל) 'עניה ענתות'?

עתידי ירמיה בן חלקיה ומתנבא עלה מענתות, דכתיב (ירמיהו א, א) דברי ירמיהו בן חלקיהו מן הכהנים אשר בענתות בארץ בנימין ('עניה ענתות' - כמו עניה; כלומר: נביאות ירמיה הענתותי - היא שעתידה לבא על נבוכד נצר: שתמסר ירושלים בידו). מי דמי? התם ארי, הכא ליש?!

אמר רבי יוחנן: ששה שמות יש לארי (ובדוכתא אחרייתי מפורש למה נקראו לו כל השמות הללו); אלו הן: (בראשית מט, ט) ארי, (שופטים יד, ה) כפיר, (בראשית מט, ט) לביא, (ישעיהו לו, י) ליש, (תהלים צא, ג) שחל, (איוב כח, ח) שחץ.

אי הכי (דכולי קרא 'צהלי קולך' לא מחושבנא הוא) - (אם כן) בצרו להו (ליכא אלא תשע מסעות, דהא 'עוד היום' - לאו מחושבנא [נמי הוא]?!); (ומתרגין): 'עברו מעברה' - תרתי ניהו ('עברו' חד, 'מעברה' חד, ואיכא עשר מסעות).

מאי (ישעיהו י, לב) עוד היום בנוב לעמוד [ינופף ידו הר בת ציון גבעת ירושלם]?

אמר רב הונא: אותו היום נשתייר מעונה של נוב (דמפני עון) שהיה להם לישראל על שנהרגו כהני נוב - קבע הקב"ה העונש עד אותו היום, ואותו יום בלבד נשתייר מזמן העונש, ואילו היה נלחם בירושלים באותו היום - היה כובשה; והכי משמע קרא: 'עוד היום' = אותו יום העמידו לסנחריב על ירושלים בעון נוב); אמרי ליה: כלדאי! אי אזלת האידנא יכלת לה, ואי לא - לא יכלת לה; אורחא דבעא לסגויי בעשרה יומא - סגא בחד יומא (והיינו עשר מסעות שנסע אותו היום); כי מטו לירושלם - שדי ליה (לסנחריב) ביסתרקי (טפי"ט בלע"ז [מזרונים] תחתיו), עד דסליק ויתיב מעילוי שורה עד דחזיוה לכולה ירושלם (עד שראה ירושלים כולה); כי חזייה איזוטר בעיניה; אמר: הלא דא היא קרתא דירושלם דעלה ארגישית כל משיריתי, ועלה כבשית כל מדינתא? הלא היא זעירא וחלשא מכל כרכי עממא דכבשית בתקוף ידי! עלה, וקם, ומניד ברישיה (עליה עמד והיה מניד בראשו), מוביל ומייתי בידיה על טור בית מקדשא דבציון ועל עזרתא דבירושלם. אמרי [יועציו]: "נישדי ביה ידא האידנא (נלחם בה עתה)"! אמר להו: "תמהיתו (תמה הוא להתחיל היום משום חולשא דאורחא; לישנא אחרינא 'תמהיתו' = נתיגעם; דומה ליה (בסנחריב) 'איתמה למיתב')"; למחר אייתי לי כל חד וחד מינייכו גולמו הרג מיניה (חתיכה של חומה - לשון פרסי; אבן רעועה מן החומה, ונבקעה)!"

מיד (מלכים ב' יט, לה) ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור מאה ושמונים וחמשה אלף וישכימו בבקר והנה כלם פגרים מתים.

אמר רב פפא: היינו דאמרי אינשי: בת דינא - בטל דינא (כיון שלן דינא - בטל הריב; וכן מפני שלא נכבשה בו ביום - לא הצליח ממחרת).

(שמואל ב' כא, טז) וַיִּשְׁבִּי בְנוֹב אֲשֶׁר בִּלְיָדִי הִרְפָּה (היינו ערפה) ומשקל קינו (מתרגמינן 'מתקל סופיניה') שלש מאות משקל נחשת והוא חגור חדשה (והוא אסיר איספניקי חדתא) ויאמר להכות את דוד (אידי דאידי לעיל באותו יום שנשתייר מעונה של נוב - נקט הכא); מאי 'וַיִּשְׁבִּי בְנוֹב'? אמר רב יהודה אמר רב: איש שבא על עסקי נוב: אמר לו הקב"ה לדוד: עד מתי יהיה עון זה טמון בידך? על ידך נהרגה נוב עיר הכהנים, ועל ידך נטרד דואג האדומי (שספר לשון הרע על דוד שנתקנא בו שאול; ולפי שקבל אחימלך את דוד בנוב - אמר ליה שאול: "סוב ופגע בכהני ה'!" נמצא, שעל ידך נהרג, ואתה נכשל), ועל ידך (ובחטא זה) נהרגו שאול ושלשת בניו (במלחמת פלשתים)!

רצונך יכלו זרעך, או תמסר ביד אויב?

אמר לפניו: רבונו של עולם! מוטב אמסר ביד אויב ולא יכלה זרעי.

יומא חד נפק לשכור בזאי (לשון פרסי: קריטא; לישנא אחרינא: כפר היא), אתא שטן ואדמי ליה כטביא [צבי]; פתק [העיף, ירה] ביה גירא [חץ] - ולא מטייה [הגיע אליו]; משכיה עד דאמטייה לארץ פלשתים; כדחזייה וַיִּשְׁבִּי בְנוֹב - אמר: היינו האי דקטליה לגלית אחי! כפתייה, קמטיה (הכניעו), אותביה ושדייה תותי בי בדייא (תחת הבד של זיתים, ויתב עלה למעכו). אתעביד ליה ניסא: מכא ליה ארעא מתותיה (נתרככה הארץ מתחתיו ולא הזיקו; לישנא אחרינא: 'מכא' = נשפלת, כעין גומא, והיתה מגינה עליו)! היינו דכתיב (תהלים יח, לז) תרחיב צעדי תחתיו ולא מעדו קרסולי.

הוא יומא - אפניא דמעלי שבתא הוה; אבישי בן צרויה הוה קא חייף [חפף] רישיה בארבע גרבי דמא (בארבע סאין של מים; לישנא אחרינא: בארבע כורא דמא: בארבע נודות של מים); חזינהו כתמי דמא! איכא דאמרי אתא יונה איטריף קמיה (היתה טורפת ומחבטת עצמה וממרטת כנפיה והומה ומצערת); אמר: כנסת ישראל - ליונה אימתילא [נמשלה], שנאמר (תהלים סח, יד) [אסתכבון בין שפתים] כנפי יונה נחפה בכסף [ואברותיה בירקרק חרוץ] - שמע מינה דוד מלכא דישראל בצערא שרי! אתא לביתיה ולא אשכחיה; אמר: תנן [סנהדרין פ"ב מ"ו]: 'אין רוכבין על סוסו ואין יושבין על כסאו ואין משתמשיין בשרביטו'; בשעת הסכנה מאי? אתא שאיל בי מדרשא, אמרו ליה: בשעת הסכנה שפיר דמי.

רכביה לפרדיה, וקם ואזל; קפצה ליה ארעא (כמו 'לא תקפוץ' [את ידך מאחיך האביון] (דברים טו, ז): נתקצרה הארץ, והגיע מהרה לארץ פלשתים); בהדי דקא מסגי - חזייה לערפה אמיה (דישבי) דהוות נוולא (טוה); כי חזייתה (ערפה לאבישי) - פסקתה לפילכה, שדתייה עילויה: סברא למקטליה (באותו פלך שהיה בידה, ולא נגע בו); אמרה ליה (לאבישי): "עלם! אייתי לי פלך (דנפל לפניך)"! פתקיה בריש מוחה (השליך אבישי הפלך לראשה) וקטלה (ומתה); כד חזייה וַיִּשְׁבִּי בְנוֹב - אמר: השתא הווי בי תריין [דוד ואבישי] וקטליין

לי; פתקיה לדוד לעילא (זרקו כלפי מעלה), ודן ליה לרומחיה (נעץ תחתיו חניתו בקרקע כדי שיפול עליו וימות), אמר: ניפול עלה [דוד] ונקטל! אמר אבישי שם - אוקמיה לדוד בין שמיא לארעא. ונימא ליה איהו (דוד עצמו לימא שם)?

אין חבוש מוציא עצמו מבית האסורין (אין דעתו מכוונת לומר השם). (והשתא ניצל דוד והשליכו השם ברחוק, והלכו אבישי ודוד וחזרו להם) אמר ליה (אבישי לדוד): מאי בעית הכא (למה באת כאן)?

אמר ליה: הכי אמר לי קודשא בריך הוא (הקב"ה אמר לי: רצונך שיכלה זרעך או תמסר ביד אויבך?), והכי אהדרי ליה (מוטב שאפול ביד אויב)! אמר ליה: אפיך צלותיך (הפוך תפלתך ואמור לפניו) בר בוך - קירא ליזבון [ימכור שעורה], ואת לא תצטער (משל הוא שאומרים בני אדם: מוטב יכלה זרעך ולא תמסר ביד אויב, דמה לך בצער בניך)?!

אמר ליה: אי הכי - סייע בהדן (עזור בתפלתך להפכה)! היינו דכתיב (שמואל ב כא, יז) ויעזור לו אבישי בן צרויה [ויך את הפלשתי וימתהו] אז נשבעו אנשי דוד לו לאמר לא תצא עוד אתנו למלחמה ולא תכבה את נר ישראל];

אמר רב יהודה אמר רב: שעזרו בתפלה. אמר אבישי שם - ואחתיה [והוריד את דוד שהיה תלוי באויר]; הוה קא רדיף [ישבי בנוב] בתרייהו (והם בורחין, שהיה קרוב לארץ פלשתיים); כי מטא (לאותו כפר ששמו) קובי (שבין א"י לארץ פלשתיים) - אמרי קום ביה (אמרו זה לזה: עמוד כנגדו, ואל תברח, ונכנו, ולכך נקרא 'קובי'; אינהו הוו בקיאי בשמות הכפרים); (ועדיין היו מפחדין ובורחין) כי מטא בי תרי [שם מקום; אולי ביתר; ומשחק מילים הוא] - אמרי: בתרי גורייך קטלוה לאריא (בתמיהא)? אמרי ליה: "זיל אשתכח לערפה אימיך בקיברא (שהרגנוה)"! כי אדכרו ליה שמא דאימיה - כחש חיליה, וקטליה; היינו דכתיב (שמואל ב כא, יז) - סוף הפסוק שהובא לעיל) אז נשבעו אנשי דוד לו לאמר לא תצא עוד אתנו למלחמה ולא תכבה את נר ישראל

תנו רבנן: שלשה קפצה להם הארץ: אליעזר עבד אברהם, ויעקב אבינו, ואבישי בן צרויה; אבישי בן צרויה - הא דאמרן; אליעזר עבד אברהם - דכתיב (בראשית כד, מב) ואבוא היום אל העין [ואמר ה' אלקי אדני אברהם אם ישך נא מצליח דרכי אשר אנכי הלך עליה] - למימרא דההוא יומא נפק; יעקב אבינו -

(סנהדרין צה, ב) דכתיב (בראשית כח, י) ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה (אלמא בא לחרן) וכתוב [פסוק יא] ויפגע במקום (שעדיין לא הגיע לחרן: שהיה עדיין בבית אל) וילן שם כי בא השמש [ויקח מאבני המקום ושם מראשתי וישכב במקום ההוא]?! [אלא] כי מטא לחרן, אמר: אפשר עברתי על מקום שהתפללו בו אבותי (אברהם ויצחק: אברהם, דכתיב 'ויעתק משם' [בראשית יב, ח]; יצחק - אין מקרא ביד) ואני לא התפללתי בו? בעי למיהדר (למקום: בית אל זה ירושלים; חרן - חוץ לארץ); כיון דהרהר בדעתיה למיהדר - קפצה ליה ארעא (והיה שם) מיד;

'ויפגע במקום' (וקרא מוכיח דכתיב 'ויפגע במקום': שהמקום פגעו, ושקפצה לו הארץ ונתקרב לו המקום);

(הכי גרסינן): דבר אחר: אין 'פגיעה' אלא תפלה, שנאמר (ירמיהו ז, טז) ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי [כי אינני שמע אתך] (ונראה למורי דהכא לא מיגרסא הך מילתא);

'וילן שם כי בא השמש' ('ויבא השמש' לא נאמר, אלא 'כי בא השמש', דמשמע שהיה דעתו לחזור כי עוד היום גדול; כיון שראה כי בא השמש - לן) - בתר דצלי בעי למיהדר; אמר הקב"ה: צדיק זה בא לבית מלוני, יפטר בלא לינה? מיד בא השמש; והיינו דכתיב (בראשית לב, לב) ויזרח לו השמש [כאשר עבר את פנואל והוא צלע על ירכו] - וכי לו בלבד זרחה? והלא לכל העולם כולו זרחה! אלא אמר רבי יצחק: שמש שבא בעבורו - זרחה בעבורו ('ויזרח לו השמש' משמע השמש שהיה לו כבר: שבא בשבילו כבר).

ומנלן דכלה זרעיה דדוד (כדאפיך צלותיה)? דכתיב (מלכים ב יא, א) ועתליה אם אחזיהו ואתה כי מת בנה ותקם ותאבד את כל זרע הממלכה. והא אשתייר ליה יואש?

התם נמי אשתייר אביתר (מכהני נוב), דכתיב (שמואל א כב, כ) וימלט בן אחד לאחימלך בן אחיטוב ושמו אביתר [ויברח אחרי דוד].

אמר רב יהודה אמר רב: אלמלא נשתייר אביתר לאחימלך בן אחיטוב - לא נשתייר מזרעו של דוד שריד ופליט.

אמר רב יהודה אמר רב: בא עליהם סנחריב הרשע בארבעים וחמשה אלף איש - בני מלכים יושבים בקרונות של זהב, ועמהן שגלונות (מלכות) וזונות, ובשמנים אלף גבורים לבושי שריון קליפה ובששים אלף אחוזי חרב רצים לפניו, והשאר פרשים; וכן באו על אברהם (כשנלחם בארבעה מלכים), וכן עתידין לבוא עם גוג ומגוג במתניתא תנא: אורך מחנהו ארבע מאות פרסי רחב, צואר סוסיו ארבעים פרסי, סך מחנהו מאתים וששים ריבוא אלפים [2,600,000] חסר חד.

בעי אביי: (האי 'חסר חד' - היכי קאמר?) חסר חד ריבוא? או חסר חד אלפא? או חסר מאה או חסר חד?

תיקו.

תנא: ראשונים (כת ראשונה מחיל של סנחריב) עברו בשחי (כמו: 'שחו'; שטו הסוטים בירדן, ונתמעטו המים עד שעברו), שנאמר (ישעיהו ח, ח) [וחלף ביהודה שטף ועבר, עד צואר יגיע והיה מטות כנפיו מלא רחב ארצך עמנו אל] 'וחלף ביהודה שטף ועבר'; אמצעים עברו בקומה (זקופה ולא היו המים מגיעין אלא עד הצואר), שנאמר 'עד צואר יגיע'; אחרונים העלו עפר ברגליהם (שלא היה שם מים כל עיקר) ולא מצאו מים בנהר לשתות עד שהביאו מים ממקום אחר ושתו, שנאמר (ישעיהו לז, כה) אני קרתי (לשון מקור) ושתיתי מים [ואחרב בכף פעמי כל יארי מצור].

והכתיב (ישעיהו לז, לו) [ויהי בלילה ההוא] ויצא מלאך ה' ויכה במחנה אשור מאה ושמונים וחמשה אלף וישכימו בבקר והנה כלם פגרים מתים? (ולא גרסינן 'והא כתיב ויצא מלאך ה'; אלמא כל המחנה אשור אינו אלא קפ"ה אלף, ולעיל קתני מאתים וס' רבוא?)

אמר רבי אבהו: הללו (קפ"ה אלף) - ראשי גייסות הן (נגידי החיל, שכן עולה לחשבון, לכדאמרינן: ארבעים וחמשה אלף בני מלכים, שמנים אלף גבורים, ששים אלף אחוזי חרב - הרי קפ"ה אלף; אבל האחרים שמתו - אין מספר, כדאמר 'והשאר פרשים אין מספר').

אמר רב אשי: דיקא נמי דכתיב (ישעיהו יט, טז) [לכן ישלח האדון ה' צבאות] במשמני רזון [ותחת כבדו יקד יקד כיקוד אש] - בשמינים דאית בהו.

אמר רבינא: דיקא נמי, דכתיב (דברי הימים ב לב, כא) וישלח ה' מלאך ויכחד כל גבור חיל ונגיד ושר במחנה [מלך אשור וישב בבשת פנים לארצו] ויבא בית אלהיו ומיציאי מעיו שם הפילוהו בחרב - שמע מינה.

במה הכם (המלאך)?

רבי אליעזר: אומר ביד הכם, שנאמר (שמות יד, לא) וירא ישראל את היד הגדולה [אשר עשה ה' במצרים וייראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו] - ('יד הגדולה' לא נאמר, אלא 'היד' - דמשמע) היד שעתידה ליפרע מסנחריב;

רבי יהושע אומר: באצבע הכם, שנאמר (שמות ח, טו) ויאמרו החרטמים אל פרעה אצבע אלהים היא [ויחזק לב פרעה ולא שמע אלהם כאשר דבר ה'] - היא אצבע שעתידה ליפרע מסנחריב.

רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר: אמר לו הקב"ה לגבריא'ל: מגלך נטושה (שחפה מגלך להרוג את אלו)! אמר לפניו: רבונו של עולם! נטושה ועומדת מששת ימי בראשית, שנאמר (ישעיהו כא, טו) [כי מפני חרבות נדדו] מפני חרב נטושה ומפני קשת דרוכה ומפני כבד מלחמה.

רבי שמעון בן יוחי אומר: אותו הפרק זמן בישול פירות היה; אמר לו הקב"ה לגבריא'ל (גבריא'ל ממונה על בשול הפירות): כשאתה יוצא לבשל פירות - הזקק להם (לחיל סנחריב להרגן), שנאמר (ישעיהו כח, יט) מידי עברו יקח אתכם כי בבקר בבקר יעבור ביום ובלילה והיה רק זועה הבין שמועה; אמר רב פפא: היינו דאמרי אינשי: אגב אורחך (כשתלך לדרכך לפי תומך) - לבעל דבכך אישתמע (לשונאך התראה והפחידו).

ויש אומרים: בחוטמן נשף (נפח) בהן ומתו, שנאמר (ישעיהו מד, כד) [אף בל נטעו אף בל זרעו אף בל שרש בארץ גזעם] וגם נשף בהם ויבשו [וסערה כקש תשאם];

רבי ירמיה בר אבא אמר: כפיים ספק להם ומתו, שנאמר (יחזקאל כא, כב) וגם אני אכה כפי אל כפי והניחותי חמתי [אני ה' דברתי];

רבי יצחק נפחא אמר: אזנים גלה להם ושמעו שירה מפני חיות ומתו, שנאמר (ישעיהו לג, ג) [מקול המון נדדו עמים] מרוממתך נפצו גוים.

וכמה נשתייר מהם?

רב אמר: עשרה שנאמר (ישעיהו י"ט) ושאר עץ יערו מספר יהיו ונער יכתבם; כמה נער יכול לכתוב? - עשרה (שהנער יכול להטיף טיפה של דיו, והיינו יו"ד: שנשארו עשרה).

ושמואל אמר: תשעה, שנאמר (ישעיהו י"ז) ונשאר בו עוללות כנוקף זית (שאינו נשאירין בו אלא דבר מועט): שנים שלשה גרגרים בראש אמיר (כן לא ישתיר במחנהו אלא דבר מועט); (וכמה) ארבעה חמשה בסעיפיה [פריה, נאם ה' אלהי ישראל] (ארבעה וחמשה - והיינו תשעה). רבי יהושע בן לוי אמר: ארבעה עשר שנאמר [שם] שנים, שלשה, ארבעה, וחמשה.

רבי יוחנן (מקרא לא דייק להו) אמר (אלא הכי קאמר): חמשה (הללו חמשה נשתיירו מהן: סנחריב ושני בניו, וקרא משמע: כנוקף זית - דמשייר מעט בראש ענף: שנים או שלשה גרגרים - כך ישתיר לו מעט: ד' או ה'): סנחריב, ושני בניו, נבוכדנצר, ונבוזר אדן; נבוזר אדן - גמרא;

נבוכדנצר - דכתיב (גבי [חנניה] מישאל ועזריה תוארו ורויה די רביעאה דמי לבר אלהין אלמא דחזא גבריאל והכירו בכבשן) (דניאל ג, כה) [ענה ואמר הא אנה חזה גברין ארבעה שרין מהלכין בגו נורא וחבל לא איתי בהון] ורוה דרביעאה דמי לבר אלהין - ואי לאו דחזייה, מנא הוה ידע? סנחריב ושני בניו - דכתיב (מלכים ב' י"ז) ויהי הוא משתחוה בית נסרוך אלהיו ואדרמלך ושראצר בניו הכוהו בחרב [והמה נמלטו ארץ אררט וימלך אסר חדן בנו תחתיו].

אמר רבי אבהו: אלמלא מקרא כתוב - אי אפשר לאמרו (שהקדוש ב"ה בעצמו גלחו לסנחריב), דכתיב (ישעיהו ז, כ) ביום ההוא יגלח ה' בתער השכירה בעברי נהר במלך אשור את הראש ושער הרגלים וגם את הזקן תספה: אתא קודשא בריך הוא ואדמי ליה כגברא סבא; אמר ליה: כי אזלת לגבי מלכי מזרח ומערב - דאיתיתינהו לבנייהו (כדאמרינן: שהביא עמו ארבעים וחמשה אלף בני מלכים) וקטלתינהו - מאי אמרת להו? אמר ליה: ההוא גברא - בההוא פחדא נמי יתיב; אמר ליה: היכי נעביד? אמר ליה: זיל

(סנהדרין צו, א)

ושני נפשך (שנה עצמך כדי שלא יכירוך).

במאי אישני?

אמר ליה: זיל אייתי לי מספרא ואיגזיך אנא (אני אגלחך).

מהיכא אייתי?

אמר ליה: עול לההוא ביתא ואייתי.

אזל, אשכחינהו. אתו מלאכי שרת, ואידמו ליה כגברי, והוּו קא

טחני קשייתא (גרעיני תמרים). אמר להו: הבו לי מספרא!

אמר ליה: טחון חד גריוא דקשייתא (טחון אלו גרעינין [סאה אחת של גרעיני

תמרים, שקשים לטחון]) - וניתן לך (מספרים).

טחן חד גריוא דקשייתא (והיינו דכתיב 'בתער השכירה' על שם שטרח נתנו לו תער לגלח;

ואיזהו שכר נתנו לו 'בעברי נהר'? דברים שזרכן לעשות על ידי נהר, דהיינו טחינת ריחים), ויהבו

ליה מספרתא; עד דאתא - איחשך. אמר ליה: זיל אייתי נורא!

אזל ואייתי נורא; בהדי דקא נפח ליה - אתלי ביה נורא

בדיקניה!

אזל, גזייה לרישיה ודיקניה.

אמרו: היינו דכתיב (ישעיהו ז, כ) [ביום ההוא יגלח ה' בתער השכירה בעברי נהר במלך אשור את הראש ושער הרגלים] וגם את הזקן תספה (דלא כתיב 'גלוח' אלא אראש, אבל אזקן כתיב 'תספה', לשון כלוי על ידי אור: שכלתה לגמרי).

אמר רב פפא: היינו דאמרי אינשי: גרירתיה לארמאה שפיר

ליה (אם אתה מחרך את הארמאי, והוטב בעיניו) - איתלי ליה נורא

בדיקניה (הבער לו אש בזקנו) ולא שבעת חוכא מיניה [##] ?? לכאורה

נראה שהמספר את הארמי עושה פעולה זו באונס, והארמי לועג ליהודי,

ואם יעשה כך היהודי - לא יהיה עוד לעג לארמי];

אזל, אשכח דפא מתיבותא דנח [מתיבתא נח], אמר: היינו אלהא רבא

דשיזביה לנח מטופנא [מהמבול]!

אמר: אי אזיל ההוא גברא ומצלח [אם אצליח] - מקרב להו לתרין

בנוהי קמך [אקריב לך את שני בניי]! שמעו בנוהי - וקטלוהו; היינו

ד כ ת י ב (מלכים ב יט,לז) ויהי הוא משתחוה בית נסרוך (לשון 'נסר' - שהשתחוה לנסר ועשאו אלוה) אלהיו, ואדרמלך ושראצר בניו הכהו בחרב [והמה נמלטו ארץ אררט וימלך אסר חדן בנו תחתיו] (היינו דכתיב 'ויהי הוא משתחוה': משמע מפני שמשתחוה לשם הכוהו) .

(אידי דאירי במלאכים איירי נמי בהאי קרא דכתיב ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' וגו' - נקט ויחלק עליהם לילה וגו') : (בראשית יד,טו) ויחלק עליהם לילה הוא ועבדיו ויכם [וירדם עד חובה אשר משמאל לדמשק]; אמר רבי יוחנן: אותו מלאך שנזדמן לו לאברהם - 'לילה' שמו (והוא סייעו), שנאמר (איוב ג,ג) [יאבד יום אולד בן] והלילה אמר הורה גבר; ורבי יצחק נפחא אמר: שעשה עמו מעשה לילה, שנאמר (שופטים ה,כ) מן שמים נלחמו הכוכבים ממסלותם נלחמו עם סיסרא (שנלחמו בשבילו כוכבי לילה, כמו שעשו בשביל ברק) .

אמר ריש לקיש: טבא דנפחא (דרבי יצחק נפחא) מדבר נפחא (רבי יוחנן דמקרי 'בר נפחא' בכולא הש"ס, כמו (בבא מציעא פה:) 'מאן עייל בר נפחא'; נראה למורי דאביו של רבי יוחנן הוי נפחא, ולהכי מיקרי 'בר נפחא'; ואית דמפרשי 'בר נפחא' על שם יופיו) .

(בראשית יד,יד) [וישמע אברם כי נשבה אחיו וירק את חניכיו לידי ביתו שמנה עשר ושלוש מאות] וירדף עד דן; אמר רבי יוחנן: כיון שבא אותו צדיק עד דן - תשש כחו: ראה בני בניו שעתידין לעבוד עבודה זרה בדין, שנאמר (מלכים א יב,כט) וישם את האחד בבית אל ואת האחד נתן בדין; ואף אותו רשע לא נתגבר עד שהגיע לדין, שנאמר (ירמיהו ח,טז) מדן נשמע נחרת סוסיו [מקול מצהלות אביריו רעשה כל הארץ ויבואו ויאכלו ארץ ומלואה עיר וישבי בה] .

אמר רבי זירא: אף על גב דשלח <ר' יהודה בן בתירא מנציבין> [רבי יהושע בן לוי]: הזהרו בזקן ששכח תלמודו מחמת אונסו (אף על פי ששכח תלמודו, הואיל ומחמת אונסו הוא), והזהרו בוורידין כרבי יהודה (דאמר בשחיטת חולין (דף כז.): 'עד שישחוט את הורידין של עוף'; הואיל וצולוהו כולו כאחד - אינו חותכו ומולחו כבשר חיה ובהמה), והזהרו בבני עמי הארץ (שנעשו תלמידי חכמים לעשות להם כבוד), שמהן תצא תורה (שמהם תצא תורה לישאל: שהרי יצאו שמעיה ואבטליון מבני בניו של סנחריב, ומבני בניו של המן למדו תורה בבני ברק, כדלקמן; ואף על גב דאמר רבי יהודה הכי 'הזהרו בבני עמי הארץ') - כי הא מילתא (דלקמן) מודעינן להו (כי היכי דחזינן לקמן דלא זכה נבוכדנצר לאותו כבוד אלא מפני זכות ארבע פסיעות, כדאמרינן לקמן - הכי נמי אמרינן לבני עמי הארץ דלא זכו לאותו כבוד אלא מחמת זכות מעט שהיה באביהם [מ"ד=מדרש רבה?]. ואית דאמרי דרבי זירא - אדלעיל קאי, אבני סנחריב: אף על גב דשלח רבי יהודה 'הזהרו בבני ע"ה לכבדן שמהם תצא תורה' כי היכי דנפקו מסנחריב כי הא מילתא - מודיעים להו לבני עמי הארץ דהא דמוקרינן להו לאו משום אביהם, אלא משום תורה שבהם, שלא תזוז דעתם עליהם ויאמרו "אבותיהם צדיקים היו") :

(ירמיהו יב,א) צדיק אתה ה' כי אריב אליך אך משפטים אדבר אותך: מדוע דרך רשעים צלחה (מפני מה הצליח נבוכדנצר וכבש ירושלים) שלו כל בוגדי בגד [פסוק ב] נטעתם גם שורשו ילכו גם עשו פרי [קרב אתה בפיהם ורחוק מכליותיהם]; מאי אהדרו ליה (לירמיה) ? - (ירמיהו יב,ה) כי את רגלים רצתה וילאוך ואיך תתחרה את הסוסים ובארץ שלום אתה בוטח ואיך תעשה בגאון הירדן - משל לאדם אחד שאמר: יכול אני לרוץ שלשה פרסאות לפני הסוסים בין בצעי המים (מרש"קו בלעז); נזדמן לו רגלי אחד - רץ לפניו שלשה מילין ביבשה ונלאה; אמר ליה: ומה לפני רגלי כך - לפני הסוסים על אחת כמה וכמה; ומה שלשת מילין כך - שלשה פרסאות על אחת כמה וכמה; ומה ביבשה כך - בין בצעי המים על אחת כמה וכמה; אף אתה: ומה בשכר ארבע פסיעות ששלמתי לאותו רשע שרץ אחר כבודי (מפורש לקמן) - אתה תמיה כשאני משלם שכר לאברהם יצחק ויעקב, שרצו לפני כסוסים? על אחת כמה וכמה (שיהו כל אדם יכולין לתמוה על מתן שכר גדול שישתלם עליהם) ! היינו דכתיב (ירמיהו כג,ט) לנביאים (אברהם יצחק ויעקב): נשבר לבי בקרבי (כלומר: תמהתי על מתן שכר), רחפו כל עצמותי הייתי כאיש שכור וכגבר עברו יין מפני ה' ומפני דברי קדשו .

הני 'ארבע פסיעות' - מאי היא? דכתיב (ישעיהו לט,א) בעת ההיא שלח מרוך בלאדן בן בלאדן מלך בבל ספרים [ומנחה אל חזקיהו כי שמע כי חלה חזקיהו ויחזק]; משום 'כי חלה חזקיהו ויחזק' שדר ליה ספרים ומנחה? אין ! (דברי הימים ב לב,לא) [וכן במליצי שרי בבל, המשלחים עליו] לדרוש המופת אשר היה בארץ [עזבו האלקים לנסותו לדעת כל בלבב], דאמר רבי יוחנן: אותו היום שמת בו אחז - שתי שעות היה (כדי שלא יהא פנאי לספרו ולקברו), וכי חלה חזקיהו ואיתפח (נתרפא) - אהדינהו קודשא בריך הוא להנך עשר שעי ניהליה (לחזקיהו; דאותו היום שנתרפא חזקיה היה של כ"ב שעות), דכתב (ישעיהו לח,ח) הנני משיב את

צל המעלות אשר ירדה במעלות אחז בשמש אחורנית עשר מעלות ותשב השמש עשר מעלות במעלות אשר ירדה

אמר [מרודך בלאדן] להו [ליועציו]: מאי האי?

אמרו ליה: חזקיהו חלש ואיתפח

אמר: איכא גברא כי האי ולא בעינא לשדורי ליה שלמא? כתבו ליה "שלמא למלכא חזקיה! שלם לקרתא דירושלם! שלם לאלהא רבא!"

נבוכדנאצר - ספריה דבלאדן הוה; ההיא שעתא לא הוה התם; כי

אתא - אמר להו: היכי כתביתו? אמרו ליה: הכי כתבינן. אמר

להו: קריתו ליה 'אלהא רבא' וכתביתו ליה לבסוף? אמר: אלא הכי

כתובו: "שלם לאלהא רבא! שלם לקרתא דירושלם! שלם למלכא

חזקיה!"! אמרי ליה: קריינא דאגרתא - איהו ליהוי פרוונקא!

רהט בתריה (דשליח); כדרהיט ארבע פסיעות - אתא גבריא אל ואוקמיה.

אמר רבי יוחנן: אילמלא בא גבריא אל והעמידו - לא היה תקנה

לשונאיהם של ישראל (שהיה שכרו מרובה, והיה לו רשות לאבד שאריתו).

מאי 'בלאדן בן בלאדן'?

אמרי: בלאדן - מלכא הוה, ואישתני אפיה והוה כי דכלבא; הוה

יתיב בריה על מלכותא; כי הוה כתיב - הוה כתיב שמיה ושמיה

דאבוה: 'בלאדן מלכא' (כדי שיתכבד אביו; לכך נקרא שם אביו עליו: שנקרא 'מרודך בלאדן';

דאי לא כתיב אלא 'מרודך בן בלאדן' - לא הוי מיתקרי עליה שמיה דאבוה, דהכי כתבי כוליה אינשי: 'פלוני

בן פלוני'; להכי כתיב 'מרודך בלאדן'); היינו דכתיב (מלאכי א,ו) **בן יכבד אב ועבד אדניו**

[ואם אב אני איה כבודי ואם אדונים אני איה מוראי אמר ה' צבאות לכם הכהנים בוזי שמי ואמרתם במה בזינו את

שמך]. 'בן יכבד אב' - הא דאמרן;

'ועבד אדניו' - דכתיב (ירמיהו נב,יב) ובחודש החמישי בעשור לחדש היא שנת תשע

עשרה שנה למלך נבוכדנאצר מלך בבל בא נבוזראדן רב טבחים עמד לפני מלך בבל בירושלם

(אלמא נבוכדנאצר סליק לירושלם) [פסוק יג] וישרף את בית ה' ואת בית המלך [ואת כל בתי ירושלם ואת

כל בית הגדול שרף באש]

(סנהדרין צו, ב)

ומי סליק נבוכד נצר לירושלים? והכתיב (בההיא פרשתא): (מלכים ב,הו)

[ויתפשו את המלך] ויעלו אותו אל מלך בבל רבלתה [וידברו אתו משפט] (אלמא ברבלה הוה); ואמר

רבי אבהו: זו אנטוכיא (ואנטוכיא קיימא לן דאינה מארץ ישראל)!

רב חסדא ורב יצחק בר אבודימי: חד אמר דמות דיוקנו (של נבוכדנצר)

היתה חקוקה לו על מרכבתו (של נבוזראדן, ודומה לו כמו שעומד לפניו, ולכך כתיב 'בא

נבוכדנצר' - והיינו כבוד), וחד אמר: אימה יתירה היתה לו ממנו, ודומה

כמי שעומד לפניו.

אמר רבא: טעין תלת מאה כודנייתא (משאוי שלש מאות פרדות) נרגא

דפרזלא (פטישי ברזל) דשליט בפרזלא (ברזל חדוד הקוצץ ברזל אחר); שדר ליה

נבוכדנצר לנבוזראדן: כוליהו בלעתינהו חד דשא דירושלם (לא בליעה

ממש, אלא שיברם: שהיו מתפוצצין הפטישים בהכותם בשער לשברה), שנאמר (תהלים עד,ו) **פתוחיה**

יחד בכשיל וכילפות יהלומן (משמע: על פתח אחד הלמו כל הכשילים וכילפות יחד, ולא הועיל כלום);

בעי למיהדר - אמר: מסתפינא דלא ליעבדו כי כי היכי דעבדו

בסנחריב; נפקא קלא ואמר: "שוור בר שוור" (דולג בר דולג קום וכבש ירושלים -

לנבוזראדן קאמר; לי שנא אחרינא 'שוור בר שוור': מדלג בר מדלג: קפצת פעם אחת עם סנחריב, ועכשיו פעם

שניה!) **נבוזראדן שוור! דמטא זימנא דמקדשא חריב והיכלא מיקלי!"**

פש ליה חד נרגא, אתא מחייה בקופא (מגב הפטיש, ולא מחודו; כמו 'קופא דמחטא'

(בבא מציעא לח:)) - ואיפתח, שנאמר (תהלים עדה) **יודע כמביא למעלה בסבך עץ**

קרדומות ('יודע כמביא למעלה' תפלה היא: יודע לפניך אותו סבך עץ קרדומות ששבר בו את ירושלים כאילו

הביאו למעלה בכסא הכבוד).

הוה קטיל ואזל עד דמטא להיכלא, אדליק ביה נורא; גבה היכלא

(ובקש לעלות לרקיע) - דרכו ביה (והשפילוהו) מן שמיא, שנאמר (איכה א,) [סלה

כל אבירי ד' בקרבי קרא עלי מועד לשבר בחורין] **גת דרך ה' לבתולת בת יהודה.**

קא זיחא דעתיה (מתגאה על שהיה מצליח)!

נפקא בת קלא ואמרה ליה: "עמא קטילא (שכבר נגזר עליהם על כך) קטלת,

היכלא קליא קלית, קימחא טחינא טחינת", שנאמר (ישעיהו מז,ב) **קחי רחים**

וטחני קמח גלי צמתך (מקום שהקלעים צומתין בצד הראש) **חשפי שובל** (קלע הראש שדומין לשבלים) **גלי**

שוק עברי נהרות (פורענות זה היה הקב"ה אומר לישראל: לכו וטחנו קמח, כלומר: טחונים אתם כבר לקמח,

ותחזרו ותטחן; עדיין תגלי קלעי ראשיכם ושוקיכם ותלכו בגלות); 'חטים' לא נאמר אלא 'קמח' (שאין צריך טחינה).
 חזא דמיה דזכריה דהוה קא רתח, אמר להו: מאי האי? אמרו ליה: דם זבחים הוא דאישתפין. אמר להו: אייתי ואנסי (ואנסה) אי מדמו (אם דם זבחים הוא).
 כסי (שחט בהמות) ולא אידמו (הדם).
 אמר להו: גלו לי - ואי לא סריקנא לכו לבשרייכו במסריקא דפרזלא!
 אמרו ליה: האי - כהן ונביא הוא, דאינבי להו לישראל בחורבנא דירושלם וקטלוהו.
 אמר להו: אנא מפייסנא ליה. אייתי רבנן - קטיל עילויה, ולא נח; אייתי דרדקי דבי רב, קטיל עילויה ולא נח; אייתי פרחי כהונה, קטיל עילויה ולא נח עד די קטל עילויה תשעין וארבעה ריבוא ולא נח. קרב לגביה, אמר: זכריה זכריה! טובים שבהן איבדתים, ניחא לך דאיקטלינהו לכולהו?! מיד נח.
 הרהר תשובה בדעתיה, אמר: מה הם שלא איבדו אלא נפש אחת כך, ההוא גברא - מה תיהוי עליה?
 ערק, שדר פורטיתא (שטר צוואה) לביתיה - ואיתגייר (נבחראדן).

תנו רבנן: נעמן - גר תושב היה (שלא קבל עליו שאר מצות וקבל עליו שלא לעבוד עבודת כוכבים); נבוזר אדן - גר צדק היה; מבני בניו של סיסרא למדו תורה בירושלים; מבני בניו של סנחריב לימדו תורה ברבים; ומאן נינהו - שמעיה ואבטליון;
 מבני בניו של המן [הרב ראובן מרגליות: לא 'המן' אלא 'נעמן'] למדו תורה בבני ברק; ואף מבני בניו של אותו רשע (נבוכדנצר) - ביקש הקב"ה להכניסן תחת כנפי השכינה; אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: רבונו של עולם! מי שהחריב את ביתך ושרף את היכלך - תכניס תחת כנפי השכינה? היינו דכתיב (ירמיהו נא, ט) רפינו [בתנ"ך שלנו: רפאנו] את בבל ולא נרפתה [עזובה ונלך איש לארצו כי נגע אל השמים משפטה ונשא עד שחקים] (רפינו ולא נרפתה: שהיה הקב"ה מבקש לרפאותו להכניס מבני בניו תחת כנפי השכינה).
 עולא אמר: זה נבוכדנצר;

רבי שמואל בר נחמני אמר: אלו נהרות בבל (שהם רעים לשנות), ותרגמה דצינייתא דבבלאי (דקלים מרים הם, שעומדים בנהרות; לישראל אחרינא 'צינונייתא דבבל': דקלים רעים של נהרות בבל, שאין נושאים פירות לפי שהמים רעים הן לגדל פירות; בסוטה (דף מו:) אמרינן: קושטא הוא דאמרינו: הני צינייתא דבבל - מששת ימי בראשית איתנהו, ונהר שתחת הני צינונייתא - מי מרים נינהו).

אמר עולא: עמון ומואב - שיבבי (שכנים) בישי דירושלם הו; כיון דשמעינהו לנביאי דקא מיתנבאי לחורבנא דירושלם - שלחו לנבוכדנצר: פוק ותא (צא ממקומך ובא אל ארץ ישראל ותכבשנה)!
 אמר: מסתפינא דלא ליעבדו לי כדעבדו בקמאי!
 שלחו ליה: (משלי ז, יט) כי אין האיש בביתו הלך בדרך מרחוק (מקרא הוא במשלי), ואין 'איש' אלא הקדוש ברוך הוא, שנאמר (שמות טו, ג) ה' איש מלחמה [ה' שמו].
 שלח להו: בקריבא הוא ואתי (ויבא בעת דוחקם לפי דרכו של מקרא זה שהם שלחו לו - שומעים אנו שהוא אכל מילתא דהוה אמרי ליה - הוה משיב דבר זה).
 שלחו ליה: 'הלך בדרך מרחוק';

שלח להו: אית להו צדיקי דבעו רחמי ומייתו ליה?
 שלחו ליה (משלי ז, כב) צרור הכסף לקח בידו [ליום הכסא יבא ביתו] (צדיקים שבהן מתו), ואין 'כסף' אלא צדיקים, שנאמר (הושע ג, ב) ואכרה לי בחמשה עשר (פדיתי אותה במצרים בט"ו בניסן) כסף וחומר שעורים ולתך שעורים (בזכות צדיקים שנקראו כסף - חומר שעורים: שלשים טאין ולתך חמשה עשר טאין; אלו ארבעים וחמשה צדיקים שהעולם מתקיים עליהם בחולין פרק 'גיד הנשה' (דף צב.): פעמים ששלשים כאן, ט"ו בארץ ישראל, ופעמים שט"ו כאן ושלשים בארץ ישראל; ובמסכת חולין, היכא דקא מפרש האי קרא - בצדיקא אמרי) (וכן הוא אומר 'צרור הכסף לקח בידו');
 שלח להו: הדרי רשיעי בתשובה ובעו רחמי ומייתו ליה.
 שלחו ליה: כבר קבע להן זמן (שלא יבא עד ע' שנה שתשלים גלות בבל), שנאמר (משלי ז, יט) ליום הכסא יבא לביתו: אין 'כסא' אלא זמן, שנאמר (תהלים פא, ד) [תקעו בחדש שופר] בכסה ליום חגנו.

¹ כאן דרוש, כי האתנחתא בפסוק זה במלה 'כסף'

שלח להו: סיתווא הוא, ולא מצינא דאתי, מתלגא וממיטרא (מחמת שלגים ומטרים).

שלחו ליה: תא אשינא דטורא (בא דרך תחתית ההרים, וההרים יגינו עליך מן השלגים ומן המטרים), שנאמר (ישעיהו טז,א) שלחו כר מושל ארץ מסלע מדברה אל הר בת ציון (שלחו שליח אל נבוכדנצר, שהיה מושל ארץ שיבא אל הר בת ציון דרך הסלעים וההרים).

שלח להו: אי אתינא - לית לי דוכתא דיתיבנא ביה (לא יהיה לי מקום סביב לירושלים שנוכל אני וחיילי לישוב במקום מכוסה מפני הגשמים)!

שלחו ליה: קברות שלהם (מערות שלהן סביב לירושלים) מעולין מפלטיין שלך (ובהן אתה וחיילותיך יכולין לישוב), דכתיב (ירמיהו ח,א-ב) בעת ההיא נאום ה' יוציא את עצמות מלכי יהודה ואת עצמות שריו ואת עצמות הכהנים ואת עצמות הנביאים ואת עצמות יושבי ירושלים מקבריהם (שעתידים להשליך מן הקברים העצמות שבקברים) (פסוק ב) ושטחום לשמש ולירח ולכל צבא השמים אשר אהבום ואשר עבדום ואשר הלכו אחריהם [אחריהם ואשר דרשום ואשר השתחוו להם לא יאספו ולא יקברו לדמן על פני האדמה יהיו].

אמר ליה רב נחמן לרבי יצחק: מי שמיע לך אימת אתי בר נפלי?

אמר ליה: מאן 'בר נפלי'?

אמר ליה: משיח.

משיח - בר נפלי קרית ליה?

אמר ליה: אין, דכתיב (עמוס ט,יא) ביום ההוא אקים

אימת אתי בר נפלי.

(סנהדרין צז,א)

את סוכת דוד הנופלת [וגדרתי את פרציהן והרסתיו אקים ובניתיה כימי עולם] (מלכות דוד שנפלה להכי קרי משיח בר נפלי).

אמר ליה: הכי אמר רבי יוחנן: דור שבן דוד בא בו - תלמידי חכמים מתמעטים, והשאר עיניהם כלות ביגון ואנחה, וצרות רבות וגזרות קשות מתחדשות, עד שהראשונה פקודה (עד שלא כלתה צרה ראשונה) - שניה ממהרת לבא ('פקודה' - כמו 'לא נפקד' (במדבר לא,מט)).

(אידי דאמרינן 'צורר הכסף לקח בידו': שנתמעטו הצדיקים - קא מיירי הא נמי במשיח, וקאמרי 'תלמידים מתמעטין'; ואידי דאמרי 'ותהי האמת נעדרת' - אייתי הא, דההוא אתרא דשמיא - קושטא.)

תנו רבנן: שבוע (שמיטה) שבן דוד בא בו:

שנה ראשונה מתקיים מקרא זה: (עמוס ד,ט) [וגם אנכי מנעתי מכם את הגשם בעוד שלשה חדשים לקציר] והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר [חלקה אחת תמטר וחלקה אשר לא תמטיר עליה תיבש] (שיהא מעט מטר ויהא רעב במקום זה ושובע במקום זה);

שניה - חיצי רעב משתלחים (רעב מעט: שלא יהא שובע בשום מקום);

שלישית - רעב גדול ומתים אנשים ונשים וטף, חסידים ואנשי

מעשה, ותורה משתכחת מלומדיה (מתוך שאין להם מה לאכול);

ברביעית - שובע ואינו שובע

בחמישית - שובע גדול ואוכלין ושותין ושמחין ותורה חוזרת

ללומדיה;

בששית - קולות (יצאו קולות שבן דוד בא לישנא אחרינא: קולות מתקיעת שופר, שנאמר 'יתקע

בשופר גדול' (ישעיהו כז,ג));

בשביעית - מלחמות (בין עובדי כוכבים לישראל);

במוצאי שביעית בן דוד בא.

אמר רב יוסף: הא כמה שביעית דהוה כן (שנה אחת רעב שנה אחת שובע),

ולא אתא (ואף על פי כן לא בא בן דוד).

אמר אביי: 'בששית' - קולות (כלום יצאו קולות שבן דוד בא), בשביעית -

מלחמות' מי הוה? ועוד: כסדרן מי הוה? (כלומר: אלו הצרות דקתני הכא -

כסדרן לא אתרמו בשבוע אחד אבל כי אתרמו אתי משיח.)

(תהלים פט,נב) אשר חרפו אויביך ה' אשר חרפו עקבות משיחך (לא אתפרש האי קרא למאי איכתיב הכא, דהא לא קא דריש ביה מיד; ונראה למורי שכן נכתב בספרים תחלה, כמו ששנינו בפרק אחרון דסוטה (דף מט:): 'בעקבות המשיח חוצפא יסגא', וכתבו פירוש זה על 'בעקבות' שהוא לשון סוף, כמו 'אשר חרפו עקבות משיחך').

תניא: רבי יהודה אומר: דור שבן דוד בא בו בית הוועד (מקום

שתלמידי חכמים מתוועדין שם ללמוד תורה) יהיה לזנות, והגליל יחרב, והגבולן

(מקום ששמו כך) יאשם (ישתומם), ואנשי גבול (אנשי גבול ארץ ישראל; לישנא אחרינא:

אנשי גזית סנהדרין) יסובבו מעיר לעיר ולא יחוננו, וחכמת הסופרים תסרה, ויראי חטא ימאסו, ופני הדור כפני כלב (דדמין ממש לכלב [מ"ר] לישנא אחרינא: כפני הכלב שלא יתביישו זה מזה), והאמת נעדרת, שנאמר (ישעיהו נט, טו) ותהי האמת נעדרת [וסר מרע משתולל וירא ה' וירע בעניו כי אין משפט];

מאי 'ותהי האמת נעדרת'?

אמרי דבי רב: מלמד שנעשית עדרים עדרים והולכת לה;

מאי 'וסר מרע משתולל'?

אמרי דבי רבי שילא: כל מי שסר מרע - משתולל על הבריות (כל העולם אומדין עליו 'שוטה הוא' - היינו 'משתולל': לשון שטות, כמו 'מוליק יועצים שולל' (איוב יב, יז)).

אמר רבא: מריש הוה אמינא ליכא קושטא בעלמא (אין אדם בעולם שידבר אמת תמיד); אמר לי ההוא מרבנן, ורב טבות שמיה - ואמרי לה רב טביומי שמיה, דאי הוה יהבי ליה כל חללי דעלמא לא הוה משני בדבוריה (לשקר, ואישתעי לי הכי): זימנא חדא איקלעי לההוא אתרא ו'קושטא' שמיה, ולא הוה משני בדיבוריהו ולא הוה מיית איניש מהתם בלא זימניה; נסיבי איתתא מינהון והוה לי תרתין בנין מינה! יומא חד הוה יתבא דביתהו וקא חייפא רישה; אתאי שיבכתה, טרפא אדשא (שהיתה שואלת אותה). סבר: לאו אורח ארעא (לומר היכן היא הואיל וחייפא רישה); אמר לה: "ליתא הכא"! - שכיבו ליה תרתין בנין; אתו אינשי דאתרא לקמיה, אמרו ליה: מאי האי? אמר להו: הכי הוה מעשה~ אמרו ליה: במטותא מינך, פוק מאתרין ולא תגרי בהו מותנא בהנך אינשי.

תניא: רבי נהוראי אומר: דור שבן דוד בא בו - נערים ילבינו פני זקנים (כלומר: יחפרו ויביישו אותם), וזקנים יעמדו לפני נערים (לכבדם והיינו דאמרין (בסוטה מט): 'בעקבות המשיח חוצפא יסגא'), ובת קמה באמה וכלה בחמותה (לחרפה ולביישה), ופני הדור כפני כלב, ואין הבן מתבייש מאביו

תניא: רבי נחמיה אומר: דור שבן דוד בא בו - העזות תרבה, והיוקר יעות (שלא יכבדו זה את זה; 'יקר' = כבוד; לישנא אחרינא 'היוקר יעות': מכובד שבהן יהא עוות ורמאי [מ"ר]), והגפן יתן פריו (ואף על פי כן) והיין ביוקר (שלא יהיה ברכה בפרי עצמו; לישנא אחרינא: שיהיו כולן רודפין אחר היין ומשתכרין, ומתייקר היין אף על פי שרוב יין בעולם), ונהפכה כל המלכות למינות, ואין תוכחה. מסייע ליה לרבי יצחק, דאמר רבי יצחק: אין בן דוד בא עד שתהפך כל המלכות למינות.

אמר רבא: מאי קרא? - (ויקרא יג, ג) [וראה הכהן והנה כסתה הצרעת את כל בשרו וטהר את הנגע] כולו הפך לבן טהור הוא (כשפשט הנגע בכל העור; כך, כשנהפכה כל המלכות למינות - תבא גאולה).

תנו רבנן: (דברים לב, לו) כי ידין ה' עמו (להביא להם גאולה) [ועל עבדי יתנחם] כי יראה כי אזלת יד (שתלך ותחזק ידן של מסורות ומצליחין במלשינות) ואפס עצור ועזוב: אין בן דוד בא עד שירבו המסורות;

דבר אחר: עד שיתמעטו התלמידים (שמחזיקין ידי ישראל להחזיר למוטב);

דבר אחר: עד שתכלה פרוטה מן הכיס (והיינו 'אזלת יד' שיהיו בידיים ריקניות);

דבר אחר: עד שיתייאשו מן הגאולה, - שנאמר 'ואפס עצור ועזוב':

כביכול (כאלו יכולין לומר דבר זה כלפי מעלה: שיהיו שפלים למאד, ואומר) אין סומך ועוזר לישראל (שיהיו מתייאשין מן הגאולה).

כי הא דרבי זירא: כי הוה משכח רבנן דמעסקי ביה (לידע מתי יבא), אמר להו: במטותא בעינא מנייכו לא תרחקוה, דתנינא: שלשה באין בהיסח הדעת, אלו הן: משיח, מציאה ועקרב (נושך האדם פתאום).

אמר רב קטינא: שית אלפי שני הוה עלמא וחד חרוב (שאלף שנה יהיה חרוב חוץ מששת אלפים אלו, דהיינו אלף שביעי), שנאמר (ישעיהו ב, יא) [עיני גבהות אדם שפל ושח רום אנשים] ונשגב ה' לבדו ביום ההוא;

אביי אמר תרי חרוב (תרי אלפים הוא חרב: אלף שביעי ואלף שמיני), שנאמר (הושע ו, ב) יחינו מיומים ביום השלישי יקימנו ונחיה לפניו (ימו של הקב"ה אלף שנה, שנאמר 'כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבור' [תהלים צ, ד]).

תניא כותיה דרב קטינא: כשם שהשביעית משמטת שנה אחת לשבע שנים - כך העולם משמט אלף שנים (ונעשה חרב) לשבעת אלפים שנה, שנאמר ונשגב ה' לבדו ביום ההוא, ואומר (תהלים צב,א) מזמור שיר ליום השבת: יום שכולו שבת (שהעולם משמט), ואומר (תהלים צד,א) כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבור [ואשמורה בלילה].

תנא דבי אליהו: ששת אלפים שנה הוי עלמא (העולם כך מתקיים): שני אלפים תוהו (תחת שלא ניתנה עדיין תורה והיה העולם כתוהו; ומאדם הראשון עד שהיה אברהם בן נ"ב שנה איכא אלפים שנה, כדמוכחי קראי; דכשנשלמו אלפים שנה - עסק אברהם בתורה, שנאמר (בראשית יב,ה) ואת הנפש אשר עשו בחרן, ומתרגמינן 'דשעבידו לאורייתא בחרן', ואמרינן במסכת עבודה זרה (דף ט.): גמירי דההוא שעתא הוה אברהם בר חמשין ותרתין שנין), שני אלפים תורה (מן 'הנפש אשר עשו בחרן' עד [אלפים] שנות המשיח: ארבעים ושמונה שנה עד שנולד יצחק, וששים שנה משנולד יצחק עד שנולד יעקב - הרי ק"ח; וק"ל שהיו ליעקב כשבא למצרים - הרי רל"ח; ורד"ו שעמדו במצרים - הרי תמ"ח; ומשיצאו מצרים עד שנבנה בית ראשון - ת"פ, דכתיב (מלכים א' ו,א) ויהי בשמנים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים וגו' [בשנה הרביעית בחדש זו הוא החדש השני למלך שלמה על ישראל ויבן הבית לה'] - הרי תתקכ"ח; ות"י שעמד בית ראשון - כדמוכחי קראי על פי חשבון שנות המלכים, וע' דגלות בבל, ות"כ שעמד בית שני - הרי תתק"ק; ותתקכ"ח הרי אלפים פחות קע"ב; וקע"ב קודם השלמת ד' אלפים נחרב הבית, ולסוף אותן קע"ב נשלמו שני אלפים תורה; ואידי דאמר שני אלפים תוהו' קאמר שני אלפים תורה; ולא שתכלה תורה אחר שני אלפים. מ"ד), שני אלפים ימות המשיח (שלאחר שני אלפים תורה הוה דינו שיבא משיח ותכלה הגלות ויבטל השיעבוד מישראל).

(סנהדרין צז,ב) ובעונותינו שרבו (לא בא משיח לסוף ארבעת אלפים) - יצאו מהם מה שיצאו (שעדיין הוא מעוכב לבא).

אמר ליה אליהו לרב יהודה אחוה דרב סלא חסידא: אין העולם פחות משמונים וחמשה יובלות (היינו ארבעת אלפים מאתים וחמשים [שנה]), וביוכל האחרון בן דוד בא. אמר ליה: בתחילתו או בסופו (בתחלת היובל האחרון הוא בא או בסופו)? אמר ליה: איני יודע. כלה (זמן הזה קודם שיבא משיח) או אינו כלה (דבתוך היובל בסופו הוא בא)? אמר ליה: איני יודע. רב אשי אמר: הכי אמר ליה: עד הכא לא תיסתכי ליה (עד יובל האחרון לא תצפה לו, דודאי לא יבא קודם הזמן הזה), מכאן ואילך איסתכי ליה (חכה לו שיבא).

שלח ליה רב חנן בר תחליפא לרב יוסף: מצאתי אדם אחד ובידו מגילה אחת כתובה אשורית (כתב שלנו 'אשורית': שבא מאשור, כדאמר באידך פירקין (ד' בבא)). ולשון קדש; אמרתי לו: זו מניין לך? אמר לי: לחיילות של רומי נשכרתי (שהייתי גולייר [שכיר חרב] לאחד מהם), ובין גינזי רומי מצאתיה, וכתוב בה: לאחר ארבעת אלפים ומאתים ותשעים ואחד שנה לבריאתו של עולם - העולם יתום; מהן מלחמות תנינים (דגים), מהן מלחמות גוג ומגוג, ושאר ימות המשיח (שכלה השעבוד ומשיח בא), ואין הקב"ה מחדש את עולמו (לברוא עולם חדש) אלא לאחר שבעת אלפים שנה.

רב אחא בריה דרבא אמר: 'לאחר חמשת אלפים שנה' איתמר. תניא: רבי נתן אומר: מקרא זה נוקב ויורד עד תהום (מה תהום אין לו קץ וסוף - כך אין אדם יכול לעמוד על סוף פסוק זה): (חבקוק ב,ג) כי עוד חזון למועד ויפח לקץ ולא יכזב (וכי קא מפרש אימת קאמר) אם יתמהמה חכה לו כי בא יבא לא יאחר (דאין לו סוף); לא כרבותינו (אל חצפו לאותו קץ) שהיו (רבתינו) דורשין (דניאל ז,כה) [ומלין לצד עליא ימלל ולקדישי עליונין יבלא ויסבר להשניה זמנין ודת ויתיהבון בידה] עד עידן עידנין ופלג עידן (עידן - כעידן הגלות של מצרים, והיינו ארבע מאות שני עידנין שמונה מאות, היינו י"ב מאות; ופלג עידן שתי מאות; סך הכל אלף ושמונה מאות); ולא כרבי שמלאי, שהיה דורש (תהלים י,9) האכלתם לחם דמעה ותשקמו בדמעות שליש (כלומר: השקה אותם הקב"ה - בין גלות מצרים לגלות בבל - שליש גלות אדום; כי קץ גלות אדום זה יהיה לסוף ג' פעמים ת' שנים וג' פעמים ע' שנה כנגד גלות בבל, דהיינו לסוף אלף וארבע מאות ועשר שנים; כבר עברו, ולא היה; כך מצאתי כתוב בשם הרב רבי שמואל בר דוד ז"ל).

ולא כרבי עקיבא, שהיה דורש (חגי ב,ו) עוד אחת מעט היא ואני מרעיש את השמים ואת הארץ [ואת הים ואת החרבה] (בנבואת חגי כתיב: שהיה מתנבא כשיצאו ישראל

מגלות בבל ויבנה בית המקדש, והיינו 'עוד אחת מעט היא' מעט כבוד אתן להם לישראל, ואני מרעיש את השמים ואת הארץ, והבאתי כל חמדת גוים [פסוק ז] לירושלים; (ורבי עקיבא דריש ליה לימות המשיח ולאחר חורבן, והכי דריש ליה:) אלא מלכות ראשון - שבעים שנה, מלכות שנייה - חמשים ושתים, ומלכות בן כוזיבא - שתי שנים ומחצה ('[עוד אחת מעט היא] = מעט כבוד אתן לישראל, ואחר כך יבא המשיח; ודרשה זו אינה, אלא קרא - אלפני הבית קאי והכי קאמר: 'עוד אחת מעט היא' = מעט כבוד אתן להם לישראל, ושוב לא אתן להם כל ימות בית אחרון; וכן היה: דמלכות ראשונה של מלכות חשמונאי נתקיימה שבעים שנה, ואף על גב דאמרינן בסדר עולם דמלכות בית חשמונאי מאה ושלש ומלכות הורדוס מאה ושלש - עיקר כבודם ופארום: שלא שלטה בהם אומה - לא נתקיים כל כך; ומלכות שנייה של הורדוס נ"ב שנה, ומלכות בן כוזיבא שתי שנים ומחצה, ושוב לא היה להם מלך מ"ר. וכל הנך דרשות - לאו משנה ולא ברייתא. לישנא אחרינא 'עוד אחת מעט היא': מעט מלכות אתן להם לישראל לאחר חורבן, ולאחר אותו מלכות הנני מרעיש שמים וארץ ויבא משיח; ואין דרשה זו כלום, שהרי ראינו כמה מלכויות לישראל לאחר חורבן, ואף על פי כן לא בא משיח! שהמלכות הראשונה שהיתה להם לישראל לאחר חורבן שבעים שנה הורדוס נ"ב בן כוזיבא שתיים ומחצה, ומצינו בסדר עולם מפולמוס של אספסיאנוס עד פולמוס של טיטוס - שתיים עשרה שנה, ומפולמוס של טיטוס עד מלכות בן כוזיבא - י"ז שנים, ומלכות בן כוזיבא שתי שנים ומחצה [בן כוזיבא מלך בביתר].

מאי (חבוקק ב, ג) [כי עוד חזון למועד] ויפח לקץ ולא יחזב [אם יתמהמה חכה לו כי בא יבא לא יאחר]? אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: תיפח עצמן של מחשבי קיצין, שהיו אומרים (שלא היה לו לכזב ולומר): "כיון שהגיע את הקץ ולא בא - שוב אינו בא", אלא חכה לו, שנאמר: 'אם יתמהמה חכה לו'; שמא תאמר: אנו מחכים והוא אינו מחכה? תלמוד לומר: (ישעיהו ל"ח) לכן יחכה ה' (יחכה ה') לחננכם ולכן ירום לרחמכם [כי אלקי משפט ה' אשרי כל חוכי לו] (הוא עצמו מחכה ומתאוה שיבא משיח);

וכי מאחר שאנו מחכים והוא מחכה - מי מעכב? מדת הדין מעכבת.

וכי מאחר שמדת הדין מעכבת - אנו למה מחכים? לקבל שכר, שנאמר 'אשרי כל חוכי לו'.

אמר אביי: לא פחות עלמא מתלתין ושיתא צדיקי דמקבלי אפי שכינה בכל דרא, שנאמר 'אשרי כל חוכי לו' 'לו' בגימטריא תלתין ושיתא הוו.

איני! והאמר רבא: דרא דקמי קודשא בריך הוא - תמני סרי אלפי הואי [ולא רק ל"ו], שנאמר (יחזקאל מח, לח) סביב שמנה עשר אלף [ושם העיר מיום ה' שמה] (בירושלים של מעלה משתעי קרא, בסוף יחזקאל)?

לא קשיא! הא דמסתכלי באיספקלריא המאירה (בחזק נגהו של הקב"ה אין מסתכלין אלא תלתין ושית), הא דמסתכלי באיספקלריא שאינה מאירה (אבל בקלישות הנוגה לצדידין מסתכלין כחות הרבה).

ומי נפיש כולי האי (דלהוי בריר לן תלתין ושיתא הוו ולא פחות)? והאמר חזקיה אמר רבי ירמיה משום רבי שמעון בר יוחאי: "ראיתי בני עלייה והן מועטין: אם אלף הם - אני ובני מהם, אם מאה הם - אני ובני מהם, אם שנים הם - אני ובני מהם!" (והא רבי שמעון בן יוחאי לא הוה ידע אם אלף הם אם מאה הם אם שנים הם)?

לא קשיא: הא - דעילי בבר (שצריכין ליטול רשות כשנכנסין להסתכל באספקלריא המאירה: בהנהו לא פחיתי מתלתין ושית), (אבל) הא - דעילי בלא בר (אותן הנכנסין בלא רשות ברוב צדקם - הנהו מספקא לן כמה הוו).

אמר רב: כלו כל הקיצין, ואין הדבר תלוי אלא בתשובה ומעשים טובים (אם כל ישראל חוזרין בתשובה - יבא, ואם לאו - לא יבא); ושמואל אמר: דיו לאבל שיעמוד באבלו (דיו להקב"ה שעומד כמה ימים וימינו אחר; כלומר: אם לא יעשו תשובה - אינו עומד באבלו כל הימים, אלא ודאי קץ לדבר; לישנא אחרינא 'דיו לאבל': דיין לישראל צער גלות - אפילו בלא תשובה נגאלין).

כתנאי: רבי אליעזר אומר: אם ישראל עושין תשובה - נגאלין, ואם לאו - אין נגאלין.

אמר ליה רבי יהושע: אם אין עושין תשובה, אין נגאלין? אלא הקב"ה מעמיד להן מלך שגזרותיו קשות כהמן - וישראל עושין תשובה, ומחזירן למוטב.

תניא אידך: רבי אליעזר אומר: אם ישראל עושין תשובה - נגאלין, שנאמר (ירמיהו ג, כב) שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם [הננו אתנו לך כי אתה ה' אלקינו].

אמר לו רבי יהושע: והלא כבר נאמר (ישעיהו נב, ג) [כי כה אמר ה'] חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו: 'חנם נמכרתם' בעבודת כוכבים, 'ולא בכסף תגאלו' לא בתשובה ומעשים טובים (דאפילו אין עושין תשובה – נגאלין; משום דאמר 'חנם נמכרתם' קרי 'כסף' בלשון תשובה).

אמר לו רבי אליעזר לרבי יהושע: והלא כבר נאמר (מלאכי ג, ז) [למימי אבותיכם סרתם מחקי ולא שמרתם] שובו אלי ואשובה אליכם [אמר ה' צבאות ואמרתם נמה נשוב] אמר ליה רבי יהושע: והלא כבר נאמר (ירמיהו ג) [שובו בני שובבים אמר ה'] כי אנכי בעלתי בכם (יבעלתי אתכם) משמע ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה (אברוד הצדיקים) והבאתי אתכם ציון (ואביאם לציון אף על פי שאין כולם חוזרין) ! ? אמר לו רבי אליעזר: והלא כבר נאמר (ישעיהו ל, טו) [כה אמר ד' ה' קדוש ישראל] בשובה ונחת תושעון [בהשקט ובבטחה תהיה גבורתכם ולא אביתם] ! ? אמר לו רבי יהושע לרבי אליעזר: והלא כבר נאמר (ישעיהו מט) כה אמר ה' גואל ישראל וקדושו לבזה נפש למתעב גוי לעבד מושלים (אותן הבזויין ומתועבין בעבירות) -

(סנהדרין צח, א)

(אעפ"כ יגאלו): מלכים יראו וקמו שרים וישתחוו [למען ה' אשר נאמן קדש ישראל ויבחרך]. אמר לו רבי אליעזר: והלא כבר נאמר (ירמיהו ד, א) אם תשוב ישראל נאום ה' אלי תשוב [ואם תסיר שקוציך מפני ולא תנוד] !

אמר לו רבי יהושע: והלא כבר נאמר (דניאל יב, ז) ואשמע את האיש לבוש הבדים אשר ממעל למימי היאור וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם כי למועד מועדים וחצי (אלמא יש קץ בדבר) וככלות נפץ יד עם קדש (כשתכלה תקומתם וחזק ידיהם - שהיתה נפוצה אילך ואילך - גבורה ותועלת: לפשוט אנה ואנה, ואחר שתכלה גבורתם שיהיו שפלים למאד) תכלינה כל אלה (תכלינה אלו הצרות, ויבא משיח כדאמרין 'כי אזלת יד' (דברים לב, לו) וגו' [דניאל יב, ח] ואני שמעתי ולא אבין ואמרה ד' מה אחרית אלה [דניאל יב, ט] ויאמר לך דניאל כי סתמים וחתמים הדברים עד עת קץ [דניאל יב, י] יתבררו ויתלבנו ויצרפו רבים והרשיעו רשעים ולא יבינו כל רשעים והמשכלים יבינו [דניאל יב, יא] ומעת הוסר התמיד ולתת שקוץ שמם ימים אלף מאתים ותשעים [דניאל יב, יב] אשרי המחכה ויגיע לימים אלף שלש מאות שלשים וחמשה [דניאל יב, יג] ואתה לך לקץ ותנוח ותעמד לגרלך לקץ הימין] ושתק רבי אליעזר.

ואמר רבי אבא: אין לך קץ מגולה מזה שנאמר (יחזקאל לו, ח) ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאול לעמי ישראל וגו' [כי קרבו לבוא] (כשתתן ארץ ישראל פריה בעין יפה - אז יקרב הקץ, ואין לך קץ מגולה יותר) !

רבי אלעזר [אליעזר? – כך ברש"י, אך נראה שזו טעות גם בד"ה של רש"י] אומר: אף מזה (הפטוק): שנאמר (זכריה ח, כ) כי לפני הימים ההם שכר האדם לא נהיה ושכר הבהמה (עבודת האדמה שהיא על ידי בהמה) איננה וליוצא ולבא אין שלום מן הצר [ואשלח את כל האדם איש ברעהו] (כשתראה דאין שום אדם משתכר, ואף שכר הבהמה לא נהיה; והיינו כדאמרן: עד שתכלה פרוטה מן הכיס = אין מעות מצויות בכיס) ;

מאי 'ליוצא ולבא אין שלום מן הצר' (אז יבא משיח) ? רב אמר: אף תלמידי חכמים, שכתוב בהם 'שלום' (והיינו 'ליוצא ולבא' - אלו תלמידי חכמים: אותם שהיה דינם לצאת ולבא בשלום), דכתיב (תהלים קיט, קסה) שלום רב לאהבי תורתך [ואין למו מכשול] - (אפילו להנהו) אין שלום מפני צר [אולי צ"ל 'מן הצר'] (מרוב הצרות; לישנא אחרינא: מיצר הרע) ; ושמואל אמר: עד שיהיו כל השערים כולן שקולין (שוין שער התבואה ויין ורוחין, כדאמרן 'חמישית שובע גדול'; לישנא אחרינא 'שקולין': שוין, שכולן יקרין) .

אמר רבי חנינא: אין בן דוד בא עד שיתבקש דג לחולה ולא ימצא, שנאמר (יחזקאל לב, יד) אז אשקיע מימיהם ונהרותם כשמן אולך [נאם ד' ה'] (שיהיו כולן קפויין; וכיון שהם קפויין - אין דגים נמצאין בחכה), וכתב (יחזקאל כט, כא) ביום ההוא אצמיח קרן לבית ישראל [ולך אתן פתחון פה בתוכם וידעו כי אני ה'] .

אמר רבי חמא בר חנינא: אין בן דוד בא עד שתכלה מלכות הזלה מישראל (שלא תהא להם שום שולטנות לישראל, אפילו שולטנות קלה ודלה), שנאמר (ישעיהו יח, ה) [כי לפני קציר כתם פרח ובסר גמל יהיה נצה] וכרת הזלזלים במזמרות ואת הנטישות הסיר התז (נטישותיו = ענפים קטנים; כלומר: השרים והשופטים), וכתב בתיב (ישעיהו יח, ז) בעת ההיא יובל שי לה' צבאות עם ממשך ומורט [ומעם נורא מן הוא והלאה גוי קו קו ומבוסה אשר בזאו נהרים ארצו אל מקום שם ה' צבאות הר ציון] .

אמר זעירי אמר רבי חנינא: אין בן דוד בא עד שיכלו גסי הרוח מישראל, שנאמר (צפניה ג, יא-יב) [ביום ההוא לא תבושי מכל עלילתיך אשר פשעת ב] כי אז אסיר מקרבך עליזי גאותך [ולא תוספי לגבהה עוד בהר קדש] וכתוב (פסוק יב) והשארתי בקרבך עם עני ודל וחסו בשם ה' (כלומר: שתבא להם גאולה, ויחסו בצל שדי).

אמר רבי שמלאי משום רבי אלעזר ברבי שמעון: אין בן דוד בא עד שיכלו כל שופטים ושוטרים מישראל, שנאמר (ישעיהו א, כה-כו) ואשיבה ידי עליך ואצרוף כבור סיגך (תערוכות שבך) ואסירה כל בדילך (המובדלים לראשי עם) וגו' (פסוק כו) ואשיבה שופטיך [כבראשנה ויעצק כבתחלה אחרי כן יקרא לך עיר הצדק קריה נאמנה].

אמר עולא: אין ירושלים נפדית אלא בצדקה, שנאמר (ישעיהו א, כז) ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה

אמר רב פפא: אי בטלי יהירי (גסי רוח מישראל) - בטלי אמגושי (פרסיים מכשפין, שמצערין ישראל; במסכת שבת (דף עה). פלוגתא: איכא למאן דאמר אמגושי = חרשי, ואיכא מאן דאמר = גדופי עובדי כוכבים); אי בטלי דייני - בטלי גזירפטי (שופטים עובדי כוכבים החובטין את ישראל במקלות):

אי בטלי יהירי אמגושי (הבדלים מיראת המקום), דכתיב (ישעיהו א, כה) [ואשיבה ידי עליך] ואצרוף כבור סיגך (סיגך - כמו 'רב' דמתרגמין 'סגי': רבים וגדולים בגסותם, כשאצרוף ואסלקם ממך) - (אזי) ואסירה כל בדילך;

ואי בטלי דייני - בטלי גזירפטי, דכתיב (צפניה ג, טו) הסיר ה' משפטיך (שופטיך) פנה אויבך (גזירפטי) [מלך ישראל ה' בקרבך לא תיראי רע עוד]

אמר רבי יוחנן: אם ראית דור שמתמעט והולך - חכה לו, שנאמר (שמואל ב כב, כח) ואת עם עני תושיע [ועיניך על רמים תשפיל]

אמר רבי יוחנן: אם ראית דור שצרות רבות באות עליו כנהר - חכה לו, שנאמר (ישעיהו נט, יט) [ויראו ממערב את שם ה' וממזרח שמש את כבודו] כי יבא כנהר צר רוח ה' נוססה בו ('נוססה' - כמו (ישעיהו י, ח) כמסוס נוסס וכמו (שם נא, ח) 'יאלכל סס': רוח המקום נוקבת ומחרבת אותן עם הצרות הבאות, שאף הוא מתכוין להשמידם), וסמך ליה (ישעיהו נט, כ) ובא לציון גואל [ולשבי פשע ביעקב נאם ה'].

ואמר רבי יוחנן: אין בן דוד בא אלא בדור שכולו זכאי או כולו חייב: בדור שכולו זכאי, דכתיב (ישעיהו ט, כב) ועמך כולם צדיקים לעולם יירשו ארץ (היינו גאולה) [נצר מטעו מעשה ידי להתפאר]; בדור שכולו חייב - דכתיב (ישעיהו נט, טז) וירא כי אין איש וישתומם כי אין מפגיע [ותושע לו זרעו וצדקתו היא סמכתהו], וכתוב (ישעיהו מח, יא) [למעני] למעני אעשה [כי איך יחל וכבודי לאחר לא אתן].

אמר רבי אלכסנדר: רבי יהושע בן לוי רמי: (ישעיהו ט, כב) [הקטן יהיה לאלף והצעיר לגוי עצום אני ה' בעתה אחישנה] כתיב 'בעתה' וכתוב 'אחישנה'?

זכו - 'אחישנה', לא זכו - 'בעתה'.

אמר רבי אלכסנדר: רבי יהושע בן לוי רמי: כתיב (דניאל ז, יג) [חזה הוית בחזי ליליא] וארו עם ענני שמיא כבר אינש אתה [הוא ועד עתיק יומיא מטה וקדמוהי הקרבוהי] (במהירות), וכתוב (זכריה ט, ט) [גילי מאד בת ציון הריעי בת ירושלם הנה מלכך יבוא לך צדיק ונושע הוא] עני ורוכב על חמור [ועל עיר בן אתנות] (כעני הבא על חמורו בעצלות) ? זכו - עם ענני שמיא; לא זכו - עני ורוכב על חמור.

אמר ליה שבור מלכא לשמואל: אמריתו משיח על חמרא אתי? אישדר ליה סוסיא ברקא דאית לי (סוס מסורק ומכוון ונאה שיש לי, דגנאי הוא שיבא על חמור - מלגלג היה; לישנא אחרינא סוסיא בדקא: סוס בדוק לרוץ) !
אמר ליה: מי אית לך בר חיות ('חיות' = מאה בלשון פרסי) גווני (כלום יש לך סוס בר מאה גוונין שחמור שלו כן הוא) ? (במלתא בעלמא דחיה).

רבי יהושע בן לוי אשכח לאליהו דהוי קיימי אפיתחא דמערתא דרבי שמעון בן יוחאי, אמר ליה: אתינא לעלמא דאתי? אמר ליה: אם ירצה אדון הזה (שכינה היתה עמהם).

אמר רבי יהושע בן לוי: שנים ראיתי וקול שלשה (דשכינה הוה בהדיהו) שמעתי.

אמר ליה: אימת אתי משיח?

אמר ליה: זיל שייליה לדידיה (למשיח).

והיכא יתיב?

אפיתחא דקרתא [דרומי] (נראה למורי: לא בפתח העיר ממז, אלא גן עדן הוא כנגד כל העולם; וקאמר ליה: דבאותו צד של גן עדן שכנגד פתח העיר משיח שרוי).

ומאי סימניה?

יתיב ביני עניי סובלי חלאים (מנוגעים, והוא נמי מנוגע, דכתיב (ישעיה נגה) והוא מחולל מפשעינו וכתוב (שם, פסוק ד) חליינו הוא נשא), וכולן (מי שיש לו ארבע וחמש נגעים) שרו ואסירי בחד זימנא (מתירין כל נגעתן ביחד, ומקנחין אותן וחוזרין וקושרין אותן), איהו (משיח) שרי חד (נגע ומקנחו וקושרו) ואסיר חד (ואחר כך מתיר האחר ועושה כן, ואינו מתיר שני נגעים יחד), אמר: דילמא מבעינא דלא איעכב (דסבר: אי בעי לי לצאת וליגאל את ישראל - לא איתעכב כדי קשירת שני נגעים).

אזל לגביה, אמר ליה (רבי יהושע למשיח): שלום עליך רבי ומורי!

אמר ליה: שלום עליך בר ליואי.

אמר ליה: לאימת אתי מר?

אמר ליה: היום

אתא לגבי אליהו, אמר ליה: מאי אמר לך?

אמר ליה: שלום עליך בר ליואי.

אמר ליה: אבטחך לך ולאבוך לעלמא דאתי (דאי לאו צדיקים גמורין אתם - לא הוה יהיב לך שלמא, ולא הוה מדכר שמיה דאבוך).

אמר ליה: שקורי קא שקר בי, דאמר לי 'היום אתינא' - ולא אתא!
אמר ליה: הכי אמר לך: (תהלים צה, ט) [כי הוא אלקינו ואנחנו עם מרעיתו וצאן ידו] היום אם בקולו (של הקב"ה) תשמעו.

שאלו תלמידיו את רבי יוסי בן קיסמא: אימתי בן דוד בא?

אמר: מתיירא אני שמא תבקשו ממני אות.

אמרו לו: אין אנו מבקשין ממך אות.

אמר להו: לכשיפול השער הזה (של עיר רומי, שבעיר רומי היה אותו שער) ויבנה ויפול ויבנה ויפול ואין מספיקין לבנותו (פעם שלישית) עד שבן דוד בא.

אמרו לו: רבינו! תן לנו אות!

אמר להם: ולא כך אמרתם לי: שאין אתם מבקשין ממני אות!?

אמרו לו: ואף על פי כן!

אמר להם: אם כך - יהפכו מי מערת פמיים (שירדן נובע ממנו כדנתיא בבכורות דף נה א): 'ירדן יוצא ממערת פמיים' ומפרש התם שפיר) לדם

ונהפכו לדם בשעת פטירתו!

אמר להן: העמיקו לי ארוני (עשו לי קבר בקרקע עמוק),

(סנהדרין צח, ב)

שאין כל דקל ודקל שבבבל שאין סוס של פרסיים נקשר בו (כלומר: עתידין פרס ומדי לבא על בבל וללכדה, ונתמלאה כל ארץ בבל חיילות פרסיים וסוסיים), (ומשם באים לא"י ולוכדים אותה) ואין לך כל ארון וארון שבארץ ישראל שאין סוס מדי אוכל בו תבן (שמוציאין הארונות חוץ לקרקע, ועושין מהן אבוסים במלחמת גוג ומגוג).

אמר רב: אין בן דוד בא עד שתתפשט המלכות {הרשעה} על ישראל תשעה חדשים, שנאמר (מיכה ה, ב) לכן יתנם עד עת יולדה ילדה (היינו תשעה חדשים, כדמתרגמינן 'בכך יתמסרון כעידן דילדתא למילד'; וכתוב (מיכה ה, ג) 'ועמד ורעה בעוז ה' וגו' וישבו כי עתה יגדל' ומתרגמינן 'ויתבון מביני גלוותהון') ויתר אחיו ישובון על בני ישראל (היינו כל העולם שישאל מפוזרים בו).

אמר עולא: ייתי (משיח) ולא איחמיניה.

וכן אמר רבה: ייתי ולא איחמיניה.

רב יוסף אמר: ייתי ואזכי דאיתיב בטולא דכופיתא דחמריה (בצל הרעי של חמורו כלומר אפילו בכך אני רוצה ובלבד שאראנו; כופיתא = רעי, כמו 'רמא כופתא וסכר ירדנא' בבבא בתרא ד' עג:).

אמר ליה אביי לרבה: מאי טעמא (אמר לא אחמיניה) ? אילימא משום חבלו של משיח (גורלו; ולקמן בעי 'מאי היא?'; לישנא אחרינא 'חבלו' = פחדים וחבלים שיהיו בימיו מחיל האומות), והתניא: 'שאלו תלמידיו את רבי אלעזר: מה יעשה אדם וינצל מחבלו של משיח? יעסוק בתורה ובגמילות חסדים', ומר הא תורה והא גמילות חסדים! אמר ליה: שמא יגרום החטא, כדרכי יעקב בר אידי: דרכי יעקב בר אידי רמי: כתיב (בראשית כח, טו) הנה אנכי עמך ושמרתך בכל אשר תלך [והשבתך אל האדמה הזאת כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך], וכתב (בראשית לב, ח) ויירא יעקב מאד ויצר לו [ויחץ את העם אשר אתו ואת הצאן ואת הבקר והגמלים לשני מחנות] ? - שהיה מתיירא שמא יגרום החטא, כדתניא: (שמות טו, טז) [תפל עליהם אימתה ופחד בגדל זרועך ידמו כאבן] עד יעבור עמך ה' - זו ביאה ראשונה - עד יעבור עם זו קניית - זו ביאה שנייה; אמור מעתה: ראויים היו ישראל לעשות להם נס (לעלות בזרוע על כרחם של מלכי פרס) כביאה שנייה (בימי עזרא) כביאה ראשונה (בימי יהושע - מדהקישן הכתוב), אלא שגרום החטא.

וכן אמר רבי יוחנן: ייתי ולא איחמיניה. אמר ליה ריש לקיש: מאי טעמא (איזו צרה באה בארץ בימיו שאתה אומר "לא אחמיניה") ? אילימא משום דכתיב (עמוס ה, יט) כאשר ינוס איש מפני הארי ופגעו הדוב ובא הבית וסמך ידו אל הקיר ונשכו נחש - בא ואראך דוגמתו בעולם הזה: בזמן שאדם יוצא לשדה ופגע בו סנטר (מפרש בבבא בתרא (דף סח, ב) בר מחזינייתא: שידוע מיצרי השדות וגבוליהן: עד כאן של פלוני מכאן ואילך של פלוני, ובידו לרבות לאחד ולמעט לאחר; וכשפוגעו אותו סנטר - רוצה למדוד שדותיו לקצר מיצרי השדות) - דומה כמי שפגע בו ארי; נכנס לעיר - פגע בו גבאי (גובה מס המלך), דומה כמי שפגעו דוב; נכנס לביתו ומצא בניו ובנותיו מוטלין ברעב - דומה כמי שנשכו נחש! אלא משום דכתיב (ירמיהו ל, ו) שאלו נא וראו אם ילד זכר מדוע ראיתי כל גבר ידיו על חלציו כיולדה ונהפכו כל פנים לירקון; מאי 'ראיתי כל גבר' ? - אמר רבא בר יצחק אמר רב: מי שכל גבורה שלו (הקב"ה);

ומאי 'ונהפכו כל פנים לירקון' ? אמר רבי יוחנן: פמליא של מעלה (מלאכים) ופמליא של מטה (וישראל; 'אפילו הגרים' לא גרסינן), בשעה שאמר הקב"ה "הללו מעשה ידי והללו מעשה ידי, היאך אאכד אלו מפני אלו" (הקב"ה מצטער בעצמו, כיולדה, ואומר בשעה שמעביר העובדי כוכבים מפני ישראל: היאך אאכד אלו מפני אלו). אמר רב פפא: היינו דאמרי אינשי: רהיט ונפל תורא ואזיל ושדי ליה סוסיא באורייה (כשרץ השור ונפל - מעמידין סוס במקומו באבוסו, מה שלא היה רוצה לעשות קודם מפלתו של שור, שהיה חביב עליו שורו ביותר; וכשמתרפא השור היום או למחר ממפלתו - קשה לו להוציא סוסו מפני השור לאחר שהעמידו שם; כך הקב"ה: כיון שראה מפלתו של ישראל - נותן גדולתו לעובדי כוכבים, וכשחוזרים ישראל בתשובה ונגאלין - קשה לו לאכד עובדי כוכבים מפני ישראל) ('אורייה' כמו (מלכים א, ו) 'ארוות סוסיס').

אמר רב גידל אמר רב: עתידין ישראל דאכלי שני משיח (שובע שיהיה באותן הימים - לישראל יהיה).

אמר רב יוסף: פשיטא! ואלא מאן אכיל להו? חילק ובילק אכלי להו (כך היו רגילין לומר כאדם שאומר וכי שדים ושדותות יאכלוהו ובמסכת חולין (דף יט, ב): 'לא חילק ידענא ולא בילק ידענא' ?

(המשך דברי רש"י: ולי נראה דמשמעות לשון 'חילק' ו'בילק' - לשון חורבה, כמו בוקה ומבוקה ומבולקה (נחום ב, יא) ואמרינן בחולין (שם): לא חילק - דרבנן: דמצריכין לחלק הסימן: שמצריכין לחלק כל הטבעת, ולשייר על פני כולו; ולא בילק - לרבי יוסי, שמחריב הסימן שחותך קצת בתוך הטבעת והשאר חוץ לטבעת; ונראה למורי דאין לו משמעות, לא הכא ולא התם; לישנא אחרינא חילק ובילק: שני דייני סדום שהיו שמותיהן כך).

לאפוקי מדרכי הלל, דאמר: אין משיח לישראל שכבר אכלוהו בימי חזקיה (שחזקיה היה משיח, ועליו נאמרו כל הנבואות: 'אצמיח קרן לבית ישראל' [יחזקאל כט, כא] 'ועמד ורעה בעוז ה' [מיכה ה, ג]).

אמר רב: לא אברי עלמא אלא לדוד (בזכות דוד: שהיה עתיד לומר כמה שירות ותושבחות);

ושמואל אמר: למשה (בשביל משה שהיה עתיד לקבל את התורה). ורבי יוחנן אמר: למשיח.

מה שמו (של משיח) ?

דבי רבי שילא אמרי: 'שילה' שמו, שנאמר (בראשית מט,י) [לא יסור שבט מיהודה ומחקה מבין רגליו] עד כי יבא שילה [ולו יקחת עמים];

דבי רבי ינאי אמרי: 'ינון' שמו ('ינון' כמו 'נאי': כל אחד היה דורש אחר שמו), שנאמר (תהלים עב,יז) יהי שמו לעולם לפני שמש (עד שלא נברא) 'ינון שמו' [ויתברכו בו כל גוים ואשרוהו] (היה שמו 'ינון', והיינו אחד משבעה דברים שעלו במחשבה ליבראות);

דבי רבי חנינה אמר: 'חנינה' שמו, שנאמר (ירמיהו טז,ג) [והטלתי אתכם מעל הארץ הזאת על הארץ אשר לא ידעתם אתם ואבותיכם ועבדתם שם את אלהים אחרים יומם ולילה] אשר לא אתן לכם חנינה (עדיין לא יבא משיח);

ויש אומרים: 'מנחם בן חזקיה' שמו, שנאמר (איכה א,טז) [על אלה אני בוכה עיני עיני ירדה מים] כי רחוק ממני מנחם משיב נפשי [היו בני שוממים, כי גבר אויב];

ורבנן אמרי: 'חיוורא דבי רבי' (מצודע של בית רבי) שמו, שנאמר (ישעיהו נג,ד) אכן חליינו הוא נשא ומכאובינו סבלם ואנחנו חשבנוהו נגוע מוכה אלהים ומעונה;

אמר רב נחמן: אי מן חייא הוא כגון אנא, שנאמר (ירמיהו ל,כא) והיה

אדירו ממנו ומושלו מקרבו יצא [והקרבתיו ונגש אלי כי מי הוא זה ערב את לבו לגשת אלי נאם ה'];

אמר רב: אי מן חייא הוא (אם משיח מאותן שחיים עכשיו) - כגון רבינו הקדוש (ודאי היינו רבינו הקדוש דסובל תחלואים וחסיד גמור הוה כדאמרין בבבא מציעא (דף פה.)) ; אי מן מתיא הוא (ואם היה מאותן שמתו כבר) - כגון דניאל איש חמודות (היה דניאל איש חמודות שנדון ביסורין בגוב אריות וחסיד גמור היה והאי כגון לאו דווקא לישנא אחרינא: כגון רבינו הקדוש כלומר: אם יש דוגמתו בחיים - היינו רבינו הקדוש, ואם דוגמא הוא למתים - היינו כגון דניאל איש חמודות) .

אמר רב יהודה אמר רב: עתיד הקדוש ברוך הוא להעמיד להם דוד אחר (שעתיד למלוך עליהם), שנאמר (ירמיהו ל,ט) ועבדו את ה' אלהיהם ואת דוד מלכם אשר אקים להם; 'הקים' לא נאמר, אלא 'אקים'. (אקים. הקים לא נאמר אלא אקים) .

אמר ליה רב פפא לאביי: והכתיב (יחזקאל לז,כה) [וישבו על הארץ אשר נתתי לעבדי ליעקב אשר ישבו בה אבותיכם וישבו עליה המה ובניהם ובני בניהם עד עולם] ודוד עבדי נשיא להם לעולם! ? כגון קיסר ופלג' קיסר (מלך ושני לו - כן דוד החדש מלך, כדכתיב 'ודוד מלכם אשר אקים' ודוד המלך שני לו, כדכתיב 'נשיא להם' ולא כתוב 'מלך') .

דרש רבי שמלאי: מאי דכתיב (עמוס ה,יח) הוי המתאווים את יום ה' למה זה לכם יום ה' הוא חשך ולא אור - משל לתרנגול ועטלף (קלבא שור"ץ בלע"ז ואין לה עינים) שהיו מצפין לאור; אמר ליה תרנגול לעטלף: אני מצפה לאורה, שאורה שלי היא (שיש לי עינים לראות, ונמצאתי נהנית בה - כך ישראל מצפין לגאולה: שיום ה' יהיה להם אור), ואתה למה לך אורה (אבל העובדי כוכבים - למה מקוים אותה? הרי הוא להם חשך ולא אור) ?

(סנהדרין צט,א)

והיינו דאמר ליה ההוא מינא לרבי אבהו: אימתי אתי משיח?

אמר ליה: לכי חפי להו חשוכא להנהו אינשי

אמר ליה: מילט קא לייטת לי?

אמר ליה: קרא כתיב! (ישעיהו ט,ב) כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה .

תניא: רבי אליעזר אומר: ימות המשיח - ארבעים שנה, שנאמר (תהלים צה,י) ארבעים שנה אקוט בדור [ואמר עם תעי לבב הם והם לא ידעו דרכי] ('אקוט בדור' - אקוט ישראל ואמלוך עליהם; כמו 'נקטיה ארבעים שנה'; אקוט בדור - בדור קטן של ארבעים שנה, שהוא משונה מדורות שלפניו; ומסתמא היינו משיח, ששינוין גדולים יהיו בדורו; ופשטיה דקרא מיהא גבי מתי מדבר, אבל מדכתיב 'אקוט' משמע אף להבא היה מתנבא);

רבי אלעזר בן עזריה אומר: שבעים שנה, שנאמר (ישעיהו כג,טו) והיה ביום ההוא ונשכחת צור שבעים שנה כימי מלך אחד [מקץ שבעים שנה יהיה לצר כשירת הזונה] - איזהו 'מלך מיוחד'? - הוי אומר זה משיח .

רבי אומר: שלשה דורות, שנאמר (תהלים עב,ה) ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים (כלומר: בהדי משיח, שכתב בו (תהלים עב,יז) לפני שמש ינון שמו - ייראוך ישראל, ולפני ירח: לפני מלכות בית דוד, שנמשל כירח, כדכתיב (שם פט,לח) 'כירח יכון עולם וגו' - כמו כן ייראוך דור דורים: דור אחד דורים שנים - הרי שלשה) .

רבי הילל אומר: אין להם משיח לישראל, שכבר אכלוהו בימי חזקיה (אלא הקב"ה ימלוך בעצמו ויגאלם לבדו).
אמר רב יוסף: שרא ליה מריה לרבי הילל (ימחול לו הקב"ה שאמר דברים אשר לא כן): חזקיה - אימת הוה? - בבית ראשון, ואילו זכריה קא מתנבי (על משיח) בבית שני, ואמר (בתרי עשר) (זכריה ט,ט) גילי מאד בת ציון הריעי בת ירושלים הנה מלכך יבא לך צדיק ונושע הוא עני ורוכב על חמור ועל עיר בן אתונות (ולאו היינו זכריה בן יהוידע הכהן שניבא בבית ראשון, אלא זכריה בן ברכיה שהיה במלכות דריוש).

תניא אידך: רבי אליעזר: אומר ימות המשיח ארבעים שנה: כתיב הכא (דברים ח,ג) ויענך וירעיבך ויאכילך [את המן אשר לא ידעת ולא ידעון אבתך למען הודיעך כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם] [פסוק ד] שמלתך לא בלתה מעליך ורגלך לא בצקה זה ארבעים שנה; וכתוב התם (תהלים צ,טו) שמחנו כימות עניתנו שנות ראינו רעה.
רבי דוסא אומר: ארבע מאות שנה! כתיב הכא (בראשית טו,ג) [ויאמר לאברהם ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם] ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה, וכתוב התם (תהלים צ,טו) שמחנו כימות עניתנו [שנות ראינו רעה].
[##] נראה לי שהביאו את הפסוק 'שמחנו' בדברי רבי אליעזר מדברי רבי דוסא, כי בהמשך הפסוק שביא רבי אליעזר כתוב גם ארבעים שנה ולא היה צריך פסוק מתהלים].

רבי אומר: שלש מאות וששים וחמש שנה, כמנין ימות החמה, שנאמר (ישעיהו סג,ד) כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה (ליום נקם של מרגלים - ארבעים יום: מה יום נקם של מרגלים) שנה אחת בכל יום, דכתיב (במדבר יד,לד) 'יום לשנה יום לשנה וגו' - כך שנת גאולי באה: שנה ליום, שנה ליום: שלכל יום של שנה זו הכתובה: שנת גאולי במקרא זה - נותנים שנה אחת; ואית דגרסי 'רבי אומר שס"ה אלפים שנה, דכתיב שנת גאולי באה, ושנה של הקב"ה הכי הוי, דכתיב (תהלים צ,ד) כי אלף שנים בעיניך כיום).

מאי 'יום נקם בלבי'?

אמר רבי יוחנן: ללבי גליתי, לאַכְרִי לא גליתי (שלא הוצאתי דבר מפי שהיו איברי יכולין לשמוע, אבל בלבי היה טמון הדבר).
רבי שמעון בן לקיש אמר: ללבי גליתי, למלאכי השרת לא גליתי.

תני אבימי בריה דרבי אבהו: ימות המשיח לישראל - שבעת אלפים שנה, שנאמר (ישעיהו סב,ה) [כי יבעל בחור בתולה יבעלך בניך] ומשוש חתן על כלה (שבעת ימי המשתה - כן) ישש עליון אלהיך (שבעת ימים; ויומו של הקב"ה אלף שנה).
אמר רב יהודה אמר שמואל: ימות המשיח: כמיום שנברא העולם ועד עכשיו (ימות המשיח [כנראה בגירסת רש"י הבאת דברי שמואל התחילו 'כמיום'],
שנאמר (דברים יא,כא) [למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם] כימי השמים על הארץ (ולא עמדו בארצם כל כך, אבל עתידין לעמוד כשיבא משיח).
רב נחמן בר יצחק אמר: כימי נח עד עכשיו, שנאמר (ישעיהו נד,ט) כימי נח זאת לי אשר נשבעתי [מעבר מי נח עוד על הארץ כן נשבעתי מקצף עליך ומגער בך] (כמו כימי נח: כחשבון השנים שנמצא בידו לאותו זמן שנשבע ה' מעבור מי נח עוד על הארץ - כן נשבעתי כפי אותו חשבון נשבעתי מקצף עליך ומגער בך: שלא אחריב את עולמי לאחר שיבא משיח עד שיכלה זה הזמן).

אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: כל הנביאים כולן לא נתנבאו (טובה לישראל) אלא לימות המשיח, אבל לעולם הבא (ישעיהו סד,ג) [ומעולם לא שמעו לא האזינו] עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו ('עין לא ראתה' - דאין קץ לדבר).

ופליגא דשמואל, דאמר שמואל: אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד.

ואמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: כל הנביאים לא נתנבאו אלא לבעלי תשובה, אבל צדיקים גמורים - עין לא ראתה אלהים זולתך ופליגא דרבי אבהו, דאמר רבי אבהו: >א"ר [כנראה גירסה נכונה, שהרי רבי אבהו תלמיד רבי יוחנן, וצ"ל: 'ופליגא דרבי אבהו א"ר, דאמר רבי אבהו א"ר'; השאלה היא אם הכוונה ל'אמר רב' או ל'אמר רבי'] <: מקום שבעלי תשובה עומדין שם - צדיקים אינן עומדין שם (דגדול כחן של בעלי תשובה: שאין בריה יכולה לעמוד [לפניהם] [במחיצתם]), שנאמר (ישעיהו נז,ט) [בורא נוב שפתים] שלום שלום לרחוק ולקרוב [אמר ה' ורפאתיו]: ברישא רחוק (שנרחק מן הקב"ה) והדר קרוב (ואחר כך שב אליו בתשובה): מאי 'רחוק'? - רחוק דמעיכרא, ומאי (והדר) 'שלום' קרוב? - קרוב דמעיכרא ודהשתא (צדיק גמור, דגדול כחן של בעלי תשובה);

ורבי יוחנן אמר: 'לרחוק' - שהוא רחוק מעבירה (כל ימיו דהיינו צדיק גמור), 'קרוב' - שהוא קרוב מעבירה ונתרחק ממנה.

ואמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא למשיא בתו לתלמיד חכם, ולעושה פרקמטיא לתלמיד חכם, ולמהנה תלמיד חכם מנכסיו; אבל תלמידי חכמים עצמן - עין לא ראתה אלהים זולתך.

מאי 'עין לא ראתה'?

אמר רבי יהושע בן לוי: זה יין המשומר בענביו מששת ימי בראשית.

ריש לקיש אמר: זה 'עדן' - לא ראתה עין מעולם; ואם תאמר: אדם היכן דר? - בגן; ואם תאמר 'גן הוא עדן' - תלמוד לומר (בראשית ב, 1) ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן [ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים].

והאומר אין תורה מן השמים וכו' :

תנו רבנן: (במדבר טו, לא) כי דבר ה' בזה ומצותו הפר הכרת תכרת [הנפש ההוא עונה בה] -

זה האומר 'אין תורה מן השמים' ;

דבר אחר: 'כי דבר ה' בזה' - זה אפיקורוס

דבר אחר: 'כי דבר ה' בזה' - זה המגלה פנים בתורה (אפיקורוס ומגלה פנים מפורש לקמן); 'ואת מצותו הפר' - זה המפר ברית בשר (מילה); 'הכרת תכרת':

הכרת בעולם הזה, תכרת לעולם הבא; מכאן (מן הפסוק הזה שכתוב 'כי דבר ה' בזה') אמר רבי אלעזר המודעי: המחלל את הקדשים, והמבזה את המועדות (חולו של מועד), והמפר בריתו של אברהם אבינו (היינו 'את בריתי הפר'), והמגלה פנים בתורה שלא כהלכה, והמלביץ פני חבירו ברבים - אף על פי שיש בידו תורה ומעשים טובים - אין לו חלק לעולם הבא (מחלל את הקדשים דמחלל קדשים ומבזה מועדות ומגלה פנים כו' היינו דבר ה' בזה, דביון הוא).

תניא אידך: 'כי דבר ה' בזה' - זה האומר 'אין תורה מן השמים'; ואפילו אמר 'כל התורה כולה מן השמים חוץ מפסוק זה, שלא אָמְרו הקדוש ברוך הוא אלא משה מפי עצמו' - זהו 'כי דבר ה' בזה'; ואפילו אמר 'כל התורה כולה מן השמים חוץ מדקדוק זה (חסרות ויתרות), מקל וחומר זה, מגזרה שוה זו (לא גמר מדבר)' - זה הוא 'כי דבר ה' בזה'!

תניא: היה רבי מאיר אומר: הלומד תורה ואינו מלמדה - זה הוא 'דבר ה' [=תורה] בזה [שאינו מלמדה].

רבי נתן אומר: כל מי שאינו משגיח על המשנה (זה שעושה כמו שאינה עיקר).

רבי נהוראי אומר: כל שאפשר לעסוק בתורה ואינו עוסק.

רבי ישמעאל אומר: זה העובד עבודה זרה (היינו 'דבר ה': דבור שדבר הקב"ה בעצמו לישראל: ד'אנכי ולא יהיה לך' - מפי הגבורה שמענום).

מאי משמעה?

דתנא דבי רבי ישמעאל: (במדבר טו, לא) כי דבר ה' בזה [ומצותו הפר הכרת תכרת הנפש ההוא עונה בה] - זה המבזה דבור שנאמר לו למשה מסיני: (שמות כב) אנכי ה' אלהיך [אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים] [פסוק ג] לא יהיה לך אלהים אחרים [על פני].

רבי יהושע בן קרחה אומר: כל הלומד תורה ואינו חוזר עליה

(לשנותה) - דומה לאדם שזורע ואינו קוצר.

רבי יהושע אומר: כל הלומד תורה ומשכחה - דומה לאשה שיולדת וקוברת,

רבי עקיבא אומר:

(סנהדרין צט, ב)

זמר בכל יום זמר בכל יום (היה מסדר למודך אף על פי שסדור בפין כזמר, והוא יגרום לך שתהא לעולם הבא בשמחה ובשירים).

אמר רב יצחק בר אבודימי: מאי קרא? - שנאמר (משלי טז, כו) נפש עִמֶּל

עִמֶּלָהּ לו (מפני שעמל בתורה - תורה עומלת לו) כי אֶכֶף עליו פיהו (מפני שהוא משים דברים בפיו תמיד, כאוכף שעל החמור; לישנא אחרינא 'זמר': כלומר: שעוסק בשירים ובזמירות תדיר תדיר נעשה זָמֵר - כך

החוזר על התורה נעשה לו סדורה בפיו) - הוא עמל במקום זה, ותורתו עומלת לו במקום אחר (שמחזרת עליו ומבקשת מאת קונה למסור לו טעמי תורה וסדריה; וכל כך למה? - מפני ש'אכף': שכפף פיהו על דברי תורה).

אמר רבי אלעזר: כל אדם - לעמל נברא, שנאמר (איוב ה, ז) כי אדם לעמל יולד [ובני רשף יגביהו עוף]; איני יודע אם לעמל פה נברא, אם לעמל מלאכה נברא; כשהוא אומר 'כי אכף עליו פיהו' - הוי אומר לעמל פה נברא; ועדיין איני יודע אם לעמל תורה אם לעמל שיחה? כשהוא אומר (יהושע א) לא ימוש ספר התורה הזה מפיו - הוי אומר לעמל תורה נברא,

והיינו דאמר רבא: כולהו גופי - דרופתקי ניהו (טרחנין; כלומר: כל הגופין לעמל נבראו) טובי לדוכי דהוי דרופתקי דאורייתא (אשריו למי שזכה והיה עמלו וטרחו בתורה; לשון אחר 'דרפתקי': כיס ארוך שמשימין בו מעות; כל הגופין נרתקין הם לקבל ולהכניס דברים; אשריו למי שזכה ונעשה נרתק לתורה).

(משלי ו, לב) - דנואף אשה חסר לב [משחית נפשו הוא יעשנה] - אמר ריש לקיש: זה הלומד תורה לפרקים (ואינו לומד תדיר תדיר - כמי שאין לו אשה ובוועל פעמים זו פעמים זו), שנאמר (משלי כב, יח) כי נעים כי תשמרם בבטן יכוננו יחדיו על שפתך (אימתי 'תשמרם בבטן'? - [בזמן] שיכוננו יחדיו על שפתך).

תנו רבנן: (במדבר טו, ל) והנפש אשר תעשה ביד רמה [מן האזרח ומן הגר את ה' הוא מגדף ונכרתה הנפש ההוא מקרב עמה] - זה מנשה בן חזקיה שהיה יושב ודורש בהגדות של דופי; אמר: וכי לא היה לו למשה לכתוב אלא (בראשית לו, כב) [ויהיו בני לוטן חרי והימם] ואחות לוטן תמנע (בתמיה: דבר שאינו צריך הוא!)? (וכן היה מלגלג ואומר שכתבו משה שלא לצורך ולקמיה מפרש דהיינו 'מגלה פנים בתורה'); (בראשית לו, יב) ותמנע היתה פלגש לאליפז [בן עשו ותלד לאליפז את עמלק אלה בני עדה אשת עשו] (בראשית לז, יד) וילך ראובן בימי קציר חטים וימצא דודאים בשדה [ויבא אתם אל לאה אמו ותאמר רחל אל לאה תני נא לי מדודאי בנך] [פסוק טו] ותאמר לה המעט קחתך את אישי ולקחת גם את דודאי בני ותאמר רחל לכן ישכב עמך הלילה תחת דודאי בנך (והיינו נמי שלא לצורך)?

יצאה בת קול ואמרה לו (תהלים נכ, כ) תשב באחיק תדבר בבן אמך תתן דופי [פסוק כא] אלה עשית והחרשתי דמית היות אהיה כמוך אוכיחך ואערכה לעיניך; ועליו מפורש בקבלה (ישעיהו ה, יח) הוי מושכי העון בחבלי השוא וכעבות העגלה חטאה ('בחבלי השוא': בחנם, בלא שום הנאה היה חוטא); מאי 'כעבות העגלה'? - אמר רב אסי: יצר הרע בתחלה דומה לחוט של כוביא, ולבסוף דומה לעבות העגלה דאתן עלה.

מיהת 'אחות לוטן תמנע' - מאי היא? תמנע - בת מלכים הואי, דכתיב (בראשית לו, כט) [אלה אלופי החרין] אלוף לוטן [אלוף שובל אלוף צבעון אלוף ענה] (בראשית לו, מ) [ואלה שמות אלופי עשו למשפחתם למקמתם בשמתם] אלוף תמנע [אלוף עלוה אלוף יתת]; וכל 'אלוף' = מלכותא בלא תאגא היא (שר גדול, אלא שאינו מעוטר; וכיון דתמנע היתה אחות מלך - ודאי בת מלך היא);

בעיא לאיגיורי, באתה אצל אברהם יצחק ויעקב ולא קבלוה, הלכה והיתה פילגש לאליפז בן עשו, אמרה: "מוטב תהא שפחה לאומה זו (לבני אברהם יצחק שהן יראי שמים) ולא תהא גבירה לאומה אחרת" (ולכן נעשית פילגש לאליפז בן עשו שהיה מזרע יצחק)! נפק מינה עמלק, דצערינהו לישראל. מאי טעמא?

דלא איבעי להו לרחקה (מתחת כנפי השכינה: שהיה להם לגיירה).

(בראשית לז, יד) [וילך ראובן בימי קציר חטים וימצא דודאים בשדה ויבא אתם אל לאה אמו ותאמר רחל אל לאה תני נא לי מדודאי בנך]

'וילך ראובן בימי קציר חטים' - אמר רבא ברבי יצחק אמר רב: מכאן לצדיקים שאין פושטין ידיהן בגזל ('בימי קציר חטים' - לאחר שקצרו השדה: שהכל רשאים ליכנס בתוך שדה חבריהן);

'וימצא דודאים בשדה' - מאי דודאים?

אמר רב: יברוחי (כדמתרגמינן, ולא איתפרש מאי היא); לוי אמר: סיגלי

רבי יונתן אמר: <סיבסוך> [סביסקי] (סיגלי וסביסקי [וסבסוך] - מינין אחרים: סיגלי = עיקרי עשבים, והוא ממיני בשמים; ואמהות של אותן עשבים קרי 'סיגלי'; וסבסוך [וסביסקי] נמי מין בשמים).

אמר רבי אלכסנדר: כל העוסק בתורה לשמה - משים שלום בפמליא של מעלה ובפמליא של מטה, שנאמר (ישעיהו כז,ה) או יחזק במעוזי יעשה שלום לי שלום יעשה לי (מעוזי = תורה; 'שלום' 'שלום' תרתי זימני: אחד למעלה ואחד למטה); רב אמר: כאילו בנה פלטרין של מעלה ושל מטה, שנאמר (ישעיהו נא,טז) ואשים דברי בפיך ובצל ידי כסיתך לנטוע שמים וליסד ארץ [ולאמר לציון עמי אתה] (פלטרין של מעלה ושלמטה - כדכתיב 'לנטוע שמים וליסד ארץ').
>אמר ריש לקיש< רבי יוחנן אמר: אף מגין על כל העולם כולו, שנאמר 'ובצל ידי כסיתך' ולוי אמר: אף מקרב את הגאולה, שנאמר 'ולאמר לציון עמי אתה'.

אמר ריש לקיש: כל המלמד את בן חבירו תורה - מעלה עליו הכתוב כאילו עשאו, שנאמר (בראשית יב,ה) ויקח אברם את שרי אשתו ואת לוט בן אחיו ואת כל רכושם אשר רכשו ואת הנפש אשר עשו בחרן [ויצאו ללכת ארצה כנען ויבאו ארצה כנען] ('אשר עשו בחרן' דמתרגמין 'דשעבידו לאורייתא בחרן', וקרי להו 'עשייה' [עשו בחרן])
רבי <אליעזר> [אלעזר] אומר: כאילו עשאו לדברי תורה, שנאמר (דברים כט,ח) ושמרתם את דברי הברית הזאת ועשיתם אותם [למען תשכילו את כל אשר תעשו].
רבא אמר: כאילו עשאו לעצמו, שנאמר 'ועשיתם אותם' אל תקרי 'אותם' אלא 'אתם'.

אמר רבי אבהו: כל המעשה את חבירו לדבר מצוה - מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה (לאותו דבר מצוה), שנאמר (שמות יז) ומטך אשר הכית בו את היאר וכי משה הכהו? והלא אהרן הכהו (דכתיב (שמות ז,יט) 'אמר אל אהרן קח מטך ונטה ידך')! - אלא לומר לך: כל המעשה את חבירו לדבר מצוה - מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה.

אפיקורוס: רבי ורבי חנינא אמרי תרוייהו: זה המבזה תלמיד חכם!
רבי יוחנן ורבי יהושע בן לוי אמרי: זה המבזה חבירו בפני תלמיד חכם.
בשלמא למאן דאמר 'המבזה חבירו בפני תלמיד חכם' אפיקורוס הוי, 'מבזה תלמיד חכם עצמו' 'מגלה פנים בתורה שלא כהלכה' הוי (מעיו פנים כלפי עוסקי תורה = מגלה פנים - משתמע לן דחמיר מאפיקורוס: דאפיקורוס היינו דאית ביה אפיקורותא בעלמא), אלא למאן דאמר 'מבזה תלמיד חכם עצמו' אפיקורוס הוי (כל שכן דמבזה חבירו בפני תלמידי חכמים - לאו מגלה פנים הוא) - 'מגלה פנים בתורה' כגון מאי (והשתא מאי נינהו 'מגלה פנים בתורה')? כגון מנשה בן חזקיה (שהיה דורש באגדות של דופי).

ואיכא דמתני לה אסיפא (דברייטא דקתני 'מכאן אמר רבי אלעזר וכו'): מגלה פנים בתורה: רב ורבי חנינא אמרי: זה המבזה תלמיד חכם; רבי יוחנן ורבי יהושע בן לוי אמרי: זה המבזה את חבירו בפני תלמיד חכם; בשלמא למאן דאמר המבזה תלמיד חכם עצמו - מגלה פנים בתורה הוי, 'מבזה חבירו בפני תלמיד חכם' - אפיקורוס הוי; אלא למאן דאמר מבזה חבירו בפני תלמיד חכם - מגלה פנים בתורה הוי, אפיקורוס כגון מאן?

אמר רב יוסף: כגון הני דאמרי: מאי אהנו לן רבנן? לדידהו קרו, לדידהו תנו! (והם אינן יודעין שעולם מתקיים עליהם).
אמר ליה אביי: האי 'מגלה פנים בתורה' נמי הוא (שכופר במה שכתוב בתורה), דכתיב (ירמיהו לג,כה) אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי (שמהנין לעולם, ומקיימין [אותו] והוא אומר דלא מהני מידי!).

אמר רב נחמן בר יצחק: מהכא נמי שמע מינה (שהצדיקים מהנין לאחרים), שנאמר (בראשית יח,כו) [ויאמר ה'] אם אמצא בסדם חמשים צדיקים בתוך העיר [ונשאתי לכל המקום בעבורם]; אלא כגון דיתבי קמיה רביה ונפלה ליה שמעתא בדוכתא אחרייתי, ואמר: "הכי אמרינן התם", ולא אמר "הכי אמר מר"

רבא אמר: כגון הני דבי בנימין אסיא, דאמרי "מאי אהני לן רבנן מעולם"

(סנהדרין ק,א)

לא שרו לן עורבא ולא אסרו לן יונה (לא אמרו לנו שום חידוש שלא מצינו בתורה).

רבא, כי הווי מייתי טריפתא דבי בנימין קמיה, כי הוה חזי בה טעמא להיתירא - אמר להו: "תחזו דקא שרינא לכו עורבא" (שהיתר זה אינו מצוי בתורה, אלא סופרים אמרוהו); כי הוה חזי לה טעמא לאיסורא - אמר להו "תחזו דקא אסרנא לכו יונה"!

רב פפא אמר: כגון דאמר "הני רבנן"? (כאדם שאומר: אותו תלמיד חכם? דלשון בזוי הוא זה, שהיה לו לומר 'רבותינו שבמקום פלוני'; לישנא אחרינא 'כגון דאמר הני רבנן': דכשהוא מספר שום דבר מרבנן - אומר "הני", ולשון גנאי הוא "הני"; אבל 'הנהו רבנן' אינו גנאי.) רב פפא אישתלי, ואמר: כגון הני רבנן - ואיתיב בתעניתא.

לוי בר שמואל ורב הונא בר חייא הוו קא מתקני מטפחות ספרי דבי רב יהודה; כי מטו מגילת אסתר, אמרי "הא [מגילת אסתר] לא בעי מטפחת!" אמר להו [רב יהודה]: כי האי גוונא נמי מיחזי כי אפקירותא!

(הפיסוק לילע - לפי המהרש"א; אך רש"י פירש: כי מטו מגילת אסתר. לתקן לה מטפחת, אמר: "הא מגילת אסתר לא בעיא מטפחת" - כלומר: בלשון בעיא אמר ליה [אמרו ליה] לרב יהודה: הא ודאי לא צריכא מטפחת כגון האחרות! ולשון גנאי הוא: דהוה להו למימר לרבם בלשון שאלה כך: צריכה או אינה צריכה?)

רב נחמן אמר: זה הקורא רבו בשמו, דאמר רבי יוחנן: מפני מה נענש גיחזי? מפני שקרא לרבו בשמו (שאומר 'פלוני' ואינו אומר 'מורי רבי פלוני'), שנאמר (מלכים ב' ח, ה) [ויהי הוא מספר למלך את אשר החיה את המת והנה האשה אשר החיה את בנה צעקת אל המלך על ביתה ועל שדה] ויאמר גחזי אדני המלך זאת האשה וזה בנה אשר החיה אלישע.

יתיב רבי ירמיה קמיה דרבי זירא, ויתיב וקאמר: עתיד הקב"ה להוציא נחל מבית קדשי הקדשים ('מעיינ בית ה' יצא והשקה את נחל שטים' (יואל ד, יח)) ועליו כל מיני מגדים (דינטר"ס בלע"ז: כל מיני פירות מתוקים), שנאמר (יחזקאל מז, יב) ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה כל עץ מאכל לא יבול עלהו ולא יתם פריו לחדשיו יבכר (בכל חדש וחדש יתבשלו בו פירות) כי מימיו מן המקדש [המה] יוצאים והיה פריו למאכל ועלהו לתרופה.

אמר ליה ההוא סבא: יישר (כדבריו; ורבי יוחנן נמי הכי קאמר כדאמרת [מ"ד])! וכן אמר רבי יוחנן: יישר! (ולא גרסינן 'וכן אמר רבי יוחנן יישר'.)

אמר ליה רבי ירמיה לרבי זירא: כי האי גוונא - (מי) מיחזי אפקורותא?

אמר ליה: הא האי - סיועי קא מסייע לך; אלא אי שמייע לך - הא שמייע לך: כי הא דיתיב רבי יוחנן וקא דריש: עתיד הקב"ה להביא אבנים טובות ומרגליות שהן שלשים על שלשים אמות וחוקק בהם עשר ברום עשרים ומעמידן בשערי ירושלים, שנאמר (ישעיהו נד, יב) ושמתי כדכוד (אבן טובה וכך שמה) שמשותיק (חלונות שהשמש זורח בהם, כמו (תהלים פד, יב) 'שמש ומגן' היינו שמש ומש) ושעריך לאבני אקדח (שהקב"ה חוקקן כבמקדח עד שחוקק בהם עשר ברום עשרים) [וכל גבולך לאבני חפץ].

לגלג עליו (אדברי יוחנן דהיינו אפקורותא) אותו תלמיד (דהיינו אפקורותא), אמר: השתא כביעתא דצילצלא (עוף קטן) לא משכחינן, כולי האי משכחינן? לימים הפליגה ספינתו בים; חזינהו למלאכי השרת דקא מנסרי אבנים טובות ומרגליות, אמר להו: הני למאן? אמרי: עתיד הקב"ה להעמידן בשערי ירושלים!

כי הדר - אשכחיה לרבי יוחנן דיתיב וקא דריש; אמר ליה: רבי דרוש! ולך נאה לדרוש: כשם שאמרת - כך ראיתי! אמר לו: ריקה! אם לא ראית - לא האמנת! מלגלג על דברי חכמים אתה! יהב ביה עיניה ועשאו גל של עצמות (שמת; דאדם שמת נעשה גל של עצמות).

מיתבי (ויקרא כו, כג) [אני ה' אלקיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים מהית להם עבדים ואשבר מטת עלכם] ואולך אתכם קוממיות: רבי מאיר אומר: מאתים אמה, כשתי קומות של אדם הראשון (כדאמרינן בחגיגה (דף יב)). שמיעטו הקב"ה והעמידו על מאה אמה, שנאמר 'ותשת עלי כפך' [תהלים קלט, ה]: 'כף' בגימטריא הכי הוי;

רבי יהודה אומר: מאה אמה, כנגד היכל וכותליו (שכך היה אורך כל ההיכל עם הכותלים, דכתיב (מלכים א' ו, ב) 'והבית אשר בנה המלך שלמה לה' ששים אמה ארכו', וכותל מזרח שש אמות, וכותל מערב שש אמות, ואמה אחת טרקסין = י"ג אמות; ואולם עשר אמה רוחב וכותל האולם שש - הרי כ"ט; ומאחורי האולם תא אחד רחבו שש וכתלו ה' - הרי מ', וס' אמה של אורך הבית - הרי מאה),

שנאמר (תהלים קמד, יב) **אשר בנינו כנטיעים מגודלים בנעוריהם** (כלומר בנים שלנו יהיו לעתיד כאילנות גבוהין מגודלים) **בנותינו** (ובנות שלנו) **כזויות מחוטבות** (כלומר: ככותל ההיכל; מחוטבות כמו (דברים כט, י) 'מחוטבי עצי'; לישנא אחרינא: אהיכל דבית שני קאמר, דקים לן: היכל ששים אורך ברום מאה הוא) **תבנית היכל** (והיאך יכולין לכופ קומתן וליכנס בפתח שאין לו אלא רום עשרים כדאמרת?)

כי קאמר רבי יוחנן - **לכוי דבי זיקא** (לחלונות שהשמש והאור נכנסין בהן; אבל השערים גבוהים יותר) .

מאי 'ועלהו לתרופה' ?

רבי יצחק בר אבודימי ורב חסדא: חד אמר להתיר פה של מעלה (להתיר פה אלמים שיהו מדברים), וחד אמר להתיר פה של מטה (רחם של העקרות: האוכלות מן העלין נפקדות) .

איתמר נמי: חזקיה אמר: להתיר פה אילמין; בר קפרא אמר: להתיר פה עקרות (והיינו הך דלעיל לתרופה);

רבי יוחנן אמר: לתרופה ממש.

מאי 'לתרופה' ?

רבי שמואל בר נחמני אמר: לתואר פנים של בעלי הפה.

דרש רבי יהודה ברבי סימון: כל המשחיר פניו על דברי תורה בעולם הזה - הקב"ה מבהיק זיויו לעולם הבא, שנאמר (שיר השירים ה, טו) [שוקיו עמודי שש מיסדים על אדני פז] מראהו כלבנון בחור כארזים (וכתיב לעיל מיניה 'שחורות כעורב' וסמיך ליה 'חכו ממתקים') .

אמר רבי תנחום ברבי חנילאי: כל המרעיב עצמו על דברי תורה בעולם הזה - הקב"ה משביעו לעולם הבא, שנאמר (תהלים לו, ט) **יריון מדשן ביתך ונחל עדניך תשקם** (אמר לי רבי, דלעיל מינה - מהאי קרא - מיירי עניינא דמרעיב את עצמו, וקאמר 'יריון מדשן ביתך' שהקב"ה משביען לעוה"ב) .

כי אתא רב דימי אמר: עתיד הקב"ה ליתן לכל צדיק וצדיק מלא עומסו (מלא חופנו של הקב"ה טובה) שנאמר (תהלים סח, כב) **ברוך ה' יום יום יעמס לנו האל ישועתנו סלה** אמר ליה אביי: וכי אפשר לומר כן (היאך אדם יכול לקבל מלא עומסו של הקב"ה? והרי אין לו מקום ליתן! דכל העולם כולו אינו אלא כמזרת ועד אגודל) ? והלא כבר נאמר (ישעיהו מ, יב) **מי מדד בשעלו מים ושמים בזרת תכן** [וכל בשלש עפר הארץ ושקל בפלס הרים וגבעות במאזנים] ? אמר: מאי טעמא? לא שכיחת באגדתא; דאמרי במערבא משמיה דרבא בר מרי: '[עוקצין פ"ג מ"יב] עתיד הקב"ה ליתן לכל צדיק וצדיק שלש מאות ועשרה עולמות, שנאמר (משלי ח, כא) **להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא'**: 'יש' בגימטריא - תלת מאה ועשרה הוי (באותן עולמות יתן לצדיק את העומס) .

תניא: רבי מאיר אומר: במדה שאדם מודד (אם מדד ונתן לדקה לעני מלא חפניו) - מודדין לו (הקב"ה מודד בחפניו ונותן לו) דכתיב (ישעיהו כז, ח) **בסאסאה בשלחה תריבנה** [הגה ברוחו הקשה ביום קדים]

אמר רבי יהושע: וכי אפשר לומר כן אדם נותן מלא עומסו לעני בעולם הזה הקב"ה נותן לו מלא עומסו לעולם הבא (שיהא הקב"ה נותן לאדם מלא חפניו? והלא אינו יכול לסבול כל כך!) והכתיב (ישעיהו מ, יב) **מי מדד בשעלו מים ושמים בזרת תכן** [וכל בשלש עפר הארץ ושקל בפלס הרים וגבעות במאזנים], ואתה, אי אומר כן - איזו היא מדה מרובה? מדת טובה מרובה או מדת פורענות?

(סנהדרין ק, ב)

הוי אומר מדה טובה מרובה ממדת פורענות; במדה טובה כתיב (תהלים עח, כג) **ויצו שחקים ממעל ודלתי שמים פתח** [פסוק כד] **וימטר עליהם מן לאכול** [ודגן שמים נתן למן], ובמידת פורענות הוא אומר (בראשית ז, יא) [בשנת שש מאות שנה לחיי נח בחדש השני בשבעה עשר יום לחדש ביום הזה נבקעו כל מעינת תהום רבה] **וארובות השמים נפתחו**. במידת פורענות כתיב (ישעיהו סו, כד) **ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה והיו דראון לכל בשר**; והלא אדם מושיט אצבעו באור בעולם הזה - מיד נכוה! אלא כשם שנותן הקב"ה כח ברשעים לקבל פורענותם - כך נותן הקב"ה כח בצדיקים לקבל טובתן (מדה טובה מרובה ממדת פורענות: דבמידה טובה כתיב 'דלתות' ובמידת פורענות כתיב 'ארובות'; ודלת גדול מארובה: דארבע ארובות יש בדלת במסכת יומא בפרק 'יום הכפורים' (דף עו); אלא מדה טובה מרובה; ומעכשיו אין לתמוה

היאך יש באדם כח לקבל שכר כל כך: שהרי למדת פורענות נותן הקב"ה כח באדם לקבלו - כל שכן שנותן כח באדם לקבל מדה טובה) .

רבי עקיבא אומר אף הקורא בספרים החיצוניים וכו' :
תנא: בספרי צדוקים [מינים] (שכופרין באל חי [אולי רמז למינים שהאל שלהם נהרג]) [ברי"ף: בספרים שפירשו התורה נביאים וכתובים על פי דעתם ולא סמכו על מדרש חכמים כי יש בדבריהם צד מינות];

רב יוסף אומר: בספר בן סירא נמי אסור למיקרי (שיש בו דברי הבאי, ובא עליהם לידי ביטול תורה) .

אמר ליה אביי? מאי טעמא? אלימא משום דכתב [ביה] 'לא תינטוש גילדנא (שם הדג) **מאודניה** (לישנא אחרינא: להכי נקט 'מאודניה': שדרכו של דג להתחיל הפטור מאזנו) **דלא ליזיל משכיה לחבלא** (כלומר: לא תטול עורו של דג אפילו מעל אזנו, מפני שאתה מפסיד העור, דאזיל משכיה לחבלא להפסידא) **אלא צלי יתיה בנורא ואיכול ביה תרתין גריצים** (שאתה יכול לצלות עור הדג עמו ולאכול בו שתי חלות: דהוי לפתן לשתי חלות) ?

- **אי מפשטיה** (אי ממשמעותיה קא מתמהת) - **באורייתא נמי כתב** (דברים כ"ט) **[כי תצור אל עיר ימים רבים להלחם עליה לתפשה] לא תשחית את עצה** [לנדה עליו גזון כי ממנו תאכל ואתו לא תכרת כי האדם עץ השדה לבא מפניך במצור] !

- **אי מדרשא - אורח ארעא קא משמע לן: דלא ליבעול שלא כדרכה** (דאין הגון לאדם לשנות את דרכו, והיינו דקאמר 'מאודניה' ! ?

ואלא משום דכתיב 'בת לאביה מטמונת שוא; מפחדה לא יישן (אינו יכול לישון) **בלילה: בקטנותה** (קודם שהביאה שתי שערות) - **שמא תתפתה, בנערותה** (משהביאה שתי שערות עד שירבה שחור על הלבן) - **שמא תזנה, בגרה** (שירבה שחור על הלבן הרי היא בוגרת) - **שמא לא תינשא** (משבגרה ראויה היא לנישואין, להכי אמר 'שלא תנשא'), **נישאת - שמא לא יהיו לה בנים, הזקינה שמא תעשה כשפים** - **הא רבנן נמי אמרוה: 'אי אפשר לעולם בלא זכרים ובלא נקבות; אשרי מי שבניו זכרים, אוי לו למי שבניו נקבות' ! ?**

אלא משום דכתיב 'לא תעיל דויה (דאגה) **בלבך, דגברי גיברין קטל דויה' ? - הא שלמה אמרה: (משלי יב, כה) דאגה בלב איש ישחנה** [ודבר טוב ישמחנה]

רבי אמי ורבי אסי: חד אמר 'ישיחנה מדעתו' וחד אמר 'ישיחנה לאחרים' ;

ואלא משום דכתיב 'מנע רבים (אותם שאין לך עסק עמהם - מנעם) **מתוך ביתך ולא הכל תביא אל ביתך** (אפילו אותם שאתה מתעסק עמהם - לא תביאם תדיר לביתך, אלא מבחוק תדבר עמהם) ? **והא רבי נמי אמרה, דתניא: רבי אומר: לעולם לא ירבה אדם רעים בתוך ביתו, שנאמר (משלי יח, כד) איש רעים (שיש לו רעים הרבה) להתרועע** (לסוף מריעים לו שמתקוטט עמהם) **[ויש אהב דבק מאח]**

אלא משום דכתיב 'זלדקן (מי שזקנו דקה וחלושה) - **קורטמן** (תדע שחכם וחריף הוא ביותר); **עבדקן** (מי שזקנו עבה) - **סכסן** (שוטה הוא, כמו 'כל בר בר חנא סכסא' בבבא בתרא דף ע"ד); **דנפח בכסיה** (מי שנופח אופיא שבכוסו) - **לא צחי** (בידוע שאינו צמא); **אמר (האומר) 'במאי איכול לחמא** (באיזה לפתן אוכל פת זה) ?" - **לחמא סב מיניה** (בידוע שאינו רעב, וקח הלחם מידו: שאילו היה רעב - היה אוכל); **מאן דאית ליה מעברתא בדיקניה** (שזקנו מחולק ומפוצל, ויש בין שני שבילות, כמין מעבר) - **כולי עלמא לא יכלי ליה** (בערמימותיה: דמתוך שחשב כל ימיו בערמות הוא משים ידו לזקנו, ומושך, כאדם שמחשב - עד שנקרחה; לישנא אחרינא גרסינן 'הכרתא': מי שיש לו היכר בזקנו שסעד - כולי עלמא שלא סעדו אין יכולין להגיע לכחו; לישנא אחרינא: 'גוורתא', והוא לשון קרחה) ' (וכל הני דברי רוח ולכך אין קורין בן) .

אמר רב יוסף: מילי מעלייתא דאית ביה - דרשינן להו (כלומר: אמרינן להו בפרקא, ומשמעינן להו לכולי עלמא, כגון כל הני) :

אשה טובה - מתנה טובה בחיק ירא אלהים; תנתן אשה רעה צרעת לבעלה .

מאי תקנתיה (מה תקנתו) ? **יגרשנה מביתו ויתרפא מצרעתו** (כך הלשון של ספר בן סירא; 'אשה רעה מתנה רעה' לא גרסינן)

אשה יפה - אשרי בעלה מספר ימיו כפלים (מרוב הנאה חשובין ככפליים) .

העלם עיניך מאשת חן פן תלכד במצודתה; אל תט אצל בעלה למסוך עמו ויין ושכר, כי בתואר אשה יפיה - רבים הושחתו, ועצומים כל הרוגיה (כמו משלי ז, כו);

רבים היו פצעי רוכל (כמה וכמה מכות מקבל רוכל המחזיר בעיר [ונושא] תכשיטי נשים, ועסקו עמהם: שפעמים שמוצאו בעלה עמה מתיחד עם אשתו - ומכחו ופוצעו) ;

המרגילים לדבר ערוה (ניאוף) - **(הרי הן) כניצוץ מבעיר גחלת** (כשביב המבעיר את הפחם - כך כל אשר להם כלה והולך) ('גחלת' אקרי פחם, שאינו בוער, כדאמרינן (ברכות דף נ"ג:): 'גחלים עוממות'

מ"ד); **ככלוב** (דירה של עופות) **מלא עוף - כן בתיהם מלאים מרמה** (כמו ירמיהו ה, כד) **מנע רבים מתוך ביתך ולא הכל תביא ביתך ;**

רבים יהיו דורשי שלומך (שתהא מתאהב עם הכל) - **גלה סודך לאחד מאלף** (ואף על פי כן לא תגלה סודך לכולם אלא לאחד מני אלף);

משוכבת חיקך שמור פתחי פיק;

אל תצר צרת מחר, כי לא תדע מה ילד יום (כמו משלי כז,א) (מה אירע היום) **שמה למחר איננו** (שמת הוא היום) **ונמצא מצטער על עולם שאינו שלו** (ונמצא שמיצר על יום שאינו עתיד לדאות, והיינו 'עולם שאינו שלו' שהוא מצטער עליו, ודואג על חנם מיום המחרת שלא תבא עליו צרה);

כל ימי עני רעים ('כל ימי עני רעים וטוב לב משתה' פסוק הוא במשלי טו,טו) - **בן סירא**

אומר: אף לילות - בשפל גגים וגו' ובמרום הרים כרמו ממטר גגים לגגו ומעפר כרמו לכרמים ('בשפל גגים גגו' - שעני הוא ואינו יכול להגביהו, לפיכך 'ממטר גגים לגגו': שיוור מטר הגגים הגבוהים לגגו, ומזלפים עליו הגשמים, ואין לו מנוחה אפילו בלילות; 'במרום הרים כרמו' - שאין לו השגת יד לקנות כרם בשפלה בדמים יקרים, וקונה לו באחד מן ההרים בזול, וכל עפר שהוא מוציא לזבל (ולדייר) - מוליך הרוח מן ההר לשאר כרמים שבבקעה, ונמצא העני נפסד).

[סימן: זירא, רבא, משרשיא, חנינא-טוביה, ינאי-יפה, יוחנן - מרחם, יהושע-מקצר]

אמר רבי זירא אמר רב: מאי דכתיב (משלי טו,טו) כל ימי עני רעים - אלו בעלי תלמוד (שקשה ללמוד מרוב קושיות וסוגיות שיש בו) - [סוף הפסוק:] **וטוב לב משתה תמיד - אלו בעלי משנה** (נוחה ללמוד) (## אולי משחק מילים בהחלפת האות ת באות נ).

רבא אמר: איפכא (דבעלי תלמוד נהנין מיגיעו, שידעו להורות איסור והיתר; אבל בעלי משנה - שונה ואינו יודע מהו אומר, דאין מורין הלכה מתוך משנה), **והיינו דאמר רב משרשיא משמיה דרבא: מאי דכתיב (קהלת יט) מסיע אבנים יעצב בהם - אלו בעלי משנה**; [סוף הפסוק:] **ובוקע עצים יסכן בהם - אלו בעלי תלמוד** (יסכן - יתחמם).

רבי חנינא אומר: כל ימי עני רעים - זה מי שיש לו אשה רעה; וטוב לב משתה תמיד - זה שיש לו אשה טובה;

רבי ינאי אומר: כל ימי עני רעים - זה אסטניס; וטוב לב משתה תמיד - זה שדעתו יפה;

רבי יוחנן אומר: כל ימי עני רעים - זה רחמני; וטוב לב משתה תמיד - זה אכזרי

רבי יהושע בן לוי אומר: כל ימי עני רעים - זה

(סנהדרין קא,א)

שדעתו קצרה (משים ללבו כל דאגות חבירו, ודואג על כל מה שעתיד לבא עליו), **וטוב לב משתה תמיד - זה שדעתו רחבה** (ואינו משים ללבו דאגה כל כך; לישנא אחרינא 'דעתו קצרה' = רגז).

ואמר רב יהושע בן לוי: כל ימי עני רעים? והאיכא שבתות וימים טובים (שאין לך עני בישראל שאין לו מעדנים) !?

כדשמואל, דאמר שמואל: שינוי וסת (משנה וסת ואוכל יותר שאינו רגיל לאכול) - (היינו) **תחלת חולי מעיים** (לפיכך אפילו שבתות ויו"ט רעים לו).

תנו רבנן: הקורא פסוק של שיר השירים (ה"ג הקורא שיר השירים) ועושה אותו כמין זמר (שקורא בנגינה אחרת שאינו נקוד בה, ועושה אותה כמין שיר - אע"פ שמשיר השירים הוא, ועיקרו שיר - אסור לעשותו כמין שיר אלא בקריאתו); **והקורא פסוק בבית משתאות בלא זמנו** (במיסב על יינו עושה שחיקותיו בדברי תורה, וקורא פסוקים בקול רם לשחק בהם בני המשתה; אבל אם אומר בזמנו על המשתה, כגון שהוא יום טוב, ונוטל כוס בידו ואומר עליו דברי הגדה ופסוקים מענינו של יום - מביא טובה לעולם) - **מביא רעה לעולם, מפני שהתורה חוגרת שק ועומדת לפני הקב"ה, ואומרת לפניו: "רבוננו של עולם עשאוני בניך ככנור שמנגנין בו לצים"!**

אמר לה: "בתי! בשעה שאוכלין ושותין - במה יתעסקו?

אמרה לפניו: "רבוננו של עולם? אם בעלי מקרא הן - יעסקו בתורה ובנביאים ובכתובים; אם בעלי משנה הן - יעסקו במשנה בהלכות ובהגדות; ואם בעלי תלמוד הן - יעסקו בהלכות פסח בפסח, בהלכות עצרת בעצרת, בהלכות חג בחג.

העיד רבי שמעון בן אלעזר משום רבי שמעון בן חנניא: כל הקורא פסוק בזמנו - מביא טובה לעולם, שנאמר (משלי טו,כג) [שמחה לאיש במענה פיו] ודבר בעתו מה טוב.

והלוחש על המכה וכו']ואומר כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופא[:

אמר רבי יוחנן: וברוקק בה (שכן דרך מלחשים לרקק קודם הלחש), לפי שאין מזכירין שם שמים על הרקיקה (ואסור להזכיר פסוק על הלחישה; ויש לחשים שדרכן לרקק אחריהם ואומר אותן בלשון לעז, ומזכירין להם שם בלשון לעז; ואמר לי רבי דמותו: דאין אסור אלא לוחש אחר הרקיקה, דנראה שמזכיר השם על הרקיקה; ועוד: לא נאסר אלא בלשון הקודש, אבל בלעז לא) .

איתמר: רב אמר: אפילו "נגע צרעת" (אפילו לוחש האי קרא דלית ביה שם שמים על הרקיקה: שקורא 'נגע צרעת' כי תהיה באדם והובא אל הכהן' (ויקרא יג, ט) לשם רפואה - אין לו חלק לעולם הבא) .

רבי חנינא אמר: אפילו "ויקרא אל משה" (שאין בו לא חולי ולא נגע, דאין ראוי ללחשו על המכה, ואין מזכירו לשם רפואה אלא כסבור הוא להנצל בזכות דברי תורה שהוא הזכיר - אסור ללוחשו) .

תנו רבנן: סכין וממשמשין בבני מעיים (של חולה) בשבת (ואין בכך משום רפואה, דסיכה איתקש לשתייה), ולוחשין לחישה נחשים ועקרבים (בשביל שלא יזיקו) בשבת (ואין בכך משום צידה), ומעבירין כלי על גב העין בשבת (שכן דרך ליתן כלי מתכות על העין כדי לקרר העין - אי נמי כגון שעושין לאדם שחש בעינו: מקיפים עינו בטבעת) ; אמר רבן שמעון בן גמליאל: כמה דברים אמורים? - בכלי הניטל (כגון מפתח סכין וטבעת), אבל בכלי שאינו ניטל - אסור ; ואין שואלין בדבר שדים בשבת (שכן עושין כשאובדין שום דבר: שואלין במעשה שדים, והם מגידים להם; ואסור לעשות בשבת משום 'ממצוא חפצך' (ישעיה נח, ג)) .

רבי יוסי אומר: אף בחול אסור (לשאל בשדים כדמפרש לקמן: משום סכנה) . אמר רב הונא: <אין> הלכה כרבי יוסי ; ואף רבי יוסי לא אמרה אלא משום סכנה .

כי הא דרב יצחק בר יוסף, דאיבלע בארזא ואתעביד ליה ניסא פקע ארזא ופלטיה (היה שואל במעשה שדים וביקש השד להזיקו ונעשה לו ניס ובלעו הארז) . [## נראה שגירסת רש"י היתה: דאתעביד ליה ניסא ואיבלע בארזא]

תנו רבנן: 'סכין וממשמשין בבני מעיים בשבת, ובלבד שלא יעשה כדרך שהוא עושה בחול' - היכי עביד? רבי חמא ברבי חנינא אמר: סך ואחר כך ממשמש (הוי שנוי: דבחול דרך לממשמש, ואחר כך לסוך) ; רבי יוחנן אמר: סך וממשמש בבת אחת .

תנו רבנן: שרי שמן ושרי ביצים - מותרין לשאול בהן (יש מעשה שדים ששואלין על ידי שמן, וקרי להו 'שרי שמן', והיינו 'שרי בוהן'; ויש ששואלין בשפופרת של ביצה, וקרי להו 'שרי ביצים'), אלא מפני שמכזבין (לכך נמנעו מלשאול בהן) ; לוחשין על שמן שבכלי (אותן העושין מעשה שדים דרכן ללחוש על שמן שבכלי ואין דרכן ללחוש על שמן שביד שאינו מועיל לפיכך אדם יכול לסוך על ידו משמן שביד ואין לחוש שמא נעשה בו מעשה שדים ואין בו סכנת השד) ואין לוחשין על שמן שביד, לפיכך סכין משמן שביד ואין סכין משמן שבכלי .

רב יצחק בר שמואל בר מרתא איקלע לההוא אושפיזא, אייתי ליה מישחא במנא, שף (סך שמן בפניו) - נפקן ליה צימחי (אבעבועות מלניץ) באפיה ; נפק לשוק - חזיתיה ההיא איתתא, אמרה: זיקא דחמת קא חזינא הכא (רוח של אותו שד ששמו חמת אני רואה בפניך שאחזתך) ! עבדא ליה מלתא ואיתסי .

אמר ליה רבי אבא לרבה בר מרי: כתיב (שמות טו) (שמות טז, כו) [ויאמר: אם שמוע תשמע לקול ה' אלקיך והישר בעיניו תעשה והאזנת למצותיו ושמרת כל חקיו] כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך - וכי מאחר שלא שם - רפואה למה? אמר ליה: הכי אמר רבי יוחנן: מקרא זה מעצמו נדרש, שנאמר 'ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך': אם תשמע - לא אשים, ואם לא תשמע - אשים ; אף על פי כן כי אני ה' רופאך .

אמר רבה בר בר חנה: כשחלה ר' אליעזר נכנסו תלמידיו לבקרו . אמר להן: חמה עזה יש בעולם (על עצמו היה אומר שכעס עליו המקום והכביד חוליו) ! תחילו הן בוכין ורבי עקיבא משחק .

אמרו לו: למה אתה משחק?
 אמר להן: וכי מפני מה אתם בוכים?
 אמרו לו: אפשר ספר תורה שרוי בצער ולא נבכה?
 אמר להן: לכך אני משחק! כל זמן שאני רואה רבי שאין יינו
 מחמיץ ואין פשתנו לוקה ואין שמנו מבאיש ואין דובשנו מדביש
 (מתקלקל ונעשה צלול מחמת חמימות) (כלומר שהיתה הצלחה בכל מעשיו) – אמרתי: שמא חס
 ושלום קיבל רבי עולמו (כל שכרו)? ועכשיו שאני רואה רבי בצער
 (ושכרו משתמר להבא לכך) – אני שמח!
 אמר לו: עקיבא! כלום חיסרתי מן התורה כולה (שאתה אומר אני טובל
 עונותי)?
 אמר לו: לימדתנו רבינו: (קהלת I, כ) כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא
 יחטא.

תנו רבנן: כשחלה רבי אליעזר – נכנסו ארבעה זקנים לבקרו: רבי
 טרפון, ורבי יהושע, ורבי אלעזר בן עזריה, ורבי עקיבא; נענה
 רבי טרפון ואמר: טוב אתה לישראל מטיפה של גשמים: שטיפה של
 גשמים בעולם הזה, ורבי בעולם הזה ובעולם הבא!
 נענה רבי יהושע ואמר: טוב אתה לישראל יותר מגלגל חמה, שגלגל
 חמה בעולם הזה (ולא לעתיד – שמאורות מתחדשות!) ורבי בעולם הזה ובעולם
 הבא.

נענה רבי אלעזר בן עזריה ואמר: טוב אתה לישראל יותר מאב
 ואם, שאב ואם בעולם הזה ורבי בעולם הזה ובעולם הבא!
 נענה רבי עקיבא ואמר: חביבין יסורין (שמכפרין עליך)!
 אמר להם: סמכוני ואשמעה דברי עקיבא תלמידי שאמר 'חביבין
 יסורין'!

אמר לו: עקיבא – זו מניין לך?
 אמר: מקרא אני דורש: (מלכים ב כא, א) בן שתים עשרה שנה מנשה במלכו וחמשים
 וחמש שנה מלך בירושלים [ושם אמו חפצי בה] [וגו'] [פסוק ב] ויעש הרע בעיני ה' [כתועבת
 הגוים אשר הוריש ה' מפני בני ישראל], וכתב

(סנהדרין קא, ב)
 (משלי כה, א) גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה (היינו תלמידי חזקיה,
 כדקיימא לן ב'השותפין' בבבא בתרא (דף טו): 'חזקיה וסיעתו כתבו משלי' – מכלל דחזקיה היה מלמד לכל,
 וכדאמרו (לעיל דף צד) 'נעץ חרב על פתח בית המדרש' – וכי חזקיה מלך יהודה לכל
 העולם כולו לימד תורה, ולמנשה בנו לא לימד תורה (וכל שכן שלמנשה
 בנו לימד)? – אלא מכל טורח שטרח בו (ללמד) ומכל עמל שעמל בו – לא
 העלהו למוטב אלא יסורין, שנאמר (דברי הימים ב לג, י) וידבר ה' אל מנשה ואל
 עמו ולא הקשיבו [פסוק יא] ויבא ה' עליהם את שרי הצבא אשר למלך אשור וילכדו את מנשה
 בחוחים ויאסרוהו בנחשתים ויוליכוהו בבבל, וכתב (פסוק יג) ובהיצר לו חילה את פני ה'
 אלהיו ויכנע מאד מלפני אלהי אבותיו [פסוק יד] ויתפלל אליו ויעתר לו וישמע תחינתו וישיבהו
 ירושלים למלכותו וידע מנשה כי ה' הוא האלהים – הא למדת שחביבין יסורין.

תנו רבנן: שלשה באו בעלילה (שלא באו לבקש לפני הקב"ה בתפלה אלא באו בעלילה
 שאמרו דברים של נצחון שאין להם תשובה); אלו הן: קין, עשו, ומנשה;
 קין – דכתיב (בראשית ד, יג) [ויאמר קין אל ה'] גדול עוני מנשוא! אמר לפניו: רבונ
 של עולם! כלום גדול עוני מששים ריבוא שעתידין לחטוא לפניך
 ואתה סולח להם?

עשו – דכתיב (בראשית כז, לח) [ויאמר עשו אל אביו] הברכה אחת היא לך אבי (וכי אין לך ברכה
 יותר) [ברכני גם אני אבי וישא עשו קלו ויבך] (תשובה ניצחת השיבו ועלתה לו).
 מנשה (בא בעלילה) – בתחילה קרא לאלוהות הרבה (שלא להתפלל למקום אלא
 לבסוף: "אם לא תושיעני – מה הועיל לי שקראתי לך יותר משאר אלהות? והיינו דכתיב 'ויכנע'.. [מ]לפני אלהי
 אבותי' – מכלל דעד השתא לפני אלוהות אחרים נכנע), ולבסוף קרא לאלהי אבותיו.

אבא שאול אומר אף ההוגה את השם באותיותיו:
 תנא: (כי אמרינן דהוגה את השם באותיותיו אין לו חלק לעולם הבא) ובגבולין (אבל במקדש –
 לא, שהרי בשם היו מברכין), ובלשון עגה (אפילו במקדש לא! 'לשון עגה' = לעז: שאינו הוגה
 באותיותיו בלשון הקדש שלנו, אלא שאר לוועזי; 'עגה' לשון 'בלעגי שפה' (ישעיהו כח, יא) [מ"ר]; לישנא
 אחרינא 'עגה' – לשון עוגה: מקום שיש בו חבורת בני אדם שמדברין דברי חול; גבולין קרי חוץ למקדש, ואסור

לפרש שם בן ארבעים ושתיים בלשון עגה חוץ למקדש, ואי עבד - אין לו חלק; אבל בלשון קדש אינו נענש כל כך; ובמקדש - הואיל ונהגו להזכיר פירושו - אינו נענש) .

שלשה מלכים וארבעה הדיוטות וכו' - [שלשה מלכים וארבעה הדיוטות אין להן חלק לעולם הבא; שלשה מלכים: ירבעם, אחאב, ומנשה; רבי יהודה אומר: מנשה - יש לו חלק לעולם הבא, שנאמר (דברי הימים ב לג, יג) ויתפלל אליו [ויעתר לו] וישמע תחנונו וישיבהו ירושלים למלכותו [וידע מנשה כי ה' הוא האלקים]. אמרו לו: למלכותו השיבו, ולא לחיי העולם הבא השיבו! ארבעה הדיוטות: בלעם, ודואג, ואחיתופל, וגחזי.]:
תנו רבנן: 'ירבעם' - שריבע עם (שריבק את ישראל והשפילים).
דבר אחר: 'ירבעם' - שעשה מריבה בעם (הריבם אלו עם אלו בעסק עבודת כוכבים: זה עובד וזה מוחה בידו, ובאו לידי מחלוקת);
דבר אחר: 'ירבעם' - שעשה מריבה בין ישראל לאביהם שבשמים;
'בן נבט' - בן שניבט ולא ראה (היה סבור להביט יפה ולעמוד על דבר עיקר, ולא ראה: שטעה, כדאמרין לקמן: ראה אש יוצאה מאמתו וכו').

תנא: הוא נבט, הוא מיכה, הוא שבע בן בכרי: נבט - שניבט ולא ראה; מיכה - שנתמכמך בבנין (של מצרים: שנתנוהו בבנין במקום לבנה, כדמפרש באגדה: שאמר לו משה להקב"ה: אתה הרעות לעם הזה: שעכשיו אם אין להם לבנים - משימין בניהם של ישראל בבנין! אמר לו הקב"ה: קוצים הם מכלין, שגלוי לפני אילו הם חיים - היו רשעים [גמורים], ואם תרצה - תנסה והוציא אחד מהן! הלך והוציא את מיכה; לישנא אחרינא 'נתמכמך': עסק בבנין עד שנעשה מן, כדאמרין (סוטה דף יא.) 'כל העוסק בבנין - מתמסכן'; ומה שמו? - **שבע בן בכרי שמו**.

תנו רבנן: שלשה ניבטו ולא ראו, ואלו הן: נבט ואחיתופל ואיצטגניני פרעה:
נבט ראה אש שיוצאת מאמתו; הוא סבר איהו מליך (ולכן נתאמץ שבע בן בכרי וקבץ כל ישראל אליו, והיה רוצה למלוך כדכתיב במקרא) - **ולא היא ירבעם הוא דנפק מיניה;**
אחיתופל ראה צרעת שזרחה לו על אמתו; הוא סבר איהו מלך (ולכן נעשה יועץ לאבשלום: כדי שתשוב המלוכה מדוד לאבשלום, ובין כך ובין כך יתגלגל הדבר ותשוב אליו) - **ולא היא: בת שבע בתו הוא דנפקא מינה שלמה;**
איצטגניני פרעה - דאמר רבי חמא ברבי חנינא: מאי דכתיב (במדבר כ"ג) **המה מי מריבה** [אשר רבו בני ישראל את ה' ויקדש בם]? - **המה שראו איצטגניני פרעה וטעו: ראו שמושיען של ישראל במים הוא לוקה, אמר (שמות א, כב) [ויצו פרעה לכל עמו לאמר] כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו [וכל הבת תחיון] - והן לא ידעו שעל עסקי מי מריבה לוקה** (שבעון שאמר "שמעו נא המורים" נענש, ולא נכנס לארץ ישראל).
ומנא לן דלא אתי (ירבעם) לעלמא דאתי (והכי נמי מפרש לקמן בכלהו שלשה מלכים וארבעה הדיוטות)?
דכתיב (מלכים א יג, לד) ויהי בדבר הזה לחטאת בית ירבעם ולהכחיד ולהשמיד מעל פני אדמה: להכחיד בעולם הזה, ולהשמיד לעולם הבא.

אמר רבי יוחנן: מפני מה זכה ירבעם למלכות? מפני שהוכיח את שלמה (כדמפרש ואזיל: דאמר דוד אביך וכו'); **ומפני מה נענש? מפני שהוכיחו ברבים** (לביישו); **שנאמר (מלכים א יא, כז) וזה הדבר אשר יד במלך שלמה בנה את המלוא** (אחת מן הפרצות גדר, ומלאו לכותל החומה, ובנה שם מגדל לבת פרעה ולאנשים שעובדין לה)
סגר את פרץ עיר דוד אביו; (לעיל מהאי קרא כתיב 'וירם יד במלך', כלומר: קם בדברים כנגד המלך ומרד בו); **אמר לו: דוד אביך פרץ פרצות בחומה כדי שיעלו ישראל לרגל** ([ויכנסו] בריחו), **ואתה גדרת אותם** (כדי שיכנסו בשערים) **כדי לעשות אנגריא** (לידע מי נכנס כדי לגבות מס) **לבית פרעה** ([ממך] לישנא אחרינא: שסגר השערים ועשה מגדל לבת פרעה על אחד מן השערים, וכולם עוברים דרך שם כדי שיהיו מצויין עמה לכבדה ולעבדה; כל עבודת בית המלך קרי 'אנגריא'; לישנא אחרינא: שהיה רגיל שלמה לסגור דלתות העזרה ומצניע מפתחות בידו, ודרכו של מלך לישן שלש שעות ביום, וישראל עומדין על העזרה עד שיעמוד המלך; ואמר לו ירבעם: אתה רוצה שיתנו לך אנגריא לבת פרעה אשתך - שתתן להם מפתחות) !
ומאי 'וזה אשר הרים יד במלך'?
אמר רב נחמן: שחלץ תפיליו בפניו (שהיה לו לפנות לצד אחר מפני אימת מלכותו ולחלוץ שלא בפניו; לישנא אחרינא: 'חולץ תפילין בפניו' [זהו בטוי של העלבה, כלומר:] לבא להתריס כנגדו בחזקה) (אין נכון להיות בגלוי ראש לפני המלך [והוא התחיל במרד בכך: להראות ולומר לו שאינו נוהג כמלך]).

אמר רב נחמן: גסות הרוח שהיה בו בירבעם - טרדתו מן העולם, שנאמר (מלכים א' יב, כו) ויאמר ירבעם בלבו עתה תשוב הממלכה לבית דוד [פסוק כז] אם יעלה העם הזה לעשות זבחם בבית ה' בירושלים ושב לב העם הזה אל אדוניהם אל רחבעם מלך יהודה והרגוני ושב אל רחבעם מלך יהודה; אמר: גמירי (הלכה למשה מסיני ולא מקרא) דאין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית יהודה בלבד; כיון דחזו ליה לרחבעם דיתיב ואנא קאימנא, סברי: הא מלכא והא עבדא! ואי יתיבנא - מורד במלכות הואי, וקטלין לי, ואזלו בתריה! מיד (מלכים א' יב, כח) ויועץ המלך ויעש שני עגלי זהב ויאמר אליהם רב לכם מעלות ירושלים הנה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים [פסוק כט] וישם את האחד בבית אל ואת האחד נתן בदन.

מאי 'ויועץ'? אמר רבי יהודה: שהושיב רשע אצל צדיק (ואומר להם [בהמשך] להעמיד להם צלם אחד בבית אל ואחד בदन הסכימו עמו), אמר להו חתמיתו על כל דעבידנא? אמרו ליה: הין! אמר להו: מלכא בעינא למיהוי! אמרו ליה: הין! כל דאמינא לכו עבידתו? אמרו ליה: הין! אפילו למפלח לעבודת כוכבים? אמר ליה צדיק: חס וחלילה! אמר ליה רשע לצדיק: סלקא דעתא דגברא כירבעם פלח לעבודת כוכבים? אלא למינסינהו הוא דקא בעי, אי קבליהו למימריה (אם דעתנו שלם עמו - נתרצה בדבור; וכך היה מטעה רשע לצדיק עד שהיו כולן חתומים שהן היו רוצים, ושוב לא היו יכולים לחזור בהן);

(סנהדרין קב, א) ואף אחיה השילוני טעה (דסבר: לנסוייהו אתי) וחתם (באותו מעשה); דהא יהוא - צדיקא רבה הוה, שנאמר (מלכים ב' יל) ויאמר ה' אל יהוא יען אשר הטיבות לעשות הישר בעיני ככל אשר בלבבי עשית לבית אחאב בני רביעים ישבו לך על כסא ישראל, וכתוב (פסוק לא) והוא לא שמר ללכת בתורת ה' אלהי ישראל בכל לבבו לא סר מעל חטאת ירבעם אשר החטיא את ישראל; (ואמרינן: מאי גרמא ליה? אמר אביי: ברית כרותה לשפתים, שנאמר (מלכים ב' יח) [ויקבע יהוא את כל העם ויאמר אלהם] אחאב עבד הבעל מעט יהוא יעבדנו הרבה; רבא אמר: חותמו של אחיה השילוני ראה וטעה (מכלל דהוא טעה), דכתיב (הושע ה, ב) וְשִׁחָטָה שְׂטִים ('שטים' = עובדי כוכבים, על שם ששטים אחריה לשחוט לעבודת כוכבים) העמיקו.

אמר רבי יוחנן: אמר הקב"ה: הם העמיקו (והחמירו) משלי: אני אמרתי כל שאינו עולה לרגל עובר בעשה, והם אמרו כל העולה לרגל ידקר בחרב (כדי שילכו וישחטו לפני העגלים; כלומר: אנכי לא חשתי כל כך לכבוד עצמי, לומר 'כל מי שאינו עולה לרגל ידקר בחרב' כמו שחשנו הם לכבוד עבודת כוכבים) ואני מוסר לכולם (יסורין בעלמא יסרתים, כלומר: דעבר בעשה; לישנא אחרינא: 'שטים' כלומר שטיות [סטיית] שלהם: שסרו מאחרי - העמיקו עד שחיסה: שחייבו מיתה כל מי שעולה לרגל ומניח את העגלים; 'ושחטה' - לשון שחיטה)!

(מלכים א' יא, כט) ויהי בעת ההיא וירבעם יצא מירושלם וימצא אותו אחיה השילוני הנביא בדרך והוא מתכסה בשלמה חדשה [ושניהם לבדם בשדה]; תנא משום רבי יוסי: עת היא מזומנת לפורענות (ששם נחלקה מלכות ישראל; דסמך ליה ויקח את השלמה ויקרעה שנים עשר קרעים וגו' [מ"א יא, ל]);

(ירמיהו נא, יח) [הבל המה מעשה תעתעים] בעת פקודתם יאבדו; תנא משום רבי יוסי: עת מזומנת לפורענות.

(ישעיהו מט, ח) [כה אמר ה'] בעת רצון עניתך [וביום ישועה עזרתך ואצרך ואתנך לברית עם להקים ארץ להנחיל נחלות שממות]; תנא משום רבי יוסי: עת מזומנת לטובה.

(שמות לב, לד) [ועתה לך נחה את העם אל אשר דברתי לך הנה מלאכי ילך לפניך] וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם (בתשעה באב); תנא משום רבי יוסי: עת היא מזומנת לפורענות (שבכל השנה מאותן מ' שנה שעמדו במדבר - יום מזומן לפורענות: בו חזרו מרגלים, בו נחרב הבית בראשונה ובשניה).

(בראשית לח, א) ויהי בעת ההיא וירד יהודה מאת אחיו [ויט עד איש עדלמי ושמו חירה]; תנא משום רבי יוסי: עת מזומנת לפורענות (שתמר נתחייבה שריפה, ומתו שני בניו).

(מלכים א יב,א) וילך רחבעם שכם כי שכם בא כל ישראל להמליך אותו; תנא משום רבי יוסי: מקום מזומן לפורענות: בשכם עינו את דינה, בשכם מכרו אחיו את יוסף (כדכתיב (בראשית לז,יג) 'הלא אחיך רועים בשכם' – ודוּתן דכתיב בקרא היינו כפר הסמוך לשכם, ונקראת על שם שכם; אי נמי מדרשו: שהיו דנין עליו להרגו), בשכם נחלקה מלכות בית דוד (כדכתיב במלכים א יב).

(מלכים א יא,כט) [ויהי בעת ההיא] וירבעם יצא מירושלים - אמר רבי חנינא בר פפא: שיצא מפיתקה של ירושלים (מכללה, שלא לחזור בה לעולם, ולא ליטול חלק בעבודה; 'מפתקה' כגון (בבא מציעא פו). 'נפל פתקה מרקיעא'; כלומר: מחזקת של ירושלים הכתוב וחתום בה) (המשך הפסוק) וימצא אותו אחיה השילוני הנביא בדרך והוא מתכסה בשלמה חדשה ושניהם לבדם בשדה

מאי 'בשלמה חדשה'? אמר רב נחמן: כשלמה חדשה: מה שלמה חדשה אין בה שום דופי - אף תורתו של ירבעם לא היה בה שום דופי (גימגום בגמרא); דבר אחר: 'שלמה חדשה': שחידשו (דרשו דברי תורה בין ירבעם לאחיה) דברים שלא שמעה און מעולם. מאי 'ושניהם לבדם בשדה'? אמר רב יהודה אמר רב: שכל תלמידי חכמים דומין לפנייהם כעשבי השדה; ואיכא דאמר: שכל טעמי תורה מגולין להם כשדה.

(מיכה א,יד) לכן תתני שלוחים על מורשת גת בתי אכזיב לאכזב למלכי ישראל; אמר רבי חנינא בר פפא: (כשהמליכו את ירבעם) יצאה בת קול ואמרה להן: מי שהרג את הפלשתי (דוד), והוריש אתכם גת (וע"י כן היה מוריש לכם גת) - (לכן) תתנו שילוחים לבניו (שתעזבו מלכות בית דוד ותמליכו אחרים) ? - בתי אכזיב לאַכְזִיב (למלכי בית דוד אתם מכובים), למלכי ישראל (והלכתם אחר מלכי ישראל, לפיכך תהיו נמסרין לאכזב: ביד עובדי כוכבים, שהן שטי כזב).

אמר רב חנינא בר פפא: כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה - כאילו גוזל להקב"ה וכנסת ישראל, שנאמר (משלי כח,כד) גוזל אביו ואמו ואומר אין פושע חבר הוא לאיש משחית; ואין 'אביו' אלא הקב"ה, שנאמר (דברים לב,ו) [הלה] תגמלו זאת עם נבל ולא חכם] הלא הוא אביך קנן [הוא עשך ויכננך], ואין 'אמו' אלא כנסת ישראל, שנאמר (משלי א,ח) שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמן (ואין גזילה כלפי מעלה וכלפי כנסת ישראל אלא זו בלבד: שמונע מלברך כנסת ישראל - הוא גוזל להקב"ה: שחכמים תקנו על כל דבר ודבר ברכה, כדאמר התם (ברכות דף לה): 'כל הטועם ואינו מברך נקרא גזלן, שנאמר לה' הארץ ומלואה'). מאי 'חבר הוא לאיש משחית'? חבר הוא לירבעם בן נבט, שהשחית ישראל לאביהם שבשמים.

(מלכים ב יז,כא) [כי קרע ישראל מעל בית דוד וימליכו את ירבעם בן נבט] וידח [כתיב 'ידא'] ירבעם את ישראל מאחרי ה' והחטיאם חטאה גדולה אמר רבי חנין: כשתי מקלות המתיזות זו את זו (כאדם שיש בידו מקל א' ומכה בו מקל אחר, ומתיזו ומשליכו ברחוק - כך הדיח ירבעם את ישראל מאחרי ה' בעל כרחם).

(אידי דאירי עד השתא בעגלים של ירבעם - מפרש האי קרא: (דברים א,א) [אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל בעבר הירדן במדבר בערבה מול סוף בין פארן ובין תפל ולבן וחצרת] ודי זהב; אמרו דבי רבי ינאי: אמר משה לפני הקב"ה: רבונו של עולם! בשביל כסף וזהב שהשפעת להן לישראל עד שיאמרו דיי ['די זהב'] - גרם להם לעשות להם אלהי זהב! משל: אין ארי דורס ונוהם מתוך קופה של תבן אלא מתוך קופה של בשר (כשיש לו הרבה לאכול הוא נוהם).

אמר רבי אושעיא: עד ירבעם היו ישראל יונקים מעגל אחד (לוקין על חטא עגל אחד שעשו במדבר), מכאן ואילך משנים ושלשה עגלים (שנים מירבעם, ושלישי של המדבר; ולפי מה שכתוב בספרים: 'שנים ושלשה עגלים' – ניחא, כלומר: משנים שעשה ירבעם ושלישי שנעשה במדבר; ו'שלשה' היינו שלישי, כמו (משלי ל,יח) 'שלשה המה נפלאו ממנו וארבעה לא ידעתים').

אמר רבי יצחק: אין לך כל פורענות ופורענות שבאה לעולם שאין בה אחד מעשרים וארבעה בהכרע ליטרא (לאו דוקא, אלא כלומר: דבר מועט מאד, כמה שכף המשקל נוטה לצד זה יותר מצד זה [בבא בתרא פט.]). 'כמה הוי הכרע ליטרא' של עגל הראשון, שנאמר (שמות לב, לד) [ועתה לך נחה את העם אל אשר דברתי לך הנה מלאכי ילך לפניך] וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם;

אמר רבי חנינא: לאחר עשרים וארבעה דורות (למעשה העגל) נגבה פסוק זה (דכתיב בעגל: 'וביום פקדי'), שנאמר (יחזקאל ט, א) ויקרא באזני קול גדול לאמר קרבו פקדות העיר ואיש כלי משחתו בידו (והכא - בימי צדקיה, כשחרב הבית, כתוב 'קרבו פקדות העיר': קרב אותו מעשה שנאמר 'וביום פקדי'; וממעשה העגל עד צדקיה - כ"ד דורות: דבימי נחשון נעשה העגל; צא וחשוב כמה דורות מנחשון עד צדקיה: נחשון 2. שלמון בנו 3. בועז בנו 4. עובד בנו 5. ישי בנו 6. דוד בנו 7. שלמה בנו 8. רחבעם בנו 9. אביה בנו 10. אסא בנו 11. יהושפט בנו 12. יורם בנו 13. אחזיה בנו 14. יואש בנו 15. אמציה בנו 16. עוזיה בנו 17. יותם בנו 18. אחז בנו 19. חזקיה בנו 20. מנשה בנו 21. אמון בנו 22. יאשיה בנו 23. יהואחז ויהויקים בניו, ומלכו זה אחר זה, ודור אחד הם; יהויכין בנו של יהויקים - הרי כ"ד; יהויקים לא סיים מלכותו, שהוגלה לבבל עם החרש והמסגר, והמליכו צדקיהו דודו במקומו, והלכך לא קא חשיב צדקיהו דור באפיה נפשיה, דהוא מלך בדור כ"ד).

(מלכים א יג, לג) **אחר הדבר הזה לא שב ירבעם מדרכו הרעה** [וישב ויעש מקצות העם כהני במות החפץ ימלא את ידו ויהי כהני במות].

מאי 'אחר'?
אמר רבי אבא: אחר שתפשו הקב"ה לירבעם בבגדו, ואמר לו: חזור בך ואני ואתה ובן ישי נטייל בגן עדן!
אמר לו: מי בראש?
בן ישי בראש.
אי הכי לא בעינא!

רבי אבהו הוה רגיל דהוה קא דריש בשלשה מלכים (דהוה קאי במתניתין ד'שלשה מלכים אין להם חלק'); חלש קביל עליה דלא דריש; כיון

(סנהדרין קב, ב)
דאיתפח (נדרפא) - הדר קא דריש; אמרי (אמרו לו תלמידיו): לא קבילת עלך דלא דרשת בהו?
אמר: אינהו מי הדרו בהו (מדרכם הרעה) דאנא אהדר בי (מלדרוש)?

רב אשי אוקי א'שלשה מלכים' (אוקי סיום הך פירקא עד שהגיעו ל'שלשה מלכים');
אמר: "למחר נפתח בחבריך (נדרוש בחברינו: שהיו תלמידי חכמים כמותנו, ואין להם חלק לעתיד)".

אתא מנשה, איתחזי ליה בחלמיה, אמר (מנשה בחלום): חברך וחבירי דאבוך קרית לך (כלומר: וכי סבור אתה שנהיה חבירך וחבירי דאבוך)? ! מהיכא בעית למישראל המוציא (אינך יודע מאיזה מקום בפת אתה צריך לבצוע המוציא)?
אמר ליה: לא ידענא!
אמר ליה: מהיכא דבעית למישראל המוציא לא גמירת, ו'חברך' קרית לך (ואתה קורא אותנו חבירך)? !

אמר ליה: אגמריה לי, ולמחר דרישנא ליה משמך בפירקא.
אמר ליה: מהיכא דקרים בישולא (דנדרפא: ממקום שנקרמין פניה של פת בתנור, דהיינו מלמעלה או מסביבות הפת או משוליו, אבל באמצע - לא: שאם הביאו לפניו פרוסה של לחם - לא יהא בוצע ומברך אלא משולי הפת ולא מאמצעיתו); לישנא אחרינא 'מהיכא דקדים': כלומר: מהיכא שמקדים לאפות; והיינו הך; לישנא אחרינא 'מהיכא דגמר בשולא': ממקום שהלחם אפוי יפה, ולא מאותו מקום שקורין בשולא; וראשון נראה).

אמר ליה: מאחר דחכימתו כולי האי - מאי טעמא קא פלחיתו לעבודת כוכבים?

אמר ליה: אי הוה התם - הוה נקיטנא בשיפולי גלימא ורהטת אבתראי (היית מגבה שפת חלוקך מבין רגליך כדי שתהא קל לרוץ, והיית רץ לשם מפני יצר עבודת כוכבים שהיה שולט)!

למחר אמר להו לרבנן: נפתח ברבנותא (נתחיל לדרוש ברבנותנו; ולא אמר 'בחבירינו'): 'אחאב' - אח לשמים (רע לשמים, כדאמרינן (מגילה דף יא.) באחשורוש 'אח וראש'), אב לעבודת כוכבים: אח לשמים - דכתיב (משלי יז, יז) [בכל עת אהב הרע] ו'אח לצרה ינלד' (ווי לצרה) אלמא 'אח' לשון רעה, ווי; אב לעבודת כוכבים (שהיה אוהבה ביותר) - דכתיב (תהלים קג, יג) כרחם אב על בנים (רחם ה' על יראיו) (אלמא אב מרחם; והני קראי - בכדי נקט להו [שהרי מילת 'הרע' מנוקד קרע, החבר!])

(באחאב כתוב:) (מלכים א' טז, לא) ויהי הנקל לכתו בחטאת ירבעם בן נבט (כלומר: קלות היו לאחאב כל חטאותיו של ירבעם) [ויקח אשה את איזבל בת אתבעל מלך צידנים וילך ויעבד את הבעל וישתחו לו] - אמר רבי יוחנן: קלות שעשה אחאב - כחמורות שעשה ירבעם, ומפני מה תלה הכתוב בירבעם (דבכמה מקומות כתיב 'לא סר מכל חטאת ירבעם' ולא כתיב 'אחאב', אף על פי שהיה רשע ממנו)? - מפני שהוא היה תחילה לקלקלה (שהיה מלך ראשון שהקדיח את תבשילו).

(הושע יב, יב) [אם גלעד און אך שוא היו בגלגל שורים זבחון] גם מזבחותם כגלים על תלמי שדי; אמר רבי יוחנן: אין לך כל תלם ותלם בא"י שלא העמיד עליו אחאב עבודת כוכבים והשתחוה לה.

ומנא לן דלא אתי לעלמא דאתי?
דכתיב (מלכים א' כא, כא) [הנני מבי אליך רעה ובערתי אחרך] והכרתי לאחאב משתיך בקיר ועצור ועזוב בישראל; עצור בעולם הזה, ועזוב לעולם הבא.
(משתיך בקיר - תלמיד חכם: משית בקירות לבו);
אמר רבי יוחנן: מפני מה זכה עמרי למלכות? - מפני שהוסיף כרך אחד בארץ ישראל, שנאמר (מלכים א' טז, כד) ויקן את ההר שמרון מאת שמר בככרים כסף ויבן את ההר ויקרא את שם העיר אשר בנה על שם שמר אדני ההר שמרון;

אמר רבי יוחנן: מפני מה זכה אחאב למלכות כ"ב שנה? - מפני שכיבד את התורה שניתנה בכ"ב אותיות, שנאמר (מלכים א' כב, ו) וישלח מלאכים אל אחאב מלך ישראל העירה [פסוק ג] ויאמר לו כה אמר בן הדד כספך וזהבך לי הוא ונשיך ובניך הטובים לי הם [פסוק ו] כי אם כעת מחר אשלח את עבדי אליך וחפשו את ביתך ואת בתי עבדיך והיה כל מחמד עיניך ישימו בידם ולקחו [פסוק ט] ויאמר למלאכי בן הדד אמרו לאדוני המלך כל אשר שלחת אל עבדך בראשונה אעשה והדבר הזה לא אוכל לעשות [וילכו המלאכים וישבהו דבר];

מאי 'מחמד עיניך'? לאו ספר תורה (ומניין שכבד את התורה: דכתיב 'והיה כל מחמד עיניך ישימו בידם' והיינו ספר תורה, ועל זה השיבו "את הדבר הזה לא אוכל לעשות")? !
דילמא (מחמד עיניו היינו) עבודת כוכבים?
לא סלקא דעתא, דכתיב (מלכים א' כח, ו) ויאמרו אליו כל הזקנים וכל העם אל תשמע ולא תאבה (מדקאמרי ליה זקנים "לא תשמע ולא תאבה", ואי עבודת כוכבים - מי הוון אמרו ליה הכי?).
ודילמא סבי דבהתא הוו (זקנים שפלים שהיו רשעים, כמו שמצינו באבשלום, דקרי ליה לסבי דבהתא 'זקנים')? מי לא כתיב (שמואל ב' יז, ד) וישר הדבר בעיני אבשלום ובעיני כל זקני ישראל, ואמר רב יוסף: סבי דבהתא?!
התם לא כתיב 'וכל העם', הכא כתיב 'וכל העם', דאי אפשר דלא הוון בהון צדיקי, וכתיב (מלכים א' יט, יח) והשארתי בישראל שבעת אלפים כל הברכים אשר לא כרעו לבעל וכל הפה אשר לא נשק לו.

אמר רב נחמן: אחאב - שקול היה (מחצה עונות ומחצה זכויות), שנאמר (מלכים א' כב, כ) ויאמר ה' מי יפתה את אחאב ויעל ויפול ברמות גלעד ויאמר זה בכה וזה אומר בכה (מדמהדרי כולי האי 'מי יפתה את אחאב', משמע דבקושי גדול נענש).
מתקיף לה רב יוסף: מאן דכתב ביה (מלכים א' כא, כה) רק לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה' אשר הסתה אותו איזבל אשתו, ותנינא: בכל יום היתה שוקלת שקלי זהב לעבודת כוכבים, ואת אמרת 'שקול היה'? אלא אחאב וותרן בממונו היה, ומתוך שההנה תלמידי חכמים מנכסיו - כיפרו לו מחצה.

(מלכים א' כב, כא) ויצא הרוח ויעמד לפני ה' ויאמר אני אפתנו ויאמר ה' אליו בְּמָה [פסוק כב] ויאמר אצא והייתי רוח שקר בפי כל נביאיו ויאמר תפתה וגם תוכל צא ועשה כן;
מאי 'רוח'?

אמר רבי יוחנן: רוחו של נבות היזרעאלי (שלפי שהוא הרג נבות - היה רוחו מחזר לפתותו ולהפילו).
מאי 'צא'?

אמר רבינא: צא ממחיצתי, שכן כתיב (תהלים קא, ז) [לא ישב בקרב ביתי עשה רמיה] דובר שקרים לא יכון לנגד עיני.

אמר רב פפא: היינו דאמרי אינשי 'דפרע קיניה' (קנאה הפורע נוקם חמתו וקנאתו) - מחריב ביתיה (כרוח של נבות: שנקם כעסו מאחאב, ויצא ממחיצתו של הקב"ה)

(מלכים א' טז, לג) ויעש אחאב את האשרה ויוסף אחאב לעשות להכעיס את ה' אלהי ישראל מכל מלכי ישראל אשר היו לפניו; אמר רבי יוחנן: שכתב על דלתות שמרון "אחאב כפר באלהי ישראל, לפיכך אין לו חלק באלהי ישראל"!

(דברי הימים ב' כב, ט) ויבקש את אחזיהו וילכדהו והוא מתחבא בשמרון [ויבאהו אל יהוא ומיתוהו ויקברוהו כי אמרו בן יהושפט הוא אשר דרש את ה' בכל לבבו ואין לבית אחזיהו לעצר כח לממלכה] - אמר רבי לוי: שהיה קודר אזכרות (מוחק שמות שבתורה) וכותב עבודת כוכבים תחתיהן (לפיכך היה מתחבא: שאילו היה עושה בפרהסיא - לא היו מניחין [אותו] לעשות כן; 'קודר' כמו עירובין נח). 'מקדדין בהרים', לשון (נוקב) [מחטט ונוקר].

'מנשה' - שנשה יה (ששכח הקב"ה); דבר אחר: מנשה - שהנשי (השכיח) את ישראל לאביהם שבשמים. ומנלן דלא אתי לעלמא דאתי?

דכתיב (דברי הימים ב' לג, א) בן שנים עשרה שנה מנשה במלכו וחמשים וחמש שנה מלך בירושלים [ושם אמו חפצי בה - [נסיוס הפסוק במלכים ב' כא, א]] (מלכים ב' כא, ג) [וישב ויבן את הבמות אשר אבד חזקיהו אביו ויקם מזבחת לבעל] ויעש אשרה כאשר עשה אחאב מלך ישראל [וישתחו לכל צבא השמים ויעבד אתם]; - מה אחאב אין לו חלק לעולם הבא (כדאמרן 'עזוב לעולם הבא') - אף מנשה אין לו חלק לעולם הבא.

רבי יהודה אומר: מנשה יש לו חלק לעולם הבא, שנאמר (דברי הימים ב' לג, יג) ויתפלל מנשה אל ה' ויעתר לו וכו' [הציטוט משובש, וכך הוא: ויתפלל אליו ויעתר לו וישמע תחנונו וישיבהו ירושלם למלכותו וידע מנשה כי ה' הוא האלקים]: אמר רבי יוחנן: ושניהם (רבי יהודה דאמר: יש לו חלק, ורבנן דאמרי: אין לו חלק) מקרא אחד דרשו, שנאמר (ירמיהו טו, ד) ונתתים לזעוה [לזעוה' כתיב] לכל ממלכות הארץ בגלל מנשה בן יחזקיהו [אשר מלך בירושלם]: מר סבר בגלל מנשה שעשה תשובה ואינהו לא עבוד, ומר סבר

(סנהדרין קג, א) בגלל מנשה דלא עבד תשובה (והמשיכן כולן אחריו).

אמר רבי יוחנן: כל האומר 'מנשה אין לו חלק לעולם הבא' - מרפה ידיהן של בעלי תשובה. דתני תנא קמיה דר' יוחנן: מנשה עשה תשובה שלשים ושלש שנים, דכתיב (דברי הימים ב' לג, א) בן שנים עשרה שנה מנשה במלכו וחמשים וחמש שנה מלך בירושלים [ושם אמו חפצי בה - [נסיוס הפסוק במלכים ב' כא, א]] (מלכים ב' כא, ג) [וישב ויבן את הבמות אשר אבד חזקיהו אביו ויקם מזבחת לבעל] ויעש אשרה כאשר עשה אחאב מלך ישראל [וישתחו לכל צבא השמים ויעבד אתם] ('כאשר עשה אחאב' דמשמע: כשיעור השנים שחטא אחאב במלכו - חטא מנשה, והיינו כ"ב שנה שחטא בהם, כנגד כ"ב שנים שמלך אחאב); כמה מלך אחאב? - עשרין ותרתי, שנין; מנשה כמה מלך? חמשים וחמש; דל מינייהו עשרים ותרתי, פשו להו תלתי ותרתי (שעשה תשובה).

אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בר יוחאי: מאי דכתיב (דברי הימים ב' לג, יג) וישמע אליו ויחתר לו? (ומבחוץ כתיב 'ויעתר לו' - כך שמעתי [בפסוק כתוב: ויתפלל אליו ויעתר לו וישמע תחנונו וישיבהו ירושלם למלכותו וידע מנשה כי ה' הוא האלקים]) 'ויעתר לו' מיבעי ליה!? - מלמד שעשה לו הקב"ה כמין מחתרת ברקיע כדי לקבלו בתשובה מפני מדת הדין (מדת הדין היתה מעכבת שלא להקביל פני מנשה בתשובה; ועשה הקב"ה מחתרת ברקיע ופשט ידו וקבלו בלא ידיעת מדת הדין).

ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בר יוחאי: מאי דכתיב (ירמיהו כו, א) בראשית ממלכות יהויקים בן יאשיהו [מלך יהודה היה הדבר הזה מאת ה' לאמר] וכתב (ירמיהו כו, א) [ויהי בשנה ההיא] בראשית ממלכת צדקיה [מלך יהודה בשנת הרבעית בחדש החמישי אמר אלי חנניה בן עזור הנביא אשר מגבעון בבית ה' לעיני הכהנים וכל העם לאמר] (מאי טעמא כתיב בהני 'בראשית' יותר מאחריני?) - וכי עד האי דנא לא הוו מלכי (ואי משום תחלת ממלכתו קאמר, הוה ליה למכתב 'בשנה ראשונה למלכותו!')? אלא (להכי שני קרא בדיבוריה וכתב 'בראשית': ללמדך: מעשה בראשית היה בימי יהויקים): בקש הקב"ה להחזיר את העולם כולו לתוהו ובוהו (כמו שהיה מבראשית) בשביל יהויקים, נסתכל בדורו (של יהויקים שהיו צדיקים: שעדיין לא גלו החרש והמסגר) - ונתקרה דעתו; בקש הקב"ה להחזיר את העולם

כולו לתוהו ובוהו בשביל דורו של צדקיה (היו רשעים: שכל הצדיקים הגלו כבר עם יהויכין), נסתכל בצדקיה ונתקרה דעתו. בצדקיה נמי כתיב (מלכים ב כד, יט) ויעש הרע בעיני ה' [ככל אשר עשה יהויקים]? - שהיה בידו למחות ולא מיחה.

ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בר יוחאי: מאי דכתיב (משלי כט, ט) איש חכם נשפט את איש אויל ורגז ונחשק ואין נחת? אמר הקב"ה: כעסתי על אחז ונתתיו ביד מלכי דמשק - זיבח וקיטר [לא לה' אלא להם] ('איש חכם נשפט' זה הקב"ה, שנקרא ה' 'איש מלחמה' (שמות טו, ג); 'איש אויל' אלו מלכים שבסמוך: אחז ואמצי; 'ורגז ונחשק ואין נחת': בין שהוא כועס עמהם בין שהוא שוחק עמהם - אינן יראין מלפניו ואינם חתים לחזור למוטב), שנאמר (דברי הימים ב כח, כג) ויזבח לאלהי דרמשק המכים בו ויאמר כי אלהי מלכי ארם הם מעזרים אותם להם אזבח ויעזרוני והם היו לו להכשילו ולכל ישראל; שחקתי עם אמצי ונתתי מלכי אדום בידו - הביא אלהיהם והשתחוה להם, שנאמר (דברי הימים ב כה, יד) ויהי אחרי בא אמצי מהכות את אדומים ויבא את אלהי בני שעיר ויעמידם לו לאלהים ולפניהם ישתחוה ולהם יקטר! אמר רב פפא: היינו דאמרי אינשי: בכיי ליה למר דלא ידע' חייכי למר דלא ידע! ווי ליה למר דלא ידע בין טב לביש (לאו דוקא נקט 'מר', אלא משום דהכי מילי דאינשי: כשהוא חכם: כשהוא רוצה להישפט ולהתווכח עמהם, בין שהוא שוחק עליהם בין שהוא כועס עמהם - אינם יראים מלפניו, ואינם חתים לחזור למוטב).

(ירמיהו לט, ג) ויבאו כל שרי מלך בבל וישבו בשער התוך [נרגל שראצר סמגר נבו שרסכים רב סריס נרגל שראצר רב מג וכל שארית שרי מלך בבל] ('בשער התוך' - לשון חותך, והיינו בהר הבית ובעזרה, ששם היו יושבים סנהדרין, וכדאמר בעלמא (לעיל פ:)) שלשה בתי דינין היו שם: אחד בלשכת הגזית, ואחד על פתח העזרה, ואחד על פתח הר הבית) - אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בר יוחאי: מקום שמחת כין בו הלכות (ודורשין הלכות - נהפך למושב לצים של שרי מלך בבל) (כלומר: במקום שהיו חותכין הלכות - בו דינין שרי בבל דינים שלהם). אמר רב פפא: היינו דאמרי אינשי: באתרא דמריה תלא ליה זייניה (מקום שהאדון תולה כליו) - תמן קולבא רעיא (נבל רועה) - קולתיה (כדו) תלא (תלה לשם, כמו (בראשית כד, טז) 'כדה' דמתרגמינן 'קולתא'; לישנא אחרינא: קודתיה מקדתו, כמו (סוטה ט). מקדה של חרס).

<סימן על שדה בתים לא תאונה>

אמר רב חסדא אמר רבי ירמיה בר אבא: מאי דכתיב (משלי כד, ל) על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב [פסוק לא] והנה עלה כולו קמשונים כסו פניו חרולים וגדר אבניו נהרסה?

'על שדה איש עצל עברתי' - זה אחז (ולא כפי קרי ליה 'עצל': שחתם את התורה ובטל את העבודה, לקמן); 'ועל כרם אדם חסר לב' - זה מנשה (שקדר אזכרות והרס את המזבח); 'והנה עלה כולו קמשונים' - זה אמוץ (שהעלה שממית על גבי המזבח, לקמן); 'כסו פניו חרולים' (אורטיג'ש) - זה יהויקים (שכסה פניו מאורו של הקב"ה, כדאמר לקמן: כלום אנו צריכים אלא לאורו? יטול אורו), 'וגדר אבניו נהרסה' - זה צדקיהו (שהיה צדיק), שנחרב בית המקדש בימיו.

ואמר רב חסדא אמר רבי ירמיה בר אבא: ארבע כיתות אין מקבלות פני שכניה: כת לצים, כת שקרנים, כת חניפים, כת מספרי לשון הרע;

כת לצים - דכתיב (הושע ז, ה) [יום מלכנו החלו שרים חמת מיין] משך ידו את לוצצים (משך הקב"ה את ידיו מן הלוצצים שלא להתקרב אצלם); כת שקרנים - דכתיב (תהלים קא, ז) [לא ישב בקרב בתי עשה רמיה] דובר שקרים לא יכון לנגד עיני

כת חניפים - דכתיב (איוב יג, טז) [גם הוא לי לישועה] כי לא לפניו חנף יבוא כת מספרי לשון הרע - דכתיב (תהלים ה, ה) כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע (היינו מספרי לשון הרע, דכתיב בתריה [פסוק ז]: 'תאבד דוברי כזב איש דמים וגו'; ועוד דכתיב בתריה [פסוק י] קרבם הוות קבר פתוח גרונם וגו') - צדיק אתה, ולא יהיה במגורך רע.

ואמר רב חסדא אמר רבי ירמיה בר אבא: מאי דכתיב (תהלים צא, י) לא תאונה אליך רעה ונגע לא יקרב באהלך? 'לא תאונה אליך רעה' - שלא ישלוט בהן יצר הרע;

'ונגע לא יקרב באהלך' - שלא תמצא אשתך ספק נדה בשעה שתבא מן הדרך (והיינו 'באהלך' - באשתך, כדאמרינן: אין 'אהלו' אלא 'אשה'; ובשעה שאדם בא מן הדרך - קשה לו כשימצא את אשתו ספק נדה יותר מנדה ודאית, שעל ספק הוא מיצר ויצרו תקפו, ואומר "טהורה היא, ועל חנם אני מונע");

דבר אחר: 'לא תאונה אליך רעה' - שלא יבעתוך חלומות רעים והרהורים רעים;

'ונגע לא יקרב באהלך' - שלא יהא לך בן או תלמיד שמקדיח תבשילו ברבים [כגון יש"ו הנוצרי].
עד כאן ברכו אביו (דוד לשלמה בנו); מכאן ואילך ברכתו אמו: (תהלים צא, יא) כי מלאכיו יצוה לך לשמך בכל דרכיך [פסוק יב] על כפים ישאונך [פן תגף באבן רגלך] [פסוק יג] על שחל ופתן תדרוך [תרמס כפיר ותנין];

(מסתמא לפי ענין הברכות יש לידע סדור ברכות, שכן דרך האב בדברים האלו: בספק נדה וביצח"ד ובהרהורים רעים ובבנים ותלמידים שלא יקדיחו תבשילים ברבים, אבל אשה אינה נותנת דעת בכך, אלא: מהמרכת הלב שיש לה - מתפללה על בנה שינצל מאבן נגף ומרוחין ושרדין; לפיכך קא דריש לפי הענין: שאלו ברכות ברכתו אמו 'כי מלאכיו יצוה לך' מ"ר; ועוד משום דכתיב 'כי מלאכיו' משמע ליה דסליק ענין אחד דברכה, ומ"כי מלאכיו' עד 'כי בי חשק' סליק חד ענין, הלכך מוקים דמי לדמי, ד'עד כאן ברכו אביו וכו' [מ"ר])
עד כאן ברכתו אמו, מכאן ואילך ברכתו שמים:

(סנהדרין קג, ב)

(תהלים צא, יד) כי בי חשק ואפלטוהו אשגבהו כי ידע שמי (כי בי חשק' לא שייך אלא ברבונא דעלמא, כלומר: אותו שחפץ בי ובידאתי - אפלטוהו) [פסוק טז] יקראני ואענהו עמו אנכי בצרה אחלצהו ואכבדהו [פסוק טז] אורך ימים אשביעהו ואראהו בישועתי

אמר רבי שמעון בן לקיש: מאי דכתיב (איוב לח, טו) וימנע מרשעים אורם וזרוע רמה תשבר - מפני מה עי"ן של 'רשעים' תלויה (שאינה כתובה בשיטת אותיות התיבה, אלא תלויה היא למעלה, ונראה ככתוב 'רשיים')?

כיון שנעשה אדם רש מלמטה (שיש לו שונאין, ואין רוח הבריות נוחה הימנו) - נעשה רש מלמעלה (בידוע ששונאין אותו מלמעלה; להכי כתוב 'רשיים': שני מיני רשות); ולא נכתביה (לע"ן) כלל?

רבי יוחנן ורבי אלעזר: חד אמר מפני כבודו של דוד (שאין הדבר נוהג בצדיקים, ודוד היו לו שונאים הרבה), וחד אמר משום כבודו של נחמיה בן חכליה (שהיו לו שונאים הרבה מנכרים, שמבקשין להרגו על שהיה בונה בית המקדש, כדכתיב בעזרא (נחמיה ד, יא) 'ואחת מחזקת השלח וגו'; לישנא אחרינא: היו לו קנאים מישראל, דכתיב (שם ו, יח) 'רבים ביהודה בעלי שבועה לו כי הוא חתן לשכניה בן ארח'; שהיו מבזין אותו; בקדושין (דף ע.) מפרש להאי קרא, ולהכי איכתבא: לומר שברשעים אמרינן, ולא בצדיקים).

תנו רבנן: מנשה היה שונה חמשים וחמשה פנים בתורת כהנים (ספ"ט ויקרא; היה מחדש בו כל שנה ושנה, ודורשו מפלפולו), כנגד שני מלכותו; אחאב - שמנים וחמשה, ירבעם - מאה ושלשה.

תניא: היה רבי מאיר אומר: אבשלום - אין לו חלק לעולם הבא, שנאמר (שמואל ב יח, טו) [ויסבו עשרה נערים נשאי כלי יואב] ויכו את אבשלום וימיתוהו: ויכוהו בעולם הזה, וימיתוהו - לעולם הבא.

תניא: רבי שמעון בן אלעזר אומר משום רבי מאיר: אחז ואחזיה וכל מלכי ישראל שכתוב בהן 'ויעש הרע בעיני ה' - לא חייין (לא יחיו לעולם הבא עם הצדיקים) ולא נידונין (ואין נדונין נמי בגיהנם; ודוקא קאמר 'מלכי ישראל', אבל שלמה וצדקיה - מבית דוד אתו, ואף על גב דכתיב בהו 'ויעש הרע' - חייין הן לעתיד; אחז ואחזיה ממלכי יהודה; וקים להו שהיו רשעים; ואמון ויהויקים לא חשיב, ואף על גב דהוה רשעים מאד, כדלקמן - בהנהו קים להו דחייין).

(מלכים ב כא, טז) וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד עד אשר מלא את ירושלים פה לפה לבד מחטאתו אשר החטיא את יהודה לעשות הרע בעיני ה'; הכא תרגימו שהרג ישעיה (ואהא קאמר קרא 'מלא את ירושלים פה לפה': שנשמתו של צדיק שקולה כמו שמלא את ירושלים חללים); במערבא אמרי: שעשה צלם משאוי אלף בני אדם, ובכל יום ויום הורג <את> כולם.

כמאן אזלא הא דאמר רבה בר בר חנה: שקולה נשמה של צדיק אחד כנגד כל העולם כולו? כמאן דאמר 'ישעיה הרג'.

כתיב (דברי הימים ב לג, ז) [וישם את] פסל (פסל) [הסמל אשר עשה בבית האלקים אשר אמר אלקים אל דוד ואל שלמה בנו בבית הזה ובירושלם אשר בחרתי מכל שבטי ישראל אשים את שמי לעילום] וכתב (דברי הימים ב לג, יט) [ותפלתו והעתר לו וכל חטאתו ומעלו והמקמות אשר בנה בהם במות והעמיד האשרים וה] פסילים [לפני הכנעו הנם כתובים על דברי חוץ] ?

אמר רבי יוחנן: בתחלה עשה לו פרצוף אחד ולבסוף עשה לו (מנשה לאותו דמות) ארבעה פרצופים, כדי שתראה שכינה (מכל צד שתכנס להיכל - תראה פרצוף כנגדו) ותכעוס;

אחז העמידו בעלייה, שנאמר (מלכים ב כג, יב) ואת המזבחות אשר על הגג עליית אחז וגו' [אשר עשו מלכי יהודה ואת המזבחות אשר עשה מנשה בשתי חצרות בית ה' נתן המלך וירץ משם והשליך את עפרם אל נחל קדרון];

מנשה העמידו בהיכל, שנאמר (מלכים ב כא,) וישם את פסל האשרה אשר עשה בבית אשר אמר ה' אל דוד ואל שלמה בנו בבית הזה ובירושלים אשר בחרתי מכל שבטי ישראל אשים את שמי לעולם;

אמון הכניסו לבית קדשי הקדשים, שנאמר (ישעיהו כח, כ) כי קצר המצע מהשתרע והמסכה צרה כהתכנס; מאי 'כי קצר המצע מהשתרע'? - אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: כי קצר המצע (בית המקדש) זה מלהשתרע עליו שני רעים (שכינה ודמות הפרצוף) כאחד; מאי 'והמסכה צרה וגו'? - אמר רבי שמואל בר נחמני: רבי יונתן, כי הוה מטי להאי קרא - הוה קא בכי: מי שכתב בו (תהלים לד, ז) כונס כנד מי הים [נתן באוצרות תהומות] - תעשה לו מסכה צרה (כאשה שנעשית צרה לחברתה) ! ? [אחז בטל את העבודה] וחתם את התורה, שנאמר (ישעיהו ח, טז) צור תעודה חתום תורה בלמודי.

מנשה קדר את האזכרות והרס את המזבח; אמון [שרף את התורה] והעלה שממית (קורי עכביש) על גבי המזבח (שבטל עבודה מכל וכל, עד שארגו עכביש קוריהו על גבי המזבח); אחז התיר את הערוה (נעשה לו כהיתר); מנשה בא על אחותו

אמון בא על אמו, שנאמר (דברי הימים ב לג, כג) [ולא נכנע מלפני ה' כהכנע מנשה אביו] כי הוא אמון הרבה אשמה; רבי יוחנן ורבי אלעזר: חד אמר ששרף את התורה, וחד אמר שבא על אמו; אמרה לו אמו: כלום יש לך הנאה ממקום שיצאת ממנו? (מקום שאדם יוצא ממנו שבע הוא ממנו ואינו מתאוה להנאת אותו מקום) אמר לה: כלום אני עושה אלא להכעיס את בוראי?

כי אתא יהויקים - אמר: קמאי (מלכים ראשונים שלפנינו) לא ידעי לארגוזי (לא היו יודעים להכעיס המקום כמו שהוא) ! (חרף ואמר): כלום אנו צריכין אלא לאורו (שמאיר לנו השמש) ? יש לנו זהב פרויים שאנו משתמשין בו (שמאיר ביותר) ! - (יבאו) יטול אורו !

אמרו לו (בני דורו): והלא כסף וזהב - שלו הוא, שנאמר (חגי ב, ח) לי הכסף ולי הזהב נאם יהוה צבאות ? (דבני דורו צדיקים היו, כדאמרינן: 'נסתכל בדורו של יהויקים ונתקדרה דעתו') !

אמר להם: כבר נתנו לנו, שנאמר (תהלים קטו, טז) השמים שמים לה' והארץ נתן לבני האדם

אמר ליה רבא לרבה בר מרי: מפני מה לא מנו את יהויקים (בהדי הנך שאין להם חלק לעולם הבא) ? - משום דכתיב ביה (דברי הימים ב לו, ח) ויתר דברי יהויקים ותועבותיו אשר עשה והנמצא עליו [הנם כתובים על ספר מלכי ישראל ויהודה וימלך יהויכין בנו תחתיו] (בתמיהה: משום דכתיב ביה רשע כזה לא מנאוהו) ? - מאי 'והנמצא עליו' ? - רבי יוחנן ורבי אלעזר: חד אמר שחקק שם עבודה זרה על אמתו (גיקרת רש"י: 'על גופו': מתוך שהיה אדוק בה), וחד אמר שחקק שם שמים על אמתו (משום בזיון). אמר ליה: במלכים לא שמעתי (מפני מה לא מנו את יהויקים), בהדיוטות שמעתי (מפני מה לא מנו מיכה בהדי ארבעה הדיוטות דמתניתין);

מפני מה לא מנו את מיכה? מפני שפתו מצויה לעוברי דרכים (שהיו כל העולם מתארחין אצלו כדכתיב (במקרא) כל העובר ושב אל הלויים), שנאמר: כל העובר ושב אל הלויים (זה מיכה) [אין צירוף מילים אלה בתנ"ך כולו]

(זכריה י,יא) **ועבר בים צרה והכה בים גלים** [והבישו כל מצולות יאר והורד גאון אשור ושבת מצרים יסור] ;
אמר רבי יוחנן: זה פסלו של מיכה (כשכתב משה את השם והשליכו על נילוס
להעלות ארונו של יוסף - בא מיכה ונטלו בהחבא, והיינו דכתיב 'ועבר בים צרה': כשהעביר הקדוש ברוך הוא
לישראל - עבר מיכה עמהם, שבידו השם לעשות העגל; לישראל אחרינא: מיכה עשה פסל והביאו עמו כשעברו
ישראל הים) .

תניא: רבי נתן אומר: מגרב (גרב - מקומו של מיכה) לשילה (בגרב הוה פסלו של
מיכה קבוע, ובשילה היה המשכן) - שלשה מילין, והיה עשן המערכה ועשן פסל
מיכה מתערבין זה בזה; בקשו מלאכי השרת לדוחפו (למיכה), אמר
להן הקב"ה: הניחו לו, שפתו מצויה לעוברי דרכים
ועל דבר זה (על פסלו של מיכה שלא מיחו ישראל בידו) נענשו אנשי פלגש בגבעה
(שנפלו ביד בנימין והרגו מהם ארבעים אלף); אמר להן הקב"ה: בכבודי לא מחיתם,
על כבודו של בשר ודם מחיתם!
אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי בן קסמא: גדולה לגימה (אכילה
שמאכילין אורחים) שהרחיקה שתי משפחות (עמון ומואב) מישראל, שנאמר (דברים
כג,ה) על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים [בדרך בצאתכם ממצרים ואשר שכן עליך את בלעם בן
בעור מפתור ארם נהרים לקללך] (שלפי שלא קדמו ישראל בלחם ובמים נכתב שלא יבאו בקהל);
ורבי יוחנן ידיה אמר: מרחקת את הקרובים ומקרבת את הרחוקים,
ומעלמת עינים מן הרשעים (מעלמת מעיני המקום שלא להביט ברשעו לשלם לו כדרכו
הרעה, אלא עושה כאילו אינו רואה במעשיו), ומשרה שכינה על נביאי הבעל,
ושגגתו עולה זדון:
'מרחקת את הקרובים' -

(סנהדרין קד,א)

מעמון ומואב (קרובין לישראל, שבאו מלוט בן אחי אברהם, ורחקו המקום שלא יבאו בקהל; לישראל
אחרינא: קרובין ממש ליכא למימר, דהא מדין - מבני קטורה היו, בני אברהם, וקרובים היו בני מדין לישראל
יותר מעמון ומואב, שהם בני אברהם! אלא עמון ומואב - שכנים וקרובים היו לארץ ישראל, ומדין רחוקים להם
היו);

'ומקרבת את הרחוקים' - מיתרו, דאמר רבי יוחנן: בשכר (שמות כב,כ)
[ויאמר אל בנותיו ואיו למה זה עזבתן את האיש] קראן לו ויאכל לחם זכו בניו וישבו
בלשכת הגזית, שנאמר (דברי הימים א ב,נה) וממשפחות סופרים יושבי יעבץ תרעתיים
שמעתיים סוכתיים המה הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב, וכתוב התם (שופטים א,טז)
ובני קיני חותן משה עלו מעיר התמרים את בני יהודה מדבר יהודה אשר בנגב ערד וילך וישב את
העם (והא קרא מפרש ליה כולי בסיפרי בפרשת ויאמר משה לחובב: 'וקינים' אלו - בניו של יתרו, דכתיב
'ובני קיני חותן משה' ובניו של יתרו הן בניו של רכב, דכתיב 'הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב' וכתוב
(ירמיהו לה,יח) 'ולבית הרכבים אמר ירמיהו כי כה אמר ה' אלקי ישראל יען אשר שמעתם על מצות יהונדב אביכם
ותשמרו את כל מצותיו ותעשו ככול אשר צוה אתכם' [פסוק יט] '... לא יכרת איש ליונדב בן רכב עומד לפני כל
הימים' ואמרין בסיפרי: אפשר נכרים הם ונכנסין להיכל? והרי כל ישראל לא נכנסו להיכל? אלא שהיו יושבין
בסנהדרין ומורין בדברי תורה [מ"ד];

'ומעלמת עינים מן הרשעים' - ממיכה (דאמרין לעיל: הניחו לו, שפתו מצויה
לעוברי דרכים);

'ומשרה שכינה על נביאי הבעל' - מחבירו של עדו הנביא, דכתיב
(מלכים א יג,כ) ויהי הם יושבים אל השלחן ויהי דבר ה' אל הנביא אשר השיבו (דעדו הנביא נתנבא
על מזבח בית אל שיחרב מפני שהעמיד בו ירבעם צלמים, דכתיב (במ"א יג,א) 'והנה איש האלהים בא מיהודה
וגו' [פסוק ב] [ויקרא על המזבח בדבר ה'] ויאמר מזבח מזבח... ומפרש בסדר עולם דהיינו עדו הנביא, ובא נביא
השקר והטעהו לעדו, והשיבו לבית אל, והעבירו על מצות הקב"ה, שאמר לו: לא תשוב לבית אל, והאכילו;
ובזכות שהאכילו - שרתה עליו שכינה, שנאמר [מלכים א יג,כ] ויהי דבר ה' אל האיש הנביא אשר השיבו
להאכילו אצלו);

'ושגגתה עולה זדון' (שהרי מצינו ביהונתן ששגג ולא הלוחו לדוד שתי ככרות ונענש) -
דאמר רב יהודה אמר רב: אלמלי הלוחו (לשון לוויה) יהונתן לדוד
שתי ככרות לחם - לא נהרגה נוב עיר הכהנים (שלא היה צריך דוד לשאול לחם
מכהני נוב, ולא היה דואג מלשין עליהם), ולא נטרד דואג האדמי, ולא נהרג
שאול ושלשת בניו (על אותו עון) .

ומפני מה לא מנו את אחז?

אמר רבי ירמיה בר אבא: מפני שמוטל בין שני צדיקים: בין יותם
לחזקיהו (דאביו יותם ובנו חזקיהו)

רב יוסף אמר מפני שהיה לו בשת פנים מישעיהו שנאמר (ישעיהו ג,ז)
ויאמר ה' אל ישעיהו צא נא לקראת אחז ושאור ישוב בנך אל קצה תעלת הברכה העליונה אל

מסלת שדה כובס ('ושאר ישוב': ושאר מישאל ששבו להיות בניך ותלמידך; וכל מי שישבו לביתך, דהיינו תלמידיו כדמרגמין ושאר' דלא חטאו ודתבו חטיאי תלמידוהי)
מאי 'כובס'?

איכא דאמרי: דכבשינהו לאפיה (שכבש את פניו והיה מתבייש מפני ישעיה; 'כובס' כמו כובש) וחלף,

ואיכא דאמרי: אוכלא דקצרי סחף ארישיה (כלי מנוקב של כובסין שמזלפין בו מים על הבגדים, ואותו כלי הפך אחז על ראשו כדי שלא יכירו ישעיה, שהיה מתבייש [ממנו]) - וחלף. מפני מה לא מנו את אמו?

מפני כבודו של יאשיהו (בן אמן).

מנשה נמי לא נמני מפני כבודו של חזקיהו (אבי מנשה)?

ברא מזכי אבא, אבא לא מזכי ברא (יאשיה מזכה אמן אביו ולא חזקיה מנשה בנו), דכתיב (דברים לב, ט; ישעיהו מג, יג) ואין מיד מציל (ודרשין ליה בהגדה): אין אברהם מציל את ישמעאל, אין יצחק מציל את עשו.

השתא דאתית להכי (דברא מזכה לאבא) אחז נמי לא אימני משום כבודו של חזקיהו (לא תימא דכבשינהו [לאפיה], אלא מפני כבודו של חזקיה לא מנאוהו).

ומפני מה לא מנו את יהויקים (באותן שאין להם חלק [לעוה"ב])?

משום דרבי חייא ברבי אבוייה (שנתכפר על שלא ניתן לקבורה), דאמר רבי חייא ברבי אבוייה: כתיב על גולגלתו [של] יהויקים 'זאת ועוד אחרת' (נקמה נעשית בה כבר, ועוד אחרת תעשה בה); זקיננו דרבי פרידא (כך שמו) אשכח גולגלתא דהוה קא שדיא בשערי ירושלים, וכתיב בה 'זאת ועוד אחרת'; קברה - ולא איקברא, קברה - ולא איקברא! אמר: "גולגלתו של יהויקים היא, דכתיב ביה (ירמיהו כב, יט) קבורת חמור יקבר סחוב והשלך וגו' [מהלאה לשערי ירושלים]; אמר: מלכא הוא, ולא איכשר לזלזולי ביה; כרכה בשיראי, ואותבה בסיפתא (ארגז). חזיתא דביתהו, סברא "הא - דאיתתא קמיתא הוה, דהא לא קא מנשי לה!" שגרא תנורא וקלתה; היינו דכתיב 'זאת ועוד אחרת'.

(וכל הני 'מפני מה לא מנו' לא בעי אלא מהנך דהוו רשעים גמורים, כדחשיבנא להו לעיל: אחז חתם את התורה וכו')

תניא: אמר רבי שמעון בן אלעזר: בשביל (חזקיה ששיב את עצמו דאמר) (מלכים ב כג), [אנה ה' זכר נא את אשר התהלכתי לפניך באמת ובלבב שלם ו]הטוב בעיניך עשיתי [ויבך חזקיהו בכי גדול] - (גרם לו שאמר) (מלכים ב כח), [ויאמר חזקיהו אל ישעיהו] מה אות [כי ירפא ה' לי ועליתי ביום השלישי בית ה'] (ששאל אות מהקב"ה: שעבירה גוררת עבירה); בשביל 'מה אות' - נכרים אכלו על שולחנו (אותם ששלח לו מרודך בלאדן ספרים ומנחה על ידם); בשביל שנכרים אכלו על שולחנו - גרם גלות לבניו.

מסייע ליה לחזקיה, דאמר חזקיה: כל המזמן עובד כוכבים לתוך ביתו ומשמש עליו (כגון חזקיה, דאמרין לקמן אשתו השקתה עליהם) - גורם גלות לבניו (דכתיב 'וישמש עליהם חזקיהו ויראם את בית נכתה' [ישעיהו לט, ב]; ובמלכים ב כ, יג כתוב 'וישמע עליהם חזקיהו'), שנאמר (וכתיב בתריה) (ישעיהו לט, ז); מלכים ב כ, יח) ובניך אשר יצאו ממך אשר תוליד יקחו והיו סריסים בהיכל מלך בבל; (ישעיהו לט, ב; מלכים ב כ, יג) וישמש עליהם חזקיהו ויראם את בית נכתה את הכסף ואת הזהב ואת הבשמים ואת השמן הטוב וגו' [ואת כל בית כליו ואת כל אשר נמצא באצרתיו לא היה דבר אשר לא הראם חזקיהו בביתו ובכל ממשלתו];

אמר רב: מאי 'בית נכתה'? - אשתו השקתה עליהם (היא עצמה מוזגת להם; והיינו 'בית נכתה': לשון מנכה, על שם צלע שנפחתה מן האדם וממנה נברא אשה); ושמואל אמר: בית גנזיו הראה להם (והכי מתרגמין: בית גניזוהי; ומנחם פתר במחברתו לשון סממנים, כמו (בראשית לז, כה) 'נכאת וצרי ולוט'); ורבי יוחנן אמר: ז'ן אוכל ז'ן (כגון פרזלא דשליט בפרזלא) הראה להן.

(איכה א, א) איכה ישבה בדד [העיר רבתי עם היתה כאלמנה רבתי בגוים שרתי במדינות היתה למס] - אמר רבא אמר רבי יוחנן: מפני מה לקו ישראל ב'איכה'? מפני שעברו על שלשים ושש כריתות שבתורה (איכה = ל"ו בגימטריא; בכריתות (דף ב.) חשיב להו).

אמר רבי יוחנן: מפני מה לקו באל"ף בי"ת (שכל מגילת איכה סדורא באלפא ביתא)?

מפני שעברו על התורה שניתנה באל"ף בי"ת.

'ישבה בדד' - אמר רבא אמר רבי יוחנן: אמר הקב"ה: אני אמרתי (דברים לג, כח) וישכן ישראל בטח בדד (שיושבין יחידים ואין מתיראין לא מן הנכרים ולא מן חיות רעות) עין יעקב אל ארץ דגן ותירוש אף שמינו יערפו טל - עכשיו יהיה בדד מושבם; 'העיר רבתי עם' (עם שמתרבה והולך יותר משאר עם) - אמר רבא אמר רבי יוחנן: שהיו משיאין קטנה לגדול וגדולה לקטן כדי שיהיו להם בנים הרבה (שכבת זרע של קטן אינו מבושל ואינו מזריע מהר כשל גדול, וכן רחם של קטנה אינה קולטת מהר כשל גדולה, לפיכך משיאין גדולה לקטן: כדי לכשתהא זרעו [מבושל] קולט מהר, וקטנה לגדול כדי שיהא שכבת זרעו קולט מהר, ולא קטנה לקטן: ששוהין להוליד; ולא 'קטן' ו'קטנה' ממש, אלא שעומדין על פרקן, וראויין הם להוליד, ומיהו אין זרע שלהם מבושל כל כך).

'היתה כאלמנה' - אמר רב יהודה אמר רב: כאלמנה ולא אלמנה ממש, אלא כאשה שהלך בעלה למדינת הים ודעתו לחזור אליה 'רבתי בגוים שרתי במדינות' - אמר רבא אמר רבי יוחנן: כל מקום שהן הולכין - נעשין שרים לאדוניהן.

תנו רבנן: מעשה בשני בני אדם שנשבו בהר הכרמל והיה שבאי מהלך אחריהם;

(סנהדרין קד, ב)
אמר ליה אחד מהם (מן הנשבים) לחבירו: גמל (ו) שמהלכת לפנינו סומא באחת מעיניה, וטעונה שתי נודות: אחת של יין ואחת של שמן, ושני בני אדם המנהיגים אותה: אחד ישראל ואחד נכרי; אמר להן [שבאי]: עם קשה עורף! מאין אתם יודעין? אמרו לו: גמל, מעשבים שלפניה: (שאינה אוכלת פעמים מצד ימין ופעמים מצד שמאל כבהמה הרואה: שאוכלת מכאן ומכאן, אלא) מצד שרואה אוכלת, מצד שאינה רואה - אינה אוכלת; וטעונה שתי נודות: אחת של יין ואחת של שמן: של יין מטפטף ושוקע, ושל שמן מטפטף וצף (יין מטפטף ושוקע בקרקע ורואין אנו בין רגלינו הטיפין שנפלו כשעברה הגמל במקום זה: מצד אחד שקועיו, ומצד אחר הטיפין של שמן שצפים); ושני בני אדם המנהיגים אותה: אחד נכרי ואחד ישראל: נכרי נפנה לדרך וישראל נפנה לצדדין (שכן דרך ישראל להיות צנוע).

רדף (השבאי) אחריהם (דרך הגמל והמנהיג) ומצא כדבריהם (ואמרו אותם יהודים על אותו שבאי אדוניהם שהוא בן קלסתר מלך - אשקנ"ק בלע"ז: שהיה דיוקנו דומה למגמת פניו של אותו קלסתר של מלך שבזנות הולידו), בא ונשקן על ראשן, והביאן לביתן, ועשה להן סעודה גדולה, והיה מרקד לפניהם ואמר ברוך שבחר בזרעו של אברהם ונתן להם מחכמתו, ובכל מקום שהן הולכים נעשין שרים לאדוניהם ופטרן [והלכו] לבתיהם לשלום.

(איכה א, ב) בכה תבכה בלילה [ודמעתי על לחיה אין לה מנחם מכל אהביה כל רעיה בגדו בה היו לה לאיבים] - שתי בכיות הללו למה?

אמר רבה אמר רבי יוחנן: אחד על מקדש ראשון ואחד על מקדש שני;

'בלילה' - על עסקי לילה (לפי שבכו אותו לילה בכיית חנם), שנאמר (במדבר יד, א) ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו העם בלילה ההוא

אמר רבה אמר רבי יוחנן: אותו הלילה - ליל ט' באב היה; אמר להן הקב"ה לישראל: אתם בכיתם בכיה של חנם - ואני אקבע לכם בכיה לדורות.

דבר אחר 'בלילה': שכל הבוכה בלילה - קולו נשמע (קולו נשמע יותר מביום, כדאמרינן בעלמא (יומא כ): מפני מה אין הקול נשמע ביום כבלילה? מפני גלגל חמה המנסר ברקיע; והיינו דכתיב 'בכה תבכה בלילה': כדי שיהא קולה נשמע וירחמו עליה, ואף על פי כן 'אין מנחם לה'); דבר אחר 'בלילה': שכל הבוכה בלילה - כוכבים ומזלות בוכין עמו (שנכמרו רחמים עליו);

דבר אחר 'בלילה': שכל הבוכה בלילה - השומע קולו בוכה כנגדו (מתוך שנשמע בהדיא - מרכך לבו של אדם השומע קולו, לבכות עמו); מעשה באשה אחת, שכנתו של רבן גמליאל, שמת בנה, והיתה בוכה עליו בלילה; שמע רבן גמליאל קולה - ובכה כנגדה עד שנשרו ריסי עיניו (שער שבבת

העין היה נופל ונכפל על העין מרוב דמעות) ; למחר הכירו בו תלמידיו - והוציאוה משכונתו .

'ודמעתה על לחיה (לשון לחות ונערות, כגון 'לח ויבש') - אמר רבא אמר רבי יוחנן : כאשה שבוכה על בעל נעוריה , שנאמר (יזאל א,ח) אלי כבתולה חגורת שק על בעל נעוריה ('אלי': 'קוננו קינה' מתרגמין 'איליא') ('על בעל נעוריה': שבוכה תמיד, ומצויה דמעות) ;

(איכה א,ה) היו צריה לראש [איביה שלו כי יה' הוגה על רב פשעיה עולליה הלכו שבי לפני צר] - אמר רבא אמר רבי יוחנן : כל המיצר לישראל - נעשה ראש , שנאמר (ישעיהו ח,כג) כי לא מועף לאשר מוצק לה כעת הראשון הקל ארצה זבולון וארצה נפתלי והאחרון הכביד דרך הים עבר הירדן גליל הגוים ; אמר רבא אמר רבי יוחנן : כל המציק לישראל אינו עיף .

(איכה א,יב) לא אליכם כל עוברי דרך [הביטו וראו אם יש מכאוב כמכאבי אשר עולל לי אשר הוגה ה' ביום חרון אפו] (נביא היה מתנווד על החורבן כאילו באה עליו צרה ומהפכה לאחרים, ואומר להם לישראל: לא תהא לכם צרה כזו; כמדומה לי נביא היה מדבר כנגד בני משה או כנגד עשרת השבטים שלא הגלה נבוכדנצר - אמר רבא אמר רבי יוחנן : מכאן לקובלנא מן התורה (כשאדם מודיע צערו לאחר - צריך שיאמר לו: לא תבא זאת לך כמו שבאה אלי, כי קשה הוא לשמוע: שפעמים חוזרת עליו, והמקפיד על כך אין בו משום נחוש; לישנא אחרינא 'לקובלנא': כשיש לו צרה ידיענה לרבים: 'קובלנא' = צעקה; לישנא אחרינא: נגד, דמתרגמין 'קבל' כאדם שאומר לחברו "לא כנגדך אני אומר") .

'כל עוברי דרך' - אמר רב עמרם אמר רב : עשאוני כעוברי על דת , דאילו בסדום כתיב (בראשית יט,כד) וה' המטיר על סדום [ועל עמרה גפרית ואש מאת ה' מן השמים], ואילו בירושלים כתיב (איכה א,יג) ממרום שלח אש בעצמותי וירדנה [פרש רשת לרגלי השיבני אחור נתנני שממה כל היום דוה] ('וירדנה': ושרף אותה, והיינו 'עשאוני כעוברי דת': שדנני באש כסדום; [פירוש אחר ברש"י:] לשון שבירה, כמו (במדבר כד,יט) 'וירד מיעקב': כאדם המושל בחברו להלקותו ולשברו), וכתב (איכה ד,ו) ויגדל עון בת עמי מחטאת סדום [ההפוכה כמו רגע ולא חלו בה ידים]; וכי משוא פנים יש בדבר (והואיל וישראל רעים יותר מסדום - למה לא נהפכו כסדום? לשון אחר וכי משוא פנים יש בדבר: דהתם כתיב 'וה' המטיר' - הוא בעצמו, והכא כתיב 'שלח': על ידי שליח)? אמר רבא אמר רבי יוחנן : מדה יתירה היתה בירושלים שלא היתה בסדום דאילו בסדום כתיב (יחזקאל טז,ט) הנה זה היה עון סדום אחותך גאון שבעת לחם ויד עני ואביון לא החזיקה וגו' ואילו בירושלים כתיב (איכה ד,י) ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן [היו לברות למו בשבר בת עמי] (שהיתה מזמנת חברתה ואוכלת בנה - אלמא רחמניות היו; ואילו בסדום כתיב 'יד עני ואביון לא החזיקה' ומדה זו כפרה עליהם שלא נהפכו; לשון אחר 'מדה יתירה': פורענות גדולה היתה בירושלים: שילדיהם היו אוכלות זו עם זו, דכתיב 'היו לברות למו' ואילו בסדום כתיב 'גאון שבעת לחם': שלא טעמו טעם עוני; הא למדת גדול פורענות ירושלים מפורענות סדום, ולא היה משוא פנים בדבר) .

(איכה א,טו) סלה כל אבירי ה' בקרבי [קרא עלי מועד לשבר בחורי גת דרך ה' לבתולת בת יהודה] כאדם שאומר לחברו "נפסלה מטבע זו" ('סלה' לשון 'מסלה', כלומר: כל האבירים - פסלים הקב"ה ועשאים פסולים וכבושים, כמסלה זו; והיינו דמיא למטבע שנפסל ואין לו תקנה) .

(איכה ב,טז) פצו עליך פיהם [כל איביך שרקו ויחרקו שן אמרו בלענו אך זה היום שקוינהו מצאנו ראינו] - אמר רבא אמר רבי יוחנן : בשביל מה הקדים פ"א לעי"ן (ברוב האלפא ביתא שבאיכה)? בשביל מרגלים שאמרו בפיהם מה שלא ראו בעיניהם (מפני מרגלים שהקדימו מאמר פיהם עד שלא ראו בעין) .

(תהלים יד,ד) [הלא ידעו כל פעלי און] אוכלי עמי אכלו לחם ה' לא קראו - אמר רבא אמר רבי יוחנן : כל האוכל מלחמן של ישראל - טועם טעם לחם (שהכותים מוצאים טעמם בלחמם של ישראל: שהנאה הוא להם כשגוזלין אותן), ושאינו אוכל מלחמן של ישראל - אינו טועם טעם לחם ; 'ה' לא קראו': רב אמר אלו הדיינין (מטה משפט: בשביל עונותיהם היו לחם עמי למאכל אויביו), ושמואל אמר : אלו מלמדי תינוקות (שעושין מלאכתן רמיה) .

מי מנאן (להנך מלכים והדיוטות דקתני במתניתין אין להם חלק) ? אמר רב אשי : אנשי כנסת הגדולה מנאום .

אמר רב יהודה אמר רב : בקשו עוד למנות (עוד) אחד (שלמה) - באה דמות דיוקנו של (דוד) אביו ונשטחה לפנייהם (שלא למנותו עמהם) - ולא השגיחו עליה ; באה אש מן השמים ולחכה אש בספסליהם - ולא השגיחו עליה ; יצאה בת קול ואמרה להם (משלי כב,כט) חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב בל יתיצב לפני חשוכים : מי שהקדים ביתי לביתו ,

ולא עוד אלא שביתי בנה כשבע שנים וביתו בנה בשלש עשרה שנה - לפני מלכים יתיצב (בגן עדן), כל יתיצב לפני חשוכים (בגיהנם) - ולא השגיח עליה; יצאה בת קול ואמרה (איוב לד, לג) המעמך ישלמנה כי מאסת (וכי עליכם לשלם תשלומי עונשו לאדם שאתם נמאסים בו – בשלמה, לומר שאין לו חלק לעולם הבא) כי אתה תבחר ולא אני [ומה ידעת דבר] (וכי הבחירה בכם תלויה ולא בי לומר מי שיש לו חלק ומי אין לו חלק) ? (הלא בי הדבר תלוי) !

דורשי רשומות (דרושי פסוקים, כדכתיב (דניאל י, כא) 'את הרשום בכתב אמת') היו אומרים: כולן באין לעולם הבא (שלכולם יש להם חלק, אפילו למנשה וירבעם ולאחאב), שנאמר (תהלים ס, ט) לי גלעד ולי מנשה ואפרים מעוז ראשי יהודה מחוקקי [פסוק י] מואב סיר רחצי על אדום אשליך נעלי עלי פלשת התרועעי (עלי לסבול עונם כדי שיהיו הם זוכים): 'לי גלעד' - זה אחאב שנפל ברמות גלעד; 'מנשה' - כמשמעו (מנשה בן חזקיהו); 'אפרים מעוז ראשי' - זה ירבעם דקאטי מאפרים; 'יהודה מחוקקי' - זה אחיתופל

(סנהדרין קה, א)

דקאטי מיהודה (דקאמר לו דוד 'ואתה אנוש כערכי אלופי ומיודעי': שהיה קורא לאחיתופל 'מיודעי' = קרובי, שהיה משבט יהודה כדוד); 'מואב (= דוד, דקא אתי ממואב) סיר רחצי' זה גחזי, שלקה על עסקי רחיצה (סדר ונצטרע על עסקי רחיצה); 'על אדום אשליך נעלי' זה דואג האדומי (אנעיל אותם בגן עדן); 'עלי פלשת התרועעי' - אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: ריבוננו של עולם! אם יבא דוד שהרג את הפלשתי והוריש את בניך גת (ויצעק לפניך על שאתה נותן חלק לדואג ואחיתופל לעוה"ב) - מה אתה עושה לו (להפיס דעתו, שהם היו שונאין אותו) ? אמר להן: עלי לעשותן ריעים זה לזה (עלי לפייסן ולעשותן ריעים ואהובים זה לזה; והיינו 'התרועעי': לשון ריעות) .

(ירמיהו ח, ה) מדוע שובבה העם הזה ירושלים משובה נצחת [החזיקו בתרמת מאנו לשוב] - אמר רב: תשובה נצחת השיבה כנסת ישראל לנביא: אמר להן נביא לישראל "חזרו בתשובה! אבותיכם שחטאו היכן הם?" אמרו להן: "ונביאיכם שלא חטאו - היכן הם?" שנאמר (זכריה א, ה) אבותיכם איהם והנביאים הלעולם יחיו? אמר להן <אבותיכם> חזרו והודו, שנאמר (זכריה א, ו) אך דברי וחוקי אשר צויתי את עבדי הנביאים [הלוא השיגו אבותיכם וישבו ויאמרו כאשר זמם ה' צבאות לעשות לנו כדרכינו וכמעללינו כן עשה אתנו]

שמואל אמר (מאי 'תשובה נצחת' כהאי גוונא): באו עשרה בני אדם וישבו לפניו, אמר להן: חזרו בתשובה! אמרו לו: עבד שמכרו רבו, ואשה שגרשה בעלה - כלום יש לזה על זה כלום (ומאחר שמכרנו הקב"ה לנבוכדנצר וגרשנו מעליו - יש לו עלינו כלום) ? אמר לו הקב"ה לנביא: לך אמור להן (ישעיהו נא) איזה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה או מי מנושי אשר מכרתי אתכם לו הן בעונותיכם נמכרתם ובפשעכם שלחה אמכם!

והיינו דאמר ריש לקיש: מאי דכתיב דוד 'עבדי' [שמואל ב, ג, יח; מלכים א, יא, יג, לד, לח ועוד] נבוכדנצר ' [מלך בבל] עבדי' (ירמיהו כה, ט; כז, ו; מג, י) (שקראו לאותו רשע 'עבד' כמו שקראו לדוד, דכתיב בסוף ירמיה (מג, י) 'הנני שולח ולקחתי את נבוכדנצר [מלך בבל] עבדי' - מפני שדומה זה לזה) ?! - (אלא) גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שעתידין ישראל לומר כך ("כבר מכרנו הקב"ה לנבוכדנצר"), לפיכך הקדים הקב"ה וקראו 'עבדו' (לנבוכדנצר, כדי להחזיר להן תשובה): עבד שקנה נכסים, עבד למי? נכסים למי? (כלומר: נבוכדנצר עבדי הוא, וכל מה שקנה - לי הוא, ועדיין לא יצאתם מרשותי) !

(יחזקאל כ, לב) והעולה על רוחכם היה לא תהיה (כל מה שאתם סבורים לא יהיה) אשר אתם אומרים נהיה כגוים כמשפחות הארצות לשרת עץ ואבן [פסוק לג] חי אני נאם ה' אלהים אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחימה שפוכה אמלוק עליכם - אמר רב נחמן: כל כי האי ריתחא - לירתח רחמנא עלן ולפרוקינן (מי יתן ויבא לנו זה הכעס 'בחימה שפוכה אמלוק עליכם': שיגאלנו בעל כרחנו וימלוק עלינו) !

(היינו 'תשובה נצחת' דאמרו ליה: (ישעיהו כח, כו) ויסרו למשפט אלהיו יורנו (שאינו יכולין ליסר אותם) - אמר רבה בר בר חנה [גירסת רש"י: אמר רבי אבא בר כהנא]: אמר להן נביא לישראל: חזרו בתשובה! אמרו לו: אין אנו יכולין - יצר הרע שולט בנו! אמר להם: יסרו יצריכם! אמרו לו: אלהיו יורנו!

ארבעה הדיוטות: בלעם ודואג ואחיתופל וגחזי:
 'בלעם' - בלא עם (שאין לו חלק עם עם); דבר אחר 'בלעם' - שבלה עם (שבלבל ישראל בעצתו שהשיאו לבלק, כדבעינן למימר לקמן, והפיל מהם כ"ד אלפים); 'בן בעור' - שבא על בעיר (שבא על אתונו כמו בהמה דמתרגמין בעיר).
 תנא: הוא (אביו של בלעם) בעור, הוא כושן רשעים, הוא לבן הארמי:
 'בעור' - שבא על בעיר; 'כושן רשעים' - דעבד שתי רשעים
 בישראל: אחת בימי יעקב (שרדף אחריו ובקש לעקור הכל), ואחת בימי שפוט השופטים (לאחר מיתת יהושע, דכתיב (שופטים ג, ח) 'ויחר אף ה' בישראל ויתנם ביד כושן רשעים'); ומה שמו? - לבן הארמי שמו.

כתיב (במדבר כב, ה) 'בן בעור' וכתיב (במדבר כד, ג) 'בנו בעור' (משמע בעור בנו של בלעם היה)?
 אמר רבי יוחנן: אביו - בנו הוא לו בנביאות (לבלעם בנביאות: שבלעם גדול מאביו היה בנביאות).
 בלעם, הוא דלא אתי לעלמא דאתי - הא אחריני אתו (הא שאר נכרים אתו! כלומר: מדקא חשיב תנא דמתניתין דבלעם שהיה נכרי בהדי הדיוטות, וקאמר דאין לו חלק - מכלל דשאר נכרים יש להם חלק)! מתניתין מני? רבי יהושע היא, דתניא: רבי אליעזר אומר (תהלים ט, יח) 'ישבו רשעים לשאולה כל גוים שכחי אלהים: 'ישבו רשעים לשאולה' - אלו פושעי ישראל; 'כל גוים שכחי אלהים' - אלו אומות העולם - דברי רבי אליעזר; אמר לו רבי יהושע: וכי נאמר 'בכל גוים'? והלא לא נאמר אלא 'כל גוים שכחי אלהים' (אלו נאמר 'ישבו רשעים לשאולה בכל הגוים' משמע כדקאמרת; השתא דכתיב 'כל גוים שכחי אלהים' לא משמע אלא אותן השוכחים אלוה, כגון בלעם [ושכמותו], אבל אחריני - אתו, כדאמרינן בריש פרקין (דף צא): ורעו זרים צאנכם ובני נכר אכריכם [ישעיהו סא, ה) ועמדו זרים ורעו צאנכם ובני נכר אכריכם וכורמיכם] - לעולם הבא)! אלא 'ישבו רשעים לשאולה' - מאן נינהו? 'כל גוים שכחי אלהים' (דמשום הכי בורר הקב"ה הרשעים שבהם, ונותן אותם בגיהנם, ואין להם חלק לעתיד; אבל השאר יש להם חלק); ואף אותו רשע נתן סימן בעצמו (שאין לו חלק לעתיד), אמר: (במדבר כג, י) [מי מנה עפר יעקב ומספר את רבע ישראל] תמות נפשי מות ישרים [ותהי אחריתי כמהו]: אם תמות נפשי מות ישרים (אם ימות מיתת עצמו) - תהא אחריתי כמוהו (דודאי יש לו חלק עמהם), ואם לאו (דלא ימות אלא יהרג) - הנני הולך לעמי² (לגיהנם);

(במדבר כב, ז) וילכו זקני מואב וזקני מדן [וקסמים בידם ויבאו אל בלעם וידברו אליו דברי בלק]; תנא: מדן ומואב לא היה להם שלום מעולם (דכתיב 'המכה את מדן בשדה מואב' [בראשית לו, לה]); משל לשני כלבים שהיו בעדר, והיו צהובין זה לזה (כעוסין); כאדם שכועס - פניו צהובין); בא זאב על האחד - אמר האחד: אם איני עוזרו, היום הורג אותו - ולמחר בא עלי! הלכו שניהם והרגו הזאב.
 אמר רב פפא: היינו דאמרי אינשי: כרכושא (חולדה) ושונרא (כרכושא ושונרא אין להם שלום מעולם) עבדו הלולא מתרבא [שומן] דביש גדא ([בעל] מזל רע).

(במדבר כב, ח) [ויאמר אליהם לינו פה הלילה והשבתי אתכם דבר כאשר ידבר ה' אלי] וישבו שרי מואב עם בלעם - ושרי מדן להיכן אזול?
 כיון דאמר להו "לינו פה הלילה והשבתי אתכם דבר" - אמרו: כלום יש אב ששונא את בנו (שהוא סבור שיאמר לו הקב"ה 'קלל את בני', דקאמר בלעם "לינו פה [הלילה]"?)
 אמר רב נחמן: חוצפא - אפילו כלפי שמיא מהני (דאהני ליה מה שהחציף פניו לומר לשלוחי בלק "לינו פה"): מעיקרא כתיב (שאמר לו הקב"ה בתחילה) (במדבר כב, יב) [ויאמר אליהם אל בלעם] לא תלך עמהם [לא תאר את העם כי ברוך הוא], ולבסוף כתיב (במדבר כב, כ) [ויבא אלהים אל בלעם לילה ויאמר לו אם לקרא לך באו האנשים] קום לך אתם [ואך את הדבר אשר אדבר אליך אתו תעשה];
 אמר רב ששת: חוצפא - מלכותא בלא תאגא היא (כלומר: שדרה גדולה, ואינו חסר אלא כתר מלכות), דכתיב (שמואל ב ג, לט) ואנכי היום רך ומשוח מלך (כלומר: איני גדול מהם אלא משיחת מלכות) והאנשים האלה בני צרויה קשים ממני וגו' [ישלם ה' לעשה הרעה כרעתו].

² מזכיר את הפסוק ועתה הנני הולך לעמי לכה איעצך אשר יעשה העם הזה לעמך באחרית הימים (במדבר כד, טז)

אמר רבי יוחנן: בלעם - חייגר ברגלו אחת היה, שנאמר (במדבר כג, ג) [ויאמר בלעם לבלק התיצב על עלתך ואלכה אולי יקרה ה' לקראתי ודבר מה יראני והגדתי לך] וילך שפי (כמו [חולין נד:]), 'בוקא דאטמא דשף מדוכתיה'; שמשון - בשתי רגליו, שנאמר (בראשית מט, יז) [יהי דן נחש עלי דרך] שפיפון עלי אורח הנושך עקבי סוס [ויפל רכבו אחור] ('שפיפון' משמעו שתיים).

בלעם - סומא באחת מעיניו היה שנאמר (במדבר כד, ג) [וישא משלו ויאמר נאם בלעם בנו בער ונאם הגבר] שתום העין (שתום = פתוח, כמו שתומו ניכר, כלומר: עינו אחת פתוחה - מכלל דהאחרת סתומה! והכי נמי מתרגמין 'דשפיר חזי'; אית דמפרשי כמו סתום, ולא מילתא היא); קוסם באמתו היה (כגון מעלה בזכורו): כתיב הכא (במדבר כד, ד) [נאם שמע אמרי אל אשר מחזה שדי יחזה] נופל וגלוי עינים, וכתב התם (אסתר ז, ח) [והמלך שב מגנת הבית אל בית משתה היין] והנה-המן נופל על המטה [אשר אסתר עליה ויאמר המלך הגם לכבוש את המלכה עמי בבית הדבר יצא מפי המלך ופני המן חפו].

איתמר: מר זוטרא אמר: קוסם באמתו היה; מר בריה דרבינא אמר: שבא על אתונו. מאן דאמר 'קוסם באמתו היה' - כדאמרן; ומאן דאמר 'בא על אתונו היה', כתיב הכא (במדבר כד, ט) כרע שכב [כארי וכלביא מי יקימנו מברכך ברוך ואוריך אורו] וכתב התם (שופטים ה, כז) בין רגליה

(סנהדרין קה, ב)

כרע נפל שכב [בין רגליה כרע נפל באשר כרע שם נפל שדוד] (מה כריעה דהתם דאית ביה נפילה - בעילה היא, אף כריעה דהכא דכתיב 'נופל' - בעילה היא: שבא על בהמתו). [אבל הפסוק בבמדבר עוסק בעם ישראל, ולא בתיאור של בלעם!?! אולי משום שבלעם השתמש בלשון זו - כנראה בזה הוא עוסק. אך מוסרים בשם הגאון מוילנא שיש לגרוס: ומאן דאמר 'בא על אתונו היה' - דכתיב הכא 'נופל וגלוי עינים', וכתב התם 'בין רגליה כרע נפל']

(במדבר כד, טז) [נאם שמע אמרי אל] ויודע דעת עליון [מחזה שדי יחזה נפל וגלוי עינים] - השתא דעת בהמתו לא הוה ידע, דעת עליון הוה ידע? (לא הוה ידע [בלעם] מאי בעיא לאהדורי, כדמפרש: דאמרי ליה שרי בלק: מאי טעמא לא רכבת אסוטיא [כלומר: שאלו אותו בענין אחר, כי בענין כח הנבואה שלו לא מצא תירוץ]) מאי 'דעת בהמתו'?

דאמרי ליה (שרי בלק): מאי טעמא לא רכבת סוסיא? אמר להו: שדאי להו ברטיבא (באחו, לרעות עשבים לחים). אמרה ליה: 'הלא אנכי אתונך' [במדבר כב, ג] ותאמר האתון אל בלעם הלוא אנכי אתנך אשר רכבת עלי מעודך עד היום הזה ההסכן הסכנתי לעשות לך כה ויאמר לא!?! - (אמר להו): לטעינא בעלמא (לישא משאות ולא לרכוב); (אמרה ליה) 'אשר רכבת עלי'!?! - אקראי בעלמא (כשאין לי סוס מזומן);

(אמרה לו) 'מעודך עד היום הזה', ולא עוד אלא שאני עושה לך מעשה אישות (שאתה בועלי) בלילה: כתיב הכא 'ההסכן הסכנתי' וכתב התם (מלכים א, ג) [ויאמרו לו עבדי יבקשו לאדני המלך נערה בתולה ועמדה לפני המלך] ותהי לו סוכנת [ושכבה בחיקך וחם לאדני המלך] (סוכנת. מחממת)!

אלא מאי 'ויודע דעת עליון'? - שהיה יודע לכוון אותה שעה שהקב"ה כועס בה; והיינו דקאמר להו נביא לישראל (מיכה ו, ה): עמי זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב ומה ענה אותו בלעם בן בעור מן השטים ועד הגלגל (משחטאו בשטים ועד שנכנסו לארץ וחטאו בגלגל - עשיתי עמהם צדקות הרבה) למען דעת צדקות ה'

מאי 'למען דעת צדקות ה'?

אמר להן הקב"ה לישראל: דעו נא כמה צדקות עשיתי עמכם שלא כעסתי כל אותן הימים בימי בלעם הרשע (שהיה בלעם מצפה לקללכם: בשעה שהקב"ה כועס בה - כל הקללות מתקיימות), שאילמלא כעסתי כל אותן הימים - לא נשתייר משונאיהן של ישראל שריד ופליט; היינו דקאמר ליה בלעם לבלק (במדבר כג, ח) מה אקב לא קבה אל ומה אזעום לא זעם ה' - מלמד שכל אותם הימים לא זעם ה'.

[אלקים שופט צדיק] אל זועם בכל יום (קרא הוא [בתהלים ז, יב]) - וכמה זעמו? רגע (כדמפיק ליה מקרא), שנאמר (תהלים לו) כי רגע באפו חיים ברצונו [בערב ילן בכי ולבקר רנה];

איבעית אימא (ישעיהו כו,כ) **לך עמי בא בחדריך וסגור דלתיך בעדך חבי כמעט רגע עד יעבור זעם; אימת רתח?**

בתלת שעי קמיתא (של יום: זמן קימה: שכל שלש שעות זמן קימה, לעמוד ממטתו; וכועס הקב"ה בשעה שרואה המלכים שמשתחוים לחמה בשעה שמניחין כתריהם בראשם, כדלקמן), **כי חורא כרב לתא (קירשת"א בלע"ז) דתרנגולא.**

כל שעתא ושעתא נמי חורא (רוב שעות מתלבנות ומכספות, שאינה כל שעה בחזק אדמיות) ?

כל שעתא ושעתא אית ביה סוריקי סומקי, ההיא שעתא לית ביה סוריקי סומקי (אפילו כשמכספת - יש בה שורות שורות אדומות מאד, כרגילותם, אבל אותה שעה - כולה מכספת) .

ההוא מינא דהוה בשיכבותיה דרבי יהושע בן לוי, דהוה קא מצער ליה; יומא חד נקט תרנגולתא ואסר ליה בכרעיה, ואותיב, אמר: **כי מטא ההוא שעתא - אילטייה!**

כי מטא ההוא שעתא - נמנם; אמר: שמע מינה: לאו אורח ארעא, דכתיב (משלי יז,כו) גם ענוש לצדיק לא טוב [להכות נדיבים על ישר] - **אפילו במיני לא איבעי ליה למימר הכי** (אין נכון לצדיק שיהא מעניש, ולא הוה ליה איניש נענש בשבילו) .

תנא משמיה דרבי מאיר: בשעה שהחמה זורחת והמלכים מניחין כתריהן על ראשיהן ומשתחוים לחמה - מיד כועס.

(במדבר כב,כא) **ויקם בלעם בבקר ויחבוש את אתונו** [וילך עם שרי מואב]

תנא משום רבי שמעון בן אלעזר: אהבה מבטלת שורה של גדולה - מאברהם, דכתיב (בראשית כב,ג) **וישכם אברהם בבקר** [ויחבש את חמרו ויקח את שני נערי אתו ואת יצחק בנו ויבקע עצי עלה ויקם וילך אל המקום אשר אמר לו האלקים] (אהבה שאהב הקב"ה את אברהם ביטלה שורה של גדולה: שחבש הוא בעצמו); **שנאה** (ושנאה ששנא בלעם הרשע את ישראל)

מבטלת שורה של גדולה - מבלעם, שנאמר (במדבר כב,כא) ויקם בלעם בבקר ויחבוש את אתונו [וילך עם שרי מואב] (שחבש הוא בעצמו) .

אמר רבי יהודה אמר רב: לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוה - אפילו שלא לשמה - שמתוך שלא לשמה בא לשמה: שבשכר ארבעים ושתים קרבנות שהקריב בלק (בין פרים לאילים: ז' פרים וז' אילים ג' פעמים - הרי מ"ב בין פרים ואילים) - **זכה ויצאה ממנו רות.**

אמר רב יוסי בר הונא: **רות - בתו של עגלון, בן בנו של בלק מלך מואב היתה.**

אמר ליה רבא לרבה בר מרי: **כתיב (מלכים א א,מז) [וגם באו עבדי המלך לברך את אדנינו המלך דוד לאמר] ייטב אלהים את שם שלמה משמך ויגדל [את] כסאו מכסאך** [וישתחו המלך על המשכן]; **אורח ארעא למימרא ליה למלכא הכי** (וכי דרך ארץ כן, שיאמרו 'וייטב אלהים שם שלמה משמך' והא חלשא דעתיה דאמרי ליה שיהא גדול מאביו) ?

אמר ליה: **'מעין' קאמרה ליה** ('מעין שמך' קאמר ליה, ומעין כסאך - ולא גדול ממך); **דאי לא תימא הכי - (שופטים ה,כד) תבורך מנשים יעל אשת חבר הקיני מנשים באהל תבורך - 'נשים באהל' מאן נינהו? שרה רבקה רחל ולאה (שרה ורבקה - דכתיב 'ויביאה יצחק האהלה שרה אמו' [בראשית כד,טז]; רחל ולאה - דכתיב [בראשית לא,לג] 'ויצא מאהל לאה ויבא באהל רחל');** **אורח ארעא למימר הכי** (שאמרה דבורה ליעל [שתהא] ברוכה משרה ורבקה) ? **אלא 'מעין' (ברכת שרה) 'קאמר[ה] - הכא נמי 'מעין' קאמר.**

ופליגא (האי דמשנינן שם שלמה משמך 'מעין' - פליגא) **דרב יוסי בר חוני, דאמר רב יוסי בר חוני: בכל אדם מתקנא חוץ מבנו ותלמידו; בנו (מניין שאינו מקנא בו) - משלמה** (דקאמרי ליה לדוד 'ייטב אלהים שם שלמה משמך'), **ותלמידו - איבעית אימא** (דקאמר ליה לאליהו) (מלכים ב ב,ט) **[ויהי כעברם ואליהו אמר אל אלישע שאל מה אעשה לך בטרם אלקח מעמך ויאמר אלישע] ויהי נא פי שנים ברוחך אלי** (ונתן לו אליהו ולא נתקנא בו), **ואיבעית אימא (במדבר כז,כג) ויסמוך את ידיו עליו ויצוהו** [כאשר דבר ה' ביד משה] (אף על גב דהקב"ה לא אמר ליה אלא 'וסמכת את ידך עליו' - חדא, אזיל איהו וסמוך תרתי) .

(במדבר כג,ה) **וישם [ה'] דבר בפי בלעם** [ויאמר שוב אל בלק וכה תדבר] :

רבי אושעיא אומר: מלאך (שמסרו הקדוש ברוך הוא למלאך שלא יניחנו לקלל); **רבי יונתן אמר: חכה** (נתן בפי בלעם, שלא היה מניחו לקלל, והיינו 'וישם')

אמר רבי יוחנן: מברכתו של אותו רשע אתה למד מה היה בלבו (דכתיב 'ויהפוך ה' אלהיך לך את הקללה לברכה' [דברים כג, ו]);
 ביקש לומר (הוא היה רוצה לקללם בכך) שלא יהיו להם בתי כנסיות ובתי מדרשות (ולא נתן רשות) - (אמר: (במדבר כד, ה) מה טובו אהליך יעקב לא תשרה שכינה עליהם - ומשכנותיך ישראל [סוף הפסוק];
 לא תהא מלכותן נמשכת - (במדבר כד, ו) כנחלים נטיו;
 לא יהא להם זיתים וכרמים - כגנות עלי נהר
 לא יהא ריחן נודף (ממצות) - פֶּאֶהְלִים נטע ה' [אהל = סוג בושם, כמו משלי ז, יז: מר אהלים וקנמון]
 לא יהיו להם מלכים בעלי קומה - כארזים עלי מים [סוף הפסוק];
 לא יהיה להם מלך בן מלך - (במדבר כד, ז) יזל מים מדליו
 לא תהא מלכותן שולטת באומות - וזרעו במים רבים
 לא תהא עזה מלכותן - וירם מאגג מלכו (מתרגמין: 'ותתקף מאגג': שתהא מלכותו עזה)
 לא תהא אימת מלכותן - ותנשא מלכותו [סוף הפסוק];

אמר רבי אבא בר כהנא: כולם (כל הברכות של בלעם) חזרו לקללה (כמו שהיה כוונתו מתחילה) חוץ מבתי כנסיות ומבתי מדרשות (שלא יפסקו מישראל לעולם), שנאמר (דברים כג, ו) [ולא אבה ה' אלקיך לשמע אל בלעם] ויהפוך ה' אלהיך לך את הקללה לברכה כי אהבך ה' אלהיך; 'קללה' ('הקללה לברכה': אחת מן הקללות הפך לברכה שלא חזרה לעולם) - ולא 'קללות' (ולא כל הקללות לברכות, שחזרו).
 אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: מאי דכתיב (משלי כז, ו) נאמנים פצעי אוהב ונעדרות (נהפכות כמו עתר שמהפך התבואה) נשיקות שונא? - טובה קללה שקילל אחיה השילוני את ישראל - יותר מברכה שברכס בלעם הרשע (כלומר: נאמנים פצעי אוהב ונהפכות - מנאמנות נשיקות שונא): אחיה השילוני קילל את ישראל בקנה, שנאמר (מלכים א' יד, טו) והכה ה' את ישראל כאשר ינוד הקנה במים וגו' [ונתש את ישראל מעל האדמה הטובה הזאת אשר נתן לאבותיהם וזרם מעבר לנהר יען אשר עשו את אשריהם מכעיסים את ה']; מה קנה זה עומד במקום מים וג' יזעו

(סנהדרין קו, א)
 מחליף (לאחר שנקצץ), ושרשיו מרובין, ואפילו כל רוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזות אותו ממקומו, אלא הוא הולך ובא עמהן - כיון שדוממו הרוחות עמד קנה במקומו; אבל בלעם הרשע ברכן בארז: מה ארז זה אינו עומד במקום מים (והאי דכתיב 'כארזים עלי מים' - שכינה היא דאמרה; איהו אמר 'כארזים', כלומר: שאין עומדין במקום מים - שכינה אמרה 'עלי מים'; וכן כולוהו מפרש באגדה בכהאי גוונא 'כנחלים נטיו': הוא אמר 'כנחלים' - פוסקין לפעמים, יצאה בת קול [אמרה] 'נטיו'; הוא אמר 'כגנות' אמרה בת קול 'עלי נהר' הוא אמר 'כאהלים' - יצאה בת קול ואמרה 'נטע ה'), ושרשיו מועטין, ואין גזעו מחליף, אפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזות אותו ממקומו, כיון שנשבה בו רוח דרומית (קשה) - מיד עוקרתו והופכתו על פניו; ולא עוד אלא שזכה קנה ליטול ממנו קולמוס לכתוב ממנו ספר תורה נביאים וכתובים.

(במדבר כד, כא) וירא את הקיני וישא משלו [ויאמר איתן מושבך ושים בסלע קנך]; אמר לו בלעם ליתרו: קיני! לא היית עמנו באותה עצה (שגזר פרעה 'כל הבן הילוד היאורה' בתמיה)? (ודאי היית, כדלקמן); מי הושיבך אצל איתני עולם (שעתידים בניך לישב בלשכת הגזית; והיינו דכתיב 'איתן מושבך': וכי בין איתני עולם אתה יושב? מי הזקיקך לכך)?
 והיינו דאמר רבי חייא בר אבא אמר רבי סימאי: שלשה היו באותה עצה, אלו הן: בלעם, איוב ויתרו; בלעם, שיעץ - נהרג; איוב, ששתק - נידון ביסורין; ויתרו, שברח - זכו בני בניו לישב בלשכת הגזית, שנאמר (דברי הימים א' ב, נה) ומשפחות סופרים יושבי יעבץ תרעתים שמעתים סוכתים המה הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב, וכתוב (שופטים א, טז) ובני קיני חותן משה עלו מעיר התמרים [את בני יהודה מדבר יהודה אשר בנגב ערד וילך וישב את העם].

(במדבר כד, כג) וישא משלו ויאמר אוי מי יחיה משמו אל;
 אמר רבי שמעון בן לקיש: אוי מי שמחיה עצמו בשם אל (עושה עצמו אלוה, כמו פרעה וחירם; לשון אחר: מי שמחיה עצמו, כלומר: אוי להם לאותן בני אדם שמחייין ומעדינין עצמן בעוה"ז ופורקין עול תורה מעל צוארם, ומשמנין את עצמן; 'משמו אל': כשמשים הקב"ה פדיון לעצמו, ומשלם גמול לצדיקים לעתיד לבא; כך שמעתי).

אמר רבי יוחנן: אוי לה לאומה שתמצא בשעה שהקב"ה עושה פדיון לבניו (אוי לה לאומה שתהיה באותן הימים שיעלה על דעתה לעכב ישראל); מי מטיל כסותו בין לביא ללביאה בשעה שנוזקין זה עם זה (לעכבן שלא יזדקקו זה לזה, דמסוכן הוא, כלומר: מי הוא שיכול לעכב את ישראל והקב"ה מכניסם).

(במדבר כד, כד) וצִים מִד כְּתִים [וענו אשור וענו עבר וגם הוא עדי אבד] ('ציים' = ספינות גדולות, כמו (ישעיה לג, כא) וצי אדיר לא יעברנו); ('כתים' = רומים, כלומר: אותן אומות שהביא הקב"ה בצים - עתידין להרוג את כל האומות עד אשור, ומאשור ואילך - מניחין אותן, ומשעבדין בהם (ומניחין אותן); ולעתיד קא מיירי).
אמר רב: ליבון אספיר (דכתים היינו מקום ששמו כך).
'וענו אשור וענו עבר' (וענו אשור דקטלי להו, וענו עבר דמשעבדי להו עד אשור) - עד אשור קטלי מיקטל, מכאן ואילך משעבדי שיעבודי.

(במדבר כד, יד) הנני הולך לעמי לכה איעצך אשר יעשה העם הזה לעמך [באחרית הימים]; 'עמך' ? 'לעם הזה' מיבעי ליה (שהשיא עצה לבלק שנכשלו בה ישראל!)
אמר רבי אבא בר כהנא: כאדם שמקלל את עצמו ותולה קללתו באחרים (וכך בלעם לא רצה לתלות שפלותו זה בבלק, שיהא הוא צריך לבקש עצה היאך יכשלו בה ישראל, אלא בישראל תלה השפלות: לומר שהן צריכין לעצה שיכשלו בה בני מואב, שלא תתקוף ידי מואב על ישראל; והיינו דכתיב 'אשר יעשה העם הזה לעמך' [מ"ד]; לישנא אחרינא 'תולה קללתו בחברו' כלומר: שתלה הכתוב קללה במואב, ולא רצה לכתוב כלפי ישראל כמו שאמר בלעם הרשע): אמר להם: אלהיהם של אלו שונא זימה הוא, והם מתאווים לכלי פשתן; בוא ואשיאך עצה: עשה להן קלעים (אהלים של קלעים כמו שעושין בשוקים), והושיב בהן זונות: זקינה מבחוצ וילדה מבפנים, וימכרו להן כלי פשתן. עשה להן קלעים מהר שלג (שניר) עד בית הישימות, והושיב בהן זונות: זקינה מבחוצ וילדה מבפנים, ובשעה שישראל אוכלין ושותין ושמחין ויוצאין לטייל בשוק - אומרת לו הזקינה: "אי אתה מבקש כלי פשתן?" זקינה אומרת לו בשוה (דמי שוויו), וילדה אומרת לו בפחות (מכדי שוויו); (וכן עושין) שתיים ושלש פעמים, ואחר כך אומרת לו: "הרי את כבן בית, שב ברור לעצמך (כל תכשיטין שאתה רוצה)", וצורצורי (נודות) של יין עמוני מונח אצלה; ועדיין לא נאסר יין של נכרים; אמרה לו: "רצונך שתשתה כוס של יין?" כיון ששתה - בער בו (שהיה משתכר, ובוער בו יצר הרע); אמר לה: "השמיעי לי (הוי שומעת לתשמיש)"! הוציאה יראתה מתוך חיקה, אמרה לו: "עבוד לזה!" אמר לה: "הלא יהודי אני?" אמרה לו: "ומה איכפת לך? כלום מבקשים ממך אלא פיעור?" (כך היתה עבודתו של פעור: שמתריזין לפניו). [והוא אינו יודע שעבודתה בכך]; (הכי גרסינן: והוא עושה ושוב אומרת לו): ולא עוד אלא שאני מנחתך עד שתכפור בתורת משה רבך (והוא עושה), שנאמר (הושע ט, י) [כענבים במדבר מצאתי ישראל כבכורה בתאנה בראשיתה ראיתי אבותיכם] המה באו בעל פעור וינזרו לבשת (סרו מדרכם והלכו אחר הבשת) והיו שקוצים באהבם (מתוך תאות אהבתם לזנות היו משוקצים שכופרין בהקב"ה).

(במדבר כה, א) וישב ישראל בשטים [ויחל העם לזנות אל בנות מואב];
רבי אליעזר אומר: שטים שמה; רבי יהושע אומר: שנתעסקו בדברי שטות

(במדבר כה, ב) ותקראן לעם לזבחי אלהיהן [ויאכל העם וישתחוו לאלהיהן]
רבי אליעזר אומר: ערומות פגעו בהן ('ותקראן' - בגוון); רבי יהושע אומר: שנעשו כולן בעלי קריין (ותקראן [משמע] לשון מקרה [קרי, מקרה לילה]).

מאי לשון 'רפידים' ³? (אידי דלעיל איפליגו ביה רבי אליעזר ורבי יהושע במשמעות ד'שטים' - נקיס נמי נמי 'רפידים' דפליגי בה בכי האי גוונא.)

רבי אליעזר אומר: רפידים שמה; רבי יהושע אומר: שריפו עצמן מדברי תורה, שנאמר (ירמיהו מז, ג) [מקול שעטת פרסות אבירי מרעש לרכבו המון גלגליו] לא הפנו אבות אל בנים (להטיב להם) מרפיון ידים (של תורה ומצות; והכי נמי 'רפידים' - רפיון ידים הוא, כלומר: מפני שרפו ידים מן התורה בא עליהם עמלק).

אמר רבי יוחנן: כל מקום שנאמר וישב אינו אלא לשון צער, שנאמר:

³ שמות יז, א: ויסעו כל עדת בני ישראל ממדבר סין למסעיהם על פי ה' ויחנו ברפידים ואין מים לשתת העם שמות יט, ב: ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני ויחנו במדבר ויחן שם ישראל נגד ההר

(במדבר כה,א) וישב ישראל בשטים ויחל העם לזנות אל בנות מואב ; (בראשית לז,א) וישב יעקב בארץ מגורי אביו בארץ כנען - [פסוק ב] [אלה תלדות יעקב יוסף בן שבע עשרה שנה היה רעה את אחיו בצאן והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה נשי אביו] ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם;

ו נאמר (בראשית מז,כז) וישב ישראל [בארץ מצרים] בארץ גשן [ויאחזו בה ויפרו וירבו מאד] - [שם, פסוק כט] ויקרבו ימי ישראל למות [ויקרא לבנו ליוסף ויאמר לו אם נא מצאתי חן בעיניך שים נא ידך תחת ירכי ועשית עמדי חסד ואמת אל נא תקברני במצרים] ; (מלכים א,ה) וישב יהודה וישראל לבטח איש תחת גפנו ותחת תאנתו [מדן ועד באר שבע כל ימי שלמה] - (מלכים א,יא,יד) ויקם ה' שטן לשלמה את הדד האדומי מזרע המלך הוא באדום .

(במדבר לא,ח) ואת מלכי מדין הרגו על חלליהם [את אוי ואת רקם ואת צור ואת חור ואת רבע חמשת מלכי מדין] ואת בלעם בן בעור הרגו בחרב - בלעם מאי בעי התם ? אמר רבי יוחנן : שהלך ליטול (מבלק ומזקני מדין) שכר עשרים וארבעה אלף [שהפיל מירא] (שהרגו בעצתו) אמר מר זוטרא בר טוביה אמר רב : היינו דאמרי אינשי : גמלא אזלא למיבעי קרני - אודני דהוו ליה גזיזן (חתכו) מיניה (כך בלעם שאל שכר ונהרג) .

(יהושע יג,כב) ואת בלעם בן בעור הקוסם [הרגו בני ישראל בחרב אל חלליהם] (ההוא קרא ביהושע כתיב) ; 'קוסם' ? - נביא הוא ? אמר רבי יוחנן : בתחלה נביא, ולבסוף קוסם (שנתן עיניו לקלל את ישראל ניטלה ממנו נבואה ונעשה קוסם) . אמר רב פפא : היינו דאמרי אינשי : מסגני ושילטי הואי (אשת סגנים ושירים היתה) - אייזן (זינתה) לגברי נגרי (למושכי חבל ספינה; לישנא אחרינא: חקשים) .

(סנהדרין קו, ב) (יהושע יג,כב) [ואת בלעם בן בעור הקוסם] הרגו בני ישראל בחרב אל חלליהם ; אמר רב : שקיימו בו ארבע מיתות ('הרגו אל חלליהם' מיתות הרבה משמע) : סקילה ושריפה הרג וחנק (שתלאוהו והציתו אש תחת צליבה, וחתכו ראשו ונפל לתוך האש; תלייה - היינו חנק; חתיכת הראש - הרג; כשנפל - סקילה; כשנפל לאור - היינו שריפה) .

אמר ליה ההוא מינא לרבי חנינא : מי שמייע לך בלעם בר כמה הוה ? אמר ליה : מיכתב לא כתיב ; אלא מדכתיב (תהלים נה,) אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם - בר תלתין ותלת שנין או בר תלתין וארבע אמר ליה : שפיר קאמרת ! לדידי חזי לי פנקסיה דבלעם והוה כתיב ביה 'בר תלתין ותלת שנין בלעם חגירא (תרגום של פיסוק) כד קטיל יתיה פנחס ליסטא (שר צבא, ואפילו קטליה אחר - כל המלחמה נקראת על שמו) ' . (ורבי חנינא לית ליה דרבי סימאי, דאמר לעיל 'שלשה היו באותה עצה דפרעה בלעם ואיוב ויתרו'; דלרבי סימאי - בלעם חיה יותר מן מאתיים ועשר שנים; דהא היה בעצת פרעה ד'כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו'; דלרבי סימאי - כל אותן מאתיים ועשר שנים שהיו ישראל בגלות מצרים עד מלחמת מדין חיה בלעם) .

אמר ליה מר בריה דרבינא לבריה : בכולהו (מלכים והדיוטות) לא תפיש למדרש (לגנאי) לבר מבלעם הרשע, דכמה (דכלמה) דמשכחת ביה (לגנאי) - דרוש ביה .

כתיב 'דואג' [שמואל א,כא,ח] וכתיב 'דויג' [שמואל א,כב,ח] ! ? אמר רבי יוחנן : בתחילה יושב הקב"ה ודואג שמא יצא זה לתרבות רעה ; לאחר שיצא - אמר "ווי שיצא זה" (לכך כתוב 'דויג') .

<סימן גבור ורשע וצדיק חיל וסופר>
אמר רבי יצחק : מאי דכתיב (תהלים נב,ג) מה תתהלל ברעה הגבור חסד אל כל היום - אמר לו הקב"ה לדואג : לא גבור בתורה ? אתה מה תתהלל ברעה (למה תתהלל לספר לשון הרע על דוד) ? לא חסד אל נטוי עליך כל היום (לא חסד תורה עליך ? לא חכם בתורה אתה, דכתיב (משלי לא,כו) 'תורת חסד על לשונה') ?

ואמר רבי יצחק : מאי דכתיב (תהלים נט,ז) ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חוקי (ותשא בריתי עלי פיך) - אמר לו הקב"ה לדואג הרשע : מה לך לספר חוקי ? כשאתה

מגיע לפרשת מרצחים (שהרג נוב) ופרשת מספרי לשון הרע - מה אתה דורש בהם?
[סוף הפסוק] ותשא בריתי עלי פיך - אמר רבי אמי: אין תורתו של דואג אלא משפה ולחוף ('עלי פיך' - ולא בלב).

ואמר רבי יצחק: מאי דכתיב (תהלים נב, ח) ויראו צדיקים וייראו ועליו ישחקו? בתחילה ייראו (הצדיקים היו יראים שלא ילמד אדם ממעשיו של דואג: שהולך וחוטא ומצליח), ולבסוף (כשמת בחצי ימיו, ושב גמולו בראשו) - ישחקו.

ואמר רבי יצחק: מאי דכתיב (איוב כ, טו) חיל בלע ויקאנו מבטנו יורישנו אל? אמר דוד לפני הקב"ה: ריבונו של עולם! ימות דואג! אמר לו: חיל בלע ויקאנו (המתן עד שתשכח תורתו). אמר לפניו: מבטנו יורישנו אל (אל תמתין לו עד שתשכח, אלא תמהר ותשכיחנו).

ואמר רבי יצחק: מאי דכתיב (תהלים נב, ז) גם אל יתצח לנצח [יחתך ויסחך מאהל ושרשך מארץ חיים סלה]? אמר הקב"ה לדוד: נייתי דואג לעלמא דאתי. אמר לפניו: גם אל יתצח לנצח!

מאי דכתיב [סוף הפסוק] יחתך ויסחך מאהל ושרשך מארץ חיים סלה? אמר הקב"ה: לימרו שמעתא בי מדרשא משמיה אמר לפניו: יחתך ויסחך מאהל ('מאהל' זה בית המדרש). ליהוי ליה בנין רבנן ושרשך מארץ חיים סלה (שורש שלו תכסח מארץ חיים: דלא להוו ליה בנין רבנן).

ואמר רבי יצחק: מאי דכתיב (ישעיהו לג, יח) [לבך יהגה אימה] איה סופר איה שוקל איה סופר את המגדלים? איה סופר כל אותיות שבתורה (שהיה בקי בחסירות ויתירות), איה שוקל ששוקל כל קלים וחמורים שבתורה (יודע לדרוש בקל וחומר), איה סופר את המגדלים: שהיה סופר שלש מאות הלכות פסוקות במגדל הפורח באויר (מתג עליונה שלמעלה מן הלמ"ד - מפני מה כפופה למטה - לשון מ"ר מפי השמועה; לישנא אחרינא: במגדל הפורח באויר הנכנס לארץ העמים: בשידה תיבה ומגדל, אם הוא טמא אם לא; לישנא אחרינא 'שלש מאות הלכות במגדל הפורח באויר' - לעשות כישוף: להעמיד מגדל באויר, כגון 'שלש מאות הלכות בנטיעות קשואין' דאמרן בפירקין דלעיל (דף סח); ולמורי נראה דהכי גרסינן: שלש מאות הלכות במגדל העומד [באויר]; ומשנה אחת באהלות (פ"ד משנה א) דמשתעי בהכי: 'מגדל העומד באויר וטומאה בתוכה - כלים שבתוכו טמאים'; וכן נראה לרבי).

אמר רבי [אמי]: ארבע מאה בעיי' בעו דואג ואחיתופל במגדל הפורח באויר [ולא איפשט להו חד] אמר רבא: רבותא למבעי בעיי' (וללמוד תורה - רחמנא לבא בעי): (דהא) בשני דרב יהודה כולי תנויי בנזיקין (בסדר נזיקין היה; כל הגמרא שלהן לא הוה אלא בסדר נזיקין שלא היו מרבין כל כך [לדרוש]) ואנן קא מתנינן טובא בעוקצין! וכי הוה מטי רב יהודה 'אשה שכובשת ירק (בחומץ או בציר) בקדירה (טהורים: דאין מקבלין טומאה ע"י עוקצין: שאם נגע טומאה בשרשי - העלין טהורין, שאין נעשין יד לעלין מאחר שכבשם: שאין מניחין לשם אלא למראה) ' (לא אשכחתי במסכת עוקצין) ואמרי לה 'זיתים שכבשן בטרפיהן (עלין שלהן) - טהורים - אמר: הויות דרב ושמואל קא להם טומאה) ' (איתא במסכת עוקצין (פ"ב מ"א)) - אמר: הויות דרב ושמואל קא חזינא הכא (דלא הוה ידע מאי טעמא הן טהורין)! ואנן קא מתנינן בעוקצין תלת סרי מתיבתא (י"ג ישיבות שאנו עוסקין כולן במסכת עוקצין, ויודעין אותה יפה); (ואפי' הכי בהם היו חסידים יותר ממנו דאלו) ורב יהודה שליף מסאני ואתא מטרא, ואנן צוחינן וליכא דמשגח בן! אלא הקב"ה - ליכא בעי, דכתיב (שמואל א טז, ז) [ויאמר ה' אל תבט אל מראהו ואל גבה קומתו כי מאסתיהו כי לא אשר יראה האדם כי האדם יראה לעינים] וה' יראה ללבב.

אמר רב משרשיא: דואג ואחיתופל לא [הוו] סברי שמעתא (לא היו יודעין הלכה לפרשה כתקנה בטעמא).

מתקיף לה מר זוטרא: מאן דכתיב ביה 'איה סופר איה שוקל איה סופר את המגדלים' ואת אמרת 'לא הוו סברי שמעתא'? אלא: דלא הוה סלקא להו שמעתא אליבא דהלכתא (שלא זכו לקבוע הלכה כמותן), דכתיב (תהלים כה, יד) סוד ה' ליראיו [ובריתו להודיעם].

אמר רבי אמי: לא מת דואג עד ששכח תלמודו, שנאמר (משלי ה, כג) הוא ימות באין מוסר וברוב אולתו ישגה רב <אשי> אמר: נצטרע, שנאמר (תהלים עג, כז) [כי הנה רחקיך יאבדו] הצמתה כל זונה ממך; כתיב התם (ויקרא כה, כג) לצמיתות [והארץ לא תמכר לצמתת כי לי הארץ כי גרים ותושבים אתם עמדי], ומתרגמינן 'לחלוטין'; ותנן (ואנן תנן לשון חלוטין גבי מצורע): 'אין בין מוסגר ומוחלט אלא פריעה ופרימה'.

<סימן שלשה ראו וחצי וקראו>
אמר רבי יוחנן: שלשה מלאכי חבלה נזדמנו לו לדואג: אחד ששכח תלמודו, ואחד ששרף נשמתו, ואחד שפיזור עפרו בבתי כנסיות ובבתי מדרשות.
אמר רבי יוחנן: דואג ואחיתופל לא ראו זה את זה: דואג בימי שאול, ואחיתופל בימי דוד.
ואמר רבי יוחנן: דואג ואחיתופל לא חצו ימיהם.
תניא נמי הכי: (תהלים נה, כד) [ואתה אלקים תורדם לבאר שחת] אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם [ואני אבטח בך]: כל שנותיו של דואג לא היו אלא שלשים וארבע, ושל אחיתופל אינן אלא שלשים ושלש.
ואמר רבי יוחנן: בתחלה קרא דוד לאחיתופל רבו, ולבסוף קראו חבירו, ולבסוף קראו תלמידו: בתחילה קראו רבו (תהלים נה, יד) ואתה אנוש כערכי אלופי ומיודעי ('אלופי' היינו רבי), ולבסוף קראו חבירו (תהלים נה, טו) אשר יחדו נמתיק סוד בבית אלהים נהלך ברגש, ולבסוף קראו תלמידו (תהלים מא, י) גם איש שלומי אשר בטחתי בו

(סנהדרין קז, א)
אוכל לחמי (לומד תורתי) הגדיל עלי עקב.

אמר רב יהודה אמר רב: לעולם אל יביא אדם עצמו לידי נסיון, שהרי דוד מלך ישראל הביא עצמו לידי נסיון ונכשל: אמר לפניו: ריבוננו של עולם! מפני מה אומרים 'אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב'. ואין אומרים 'אלהי דוד'?
אמר: אינהו מינסו לי, ואת לא מינסית לי.
אמר לפניו "ריבוננו של עולם! בחנני ונסני שנאמר (תהלים כו, ב) בחנני ה' ונסני [צרופה כליותי ולב]! אמר: מינסנא לך, ועבידנא מילתא בהדך: דלדידהו לא הודעתיהו, ואילו אנא קא מודענא לך דמנסינא לך בדבר ערוה.

מיד (שמואל ב יא, ב) ויהי לעת הערב ויקם דוד מעל משכבו [ויתהלך על גג בית המלך וירא אשה רחצת מעל הגג והאשה טובת מראה מאד].

אמר רב יהודה: שהפך משכבו של לילה למשכבו של יום (שהיה משמש מטתו ביום כדי שיהא שבע מתשמיש ולא יהרהר אחר אשה כל היום), ונתעלמה ממנו הלכה: אבר קטן יש באדם: משביעו - רעב, ומרעיבו - שבע (שהמשביע אברו בתשמיש רעב ומרבה תאוה).

(והכי גרסינן: 'מתהלך על גג המלך' ולא גרסינן והיינו) 'ויתהלך על גג בית המלך וירא אשה רוחצת מעל הגג והאשה טובת מראה מאד' - בת שבע הוה קא חייפא רישא תותי חלתא (כוורת); אתא שטן אידמי ליה כציפרתא [עיי' בדרוש להלן], פתק ביה (בכוורת) גירא [חץ] - פתקה לחלתא (כלומר: שהכה ושברה; לישנא אחרינא: פתחה שברה ונפתחה), איגליה וחזייה; מיד (פסוק ג) וישלח דוד וידרוש לאשה ויאמר הלא זאת בת שבע בת אליעם אשת אוריה החתי [פסוק ד] וישלח דוד מלאכים ויקחה ותבא אליו וישכב עמה והיא מתקדשת מטומאתה (אותה שעה פסק טומאתה, ולא בא עליה כשהיא נדה) ותשב אל ביתה - והיינו דכתיב (תהלים יג, ג) בחנת לבי פקדת לילה צרפתי בל תמצא (חשבת לצרפתי ולא מצאתי נקי) זמותי בל יעבר פי ('פקדת לילה': על מעשה לילה פקדתי: אם אוכל לעמוד בנסיון של דבר עבירה); אמר: איכו זממא נפל בפומיה דמאן דסני לי (מי יתן והיה בפיי רסן ואפשר לעכב את דברי) ולא אמר כי הא מילתא (שלא אומר דבר זה [של] בחנני).

דרש רבא: מאי דכתיב (תהלים יא, א) 'למנצח לדוד בה' חסיתי איך תאמרו לנפשי נודי הרכם צפור'? - אמר דוד לפני הקב"ה: ריבוננו של עולם! מחול לי על אותו עון, שלא יאמרו הר שבכם (מלך שלכם) - צפור נדדתו (דעל ידי צפור נטרד כדאמר אדמי ליה כצפור).

דרש רבא: מאי דכתיב (תהלים נא,ו) 'לך לבדך חטאתי והרע בעיניך עשיתי למען תצדק בדברך תזכה בשפטך' ? - אמר דוד לפני הקב"ה: גליא וידיעא קמך דאי בעיא למכפייה ליצרי - הוה כייפינא, אלא אמינא דלא לימרו 'עבדא זכי למריה (העבד נצחו לאדוניו בתוכחתו) '.

דרש רבא: מאי דכתיב (תהלים לח,יח) 'כי אני לצלע נכון ומכאובי נגדי תמיד' ? - (כי אני לצלע נכון' אותו צלע היה נכון לי); ראוייה היתה בת שבע בת אליעם לדוד מששת ימי בראשית, אלא שבאה אליו במכאוב. וכן תנא דבי רבי ישמעאל: ראוייה היתה לדוד בת שבע בת אליעם, אלא שאכלה פגה (שקפץ את השעה לזקק ע"י עבירה).

דרש רבא: מאי דכתיב (תהלים לה,טו) 'ובצלעי שמחו ונאספו ונאספו עלי נכים' (בעלי מומין כמו 'פרעה נכה' (מלכים ב כג,כט), והיו מלעיגים עלי) ולא ידעתי (ואני כלא יודע; לישנא אחרינא 'ולא ידעתי': לא הייתי יודע כשמלעיגים, כלומר: פתאום בא עלי אותו עון, שלא ידעתי (עד) שניתן פתחון פה לביישני) קרעו ולא דמו' ? - אמר דוד לפני הקב"ה: ריבוננו של עולם! גלוי וידוע לפניך שאם היו קורעין בשרי - לא היה דמי שותת, ולא עוד אלא בשעה שהם עוסקין בארבע מיתות בית דין - פוסקין ממשנתן ואומרים לי (הכי גרסינן: בשעה שעוסקין במיתות בית דין אומרים הבא על אשת איש מיתתו וכו'): "דוד! הבא על אשת איש מיתתו במה" ? אמרתי להם: הבא על אשת איש מיתתו כחנק, ויש לו חלק לעולם הבא, אבל המלכין פני חבירו ברכים - אין לו חלק לעולם הבא.

אמר רב יהודה אמר רב: אפילו בשעת חליו של דוד - קיים שמנה עשרה עונות (לי"ח נשיו, שלא לענגן), שנאמר (תהלים ז,ו) 'יגעתי באנחותי' (אפילו בשעת אנחותי) אשחה בכל לילה מטתי (תשמיש המטה - ענין 'סחי ומאוס' (איכה ג) קרי ליה) בדמעתי ערשי אמסה (שבשעת דמעתי אני ממאס את מטתי בתשמיש).

ואמר רב יהודה אמר רב: בקש דוד לעבוד עבודה זרה, שנאמר (שמואל ב טו,לב) 'ויהי דוד בא עד הראש אשר ישתחוה שם לאלהים' [והנה לקראתו חושי הארכי קרוע כתנתו ואדמה על ראשו], ואין 'ראש' אלא עבודה זרה, שנאמר (דניאל ב,לב) 'והוא צלמא רישיה די דהב טב' [חדוהי ודרעוהי די כסף מעוהי וירכתה די נחש].

(שמואל ב טו,לב) [ויהי דוד בא עד הראש אשר ישתחוה שם לאלקים] והנה לקראתו חושי הארכי קרוע כתנתו ואדמה על ראשו; אמר לו לדוד: יאמרו מלך שכמותך יעבוד עבודה זרה?

אמר לו: מלך (חסיד) שכמותי יהרגנו בנו (ויהו מתרעמין על מדותיו של הקב"ה ונמצא שם שמים מתחלל בפרהסיא) ? מוטב יעבוד עבודה זרה (ואחלל את השם אני לבדי), ואל יתחלל שם שמים בפרהסיא (ולא יחללו [אותו] כל העם).

אמר (חושי הארכי לדוד): (הקב"ה לא עביד דינא בלא דינא: שמעמיד בנך להרגך, דאת) - מאי טעמא קנסיבת יפת תואר (דאמו של אבשלום 'מעכה בת תלמי מלך גשור' (שמואל ב ג,ג), תפסה דוד במלחמה; דאין לומר בעבירה באה לו, דהא כתיב (מלכים א טו,ה) 'רק בדבר אוריה החתי' ? אמר ליה: יפת תואר? רחמנא שרייה [דברים כא,י] כי תצא למלחמה על איבין ונתנו ה' אלקיך בידך ושבת שבינו [פסוק יא] וראית בשביה אשת יפת תואר וחשקת בה - ולקחת לך לאשה!

אמר ליה: לא דרשת סמוכין, דסמיך ליה (דברים כא,יח) כי יהיה לאיש בן סורר ומורה [איננו שמע בקול אביו ובקול אמו ויסרו אותו ולא ישמע אליהם]: כל הנושא יפת תואר - יש לו בן סורר ומורה.

דרש רבי דוסתאי דמן בירי: למה דוד דומה? לסוחר כותי (דרכו לפנות את סחורתו מעט מעט, להעמידה על דמים מועטים):

אמר דוד לפני הקב"ה: ריבוננו של עולם! (תהלים יט,יג) שגיאות מי יבין (מי יכול להשמר משגגות) ? אמר ליה (הקב"ה): שביקי לך (מחול לך).

ומנסתרות (מזיד של צנעה) נקני? - שביקי לך;

[פסוק יד] גם מזדים (מזיד של פרהסיא) חשון עבדך? - שביקי לך;

[המשך הפסוק] אל ימשלו בי אז איתם: דלא לישתעו בי רבנן (והיינו 'אל ימשלו' - לשון

משל: שלא ידרשו בחטאתי חכמי הדורות, ואז איתם) - שביקי לך;

[סוף הפסוק] ונקיתי מפשע רב: שלא יכתב סרחוני (שתמחוק אותה פרשה מן המקרא וישתכח

הדבר לעולמים) ?

אמר לו: אי אפשר: ומה יו"ד שנטלתי משרי עומד וצווח כמה שנים עד שבא יהושע והוספתי לו, שנאמר (במדבר יג, טז) [אלה שמות האנשים אשר שלח משה לתור את הארץ] ויקרא משה להושע בן נון יהושע, כל הפרשה כולה (שכתובה כבר שעשית אותו חטא) - על אחת כמה וכמה (שלא תעקור)!

ונקיתי מפשע רב: אמר לפניו: ריבוננו של עולם! מחול לי על אותו עון כולו!

אמר: כבר עתיד שלמה בנך לומר בחכמתו (משלי ו) היחתה איש אש בחיקו ובגדיו לא תשרפנה אם יהלך איש על הגחלים ורגליו לא תכוינה כן הבא על אשת רעהו לא ינקה כל הנוגע בה אמר ליה: כל הכי נטרד ההוא גברא? אמר ליה: קבל עליך יסורין! קבל עליו.

אמר רב יהודה אמר רב: ששה חדשים נצטרע דוד ונסתלקה הימנו שכינה ופירשו ממנו סנהדרין נצטרע דכתיב (תהלים נא, ט) תחטאני באזוב (מכלל שהיה צריך טהרת אזוב כמצורע) ואטהר תכבסני ומשלג אלבין נסתלקה הימנו שכינה, דכתיב (תהלים נא, יד) השיבה לי ששון ישעך ורוח נדיבה תסמכני - ופרשו ממנו סנהדרין, דכתיב (תהלים קיט, עט) ישובו לי יראיך [וידעו עדתך].

ששה חדשים מנלן?

דכתיב (מלכים א ב, יא) והימים אשר מלך דוד על ישראל ארבעים שנה

(סנהדרין קז, ב)

בחברון מלך שבע שנים ובירושלים מלך שלשים ושלוש שנים, וכתיב (שמואל ב ה, ה) בחברון מלך על יהודה שבע שנים וששה חדשים [ובירושלם מלך שלשים ושלוש שנה על כל ישראל ויהודה], והני ששה חדשים לא קחשיב (- לא היה מלכותו שלימה) ! שמע מינה: נצטרע (אותן ששה חדשים).

אמר לפניו: ריבוננו של עולם! מחול לי על אותו עון! מחול לך.

(תהלים פו, יז) עשה עמי אות לטובה ויראו שונאי ויבושו כי אתה ה' עזרתני ונחמתני!

אמר ליה: בחייך איני מודיע, אבל אני מודיע בחיי שלמה בנך (ה"ג אבל בחיי בנך אני מודיע ולא גרסינן לך).

בשעה שבנה שלמה את בית המקדש - ביקש להכניס ארון לבית קדשי הקדשים; דבקו שערים זה בזה. אמר עשרים וארבעה רגלות (בין תפלה תחנה ורנה איכא כ"ד) - ולא נענה; אמר (תהלים כד, ט) שאו שערים ראשיכם והנשאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד [פסוק ח] מי זה מלך הכבוד ה' עזוז וגבור ה' גבור מלחמה, ונאמר [פסוק ט] שאו שערים ראשיכם ושאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד וגו' [פסוק י: מי הוא זה מלך הכבוד ה' צבאות הוא מלך הכבוד סלה] - ולא נענה; כיון שאמר (דברי הימים ב ו, מב) ה' אלהים אל תשב פני משיחך זכרה לחסדי דויד עבדך - מייד נענה; באותה שעה נהפכו פני שונאי דוד כשולי קדירה, וידעו כל ישראל שמחל לו הקב"ה על אותו העון.

גחזי - דכתיב (מלכים ב ח, ז) ויבא אלישע דמשק [ובן הדד מלך ארם חלה ויגד לו לאמר בא איש האלקים עד הנה] - להיכא אזל?

אמר רבי יוחנן: שהלך להחזיר גחזי בתשובה - ולא חזר:

אמר לו: חזור בך!

אמר לו: כך מקובלני ממך: החוטא ומחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה

מאי עבד?

איכא דאמרי: אבן שואבת (מגבהת מתכת בלא נגיעה כעין אותה שלועזין קלאמניס"ה בלע"ז ועל ידי אותה אבן העמיד עגלים של ירבעם באויר) תלה לחטאת ירבעם והעמידה בין שמים לארץ (ועל ידי אותה אבן העמיד עגלים של ירבעם באויר),

ואיכא דאמרי: שם חקק בפיה והיתה מכרזת ואומרת: אנכי ולא יהיה לך

ואיכא דאמרי: רבנן דחה מקמיה (התלמידים דחה מישיבתו של אלישע), שנאמר (מלכים ב ו, א) ויאמרו בני הנביאים אל אלישע הנה נא המקום אשר אנחנו יושבים שם לפניך צר

ממנו - מכלל דעד השתא לא הוה צר

תנו רבנן: לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת, לא כאלישע, שדחפו לגחזי בשתי ידיים, ולא כיהושע בן פרחיא שדחפו ליש"ו הנוצרי בשתי ידיים;

גחזי - דכתיב (מלכים ב ה, כג) ויאמר נעמן: הוואל (השבע שאלישע שלחך) וקח ככרים ויפרץ בו (ויפצץ בו גחזי) ויצר ככרים כסף [בשני חרטים ושתי חלפות בגדים] ויתן אל שני נעריו וישאו לפניו [פסוק כה] [והוא בא ויעמד אל אדניו] ויאמר אליו אלישע מאין גחזי ויאמר לא הלך עבדך אנה ואנה [פסוק כו] ויאמר אליו לא לבי הלך כאשר הפך איש מעל מרכבתו לקראתך העת לקחת את הכסף, ולקחת בגדים, וזיתים, וכרמים, וצאן, ובקר, ועבדים, ושפחות; (שמנה דברים קא חשיב בהאי קרא).

ומי שקל (וגחזי) כולי האי (מנעמן)? כסף ובגדים הוא דשקל (דכתיב ויצר ככרים וגו')!

אמר רבי יצחק: באותה שעה היה אלישע יושב ודורש בשמונה שרצים (היה אלישע שמונה שרצים).

נעמן שר צבא מלך ארם היה מצורע; אמרה ליה ההיא רבייתא דאישתבאי מארעא ישראל: אי אזלת לגבי אלישע - מסי לך. כי אתא, אמר ליה: זיל טבול בירדן.

אמר ליה: אחוכי קא מחייכת בי?

אמרי ליה הנהו דהוו בהדיה: מאי נפקא לך מינה? זיל נסי! אזל וטבל בירדנא - ואיתסי.

אתא, אייתי ליה כל הני דנקיט; לא צבי לקבולי מיניה; גחזי איפטר מקמיה אלישע, אזל, שקל מאי דשקל, ואפקיד.

כי אתא - חזייה אלישע לצרעת דהוה פרחא עילויה רישיה, אמר ליה: רשע! הגיע עת ליטול שכר (פרק) שמנה שרצים (ולחכי כתב בהאי קרא שמנה דברים: כנגד אותו פרק, כלומר: בכסף ובגדים שקבלת ממנו מנעמן - סבור אתה לקנות דברים הללו, להיותם לך שכר 'שמונה שרצים') - וצרעת נעמן תדבק בך ובזרעך עד עולם! ויצא מלפניו מצורע כשלג.

(מלכים ב ג, ג) וארבעה אנשים היו מצורעים פתח השער [ויאמרו איש אל רעהו מה אנחנו יושבים פה עד מתנו] - אמר רבי יוחנן: גחזי ושלשה בניו.

יהושע בן פרחיה - מאי הוא?

כדקטלינהו ינאי מלכא לרבנן, אזל יהושע בן פרחיה ויש"ו לאלכסנדריא של מצרים; כי הוה שלמא - שלח ליה שמעון בן שטח 'מני ירושלים עיר הקודש ליכי אלכסנדריה של מצרים: אחותי, בעלי שרוי בתוכך, ואנכי יושבת שוממה' קם, אתא ואתרמי ליה ההוא אושפיזא; עבדו ליה יקרא טובא, אמר: כמה יפה אכסניא זו! אמר ליה: רבי - עיניה טרוטות! אמר ליה: רשע - בכך אתה עוסק? אפיק ארבע מאה שיפורי ושמתייה.

אתא לקמיה כמה זמנין, אמר ליה: קבלן? לא הוי קא משגח ביה.

יומא חד, הוה קא קרי קריאת שמע, אתא לקמיה, סבר לקבולי; אחוי ליה בידיה. הוא סבר מידחא דחי ליה - אזל, זקף לבינתא והשתחוה לה! אמר ליה: הדר בך! אמר ליה: כך מקובלני ממך: כל החוטא ומחטיא את הרבים - אין מספיקין בידו לעשות תשובה. ואמר מר: יש"ו כישף והסית והדיח את ישראל.

תניא: אמר רבי שמעון בן אלעזר: יצר תינוק ואשה - תהא שמאל דוחה וימין מקרבת (יצר = תאוותו: אם מרחיקה ממנו לגמרי - ממעט ישיבת עולם, ואם מקרבה לגמרי - בא לידי איסור, שאינו יכול לכבוש יצרו מדבר עבירה; תינוק ואשה - דעתן קלה, ואם תדחה אותם - מטורדן מן העולם).

תנו רבנן: שלשה חלאים חלה אלישע: אחד שגירה דובים בתינוקות, ואחד שדחפו לגחזי בשתי ידיים, ואחד שמת בו, שנאמר (מלכים ב ג, יד) ואלישע חלה את חליו [אשר ימות בו] וירד אליו יואש מלך ישראל ויבך על פניו ויאמר אבי רכב ישראל ופרשיו ('חלה' - חליו; 'תרי' - 'אשר ימות בו' - תלת).

עד אברהם לא היה זקנה: כל דחזי לאברהם אמר "האי יצחק"; כל דחזי ליצחק - אמר האי אברהם!

בעא אברהם רחמי דליהוי ליה זקנה, שנאמר (בראשית כד, א) ואברהם זקן בא בימים [וה' בך את אברהם בכל].

עד יעקב לא הוה חולשא; בעא רחמי והוה חולשא (כדי שיהא פנאי לבניו לבא כל אחד ואחד ממקומו להיות עליו בשעת מיתה: שכיון שרואין שנפל למטה - יודעין שימות, ומתקבצין ובאין), שנאמר (בראשית מח,א) [ויהי אחרי הדברים האלה] ויאמר ליוסף הנה אביך חולה [ויקח את שני בניו עמו את מנשה ואת אפרים].
עד אלישע לא הוה איניש חליש דמיתפח (מתרפא), ואתא אלישע ובעא רחמי ואיתפח, שנאמר (מלכים ב יג,יד) ואלישע חלה את חליו אשר ימות בו [וירד אליו יואש מלך ישראל ויבך על פניו ויאמר אבי אבי רכב ישראל ופרשיו].

משנה :

דור המבול אין להם חלק לעולם הבא ואין עומדין בדין, שנאמר (בראשית ו,ג) [ויאמר ה'] לא ידון רוחי באדם לעולם [בשגם הוא בשר והיו ימיו מאה ועשרים שנה] - לא דין ולא רוח (שאין עומדין בדין, ואין להם רוח להיות עם הצדיקים שיש להם חלק).

דור הפלגה אין להם חלק לעולם הבא, שנאמר (בראשית יא,ח) ויפץ ה' אותם משם על פני כל הארץ [ויחדלו לבנת העיר]: 'ויפץ ה' אותם' - בעולם הזה, ו'משם' הפיצם ה' - לעולם הבא.

אנשי סדום אין להם חלק לעולם הבא, שנאמר (בראשית יג,ג) ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאד: 'רעים' - בעולם הזה, 'וחטאים' - לעולם הבא, אבל עומדין בדין.
רבי נחמיה אומר: אלו ואלו (אנשי דור המבול ואנשי סדום; ובחדא פליג רבי נחמיה) אין עומדין בדין, שנאמר (תהלים א,ה) על כן לא יקומו

(סנהדרין קח,א)

[המשך המשנה]

רשעים במשפט וחטאים בעדת צדיקים: 'על כן לא יקומו רשעים במשפט' - זה דור המבול (דכתיב [בהו] 'כי רבה רעת האדם' (בראשית ו,ה)), 'וחטאים בעדת צדיקים' - אלו אנשי סדום (דכתיב בהו 'רעים וחטאים' (שם יג,ג)).
אמרו לו: אינם עומדין בעדת צדיקים, אבל עומדין (שחיי, ונדונים) בעדת רשעים!

[מרגלים אין להם חלק לעולם הבא, שנאמר (במדבר יד,לז) וימותו האנשים מוציאי דבת הארץ רעה במגפה לפני ה' וימותו' בעולם הזה, 'במגפה' - לעולם הבא.]

דור המדבר אין להם חלק לעולם הבא, ואין עומדין בדין, שנאמר (במדבר יד,לה) [אני ה' דברתי אם לא זאת אעשה לכל העדה הרעה הזאת הנועדים עלי] במדבר הזה יתמו ושם ימותו - דברי רבי עקיבא; רבי אליעזר אומר: עליהם הוא אומר (תהלים נה) אספו לי חסידי כורתי בריתי עלי זבח.

עדת קרח אינה עתידה לעלות, שנאמר (במדבר טז,לג) [ויורדו הם וכל אשר להם חיים שאלה ותכס עליהם הארץ ויאבדו מתוך הקהל]: 'ותכס עליהם הארץ' בעולם הזה, 'ויאבדו מתוך הקהל' לעולם הבא - דברי רבי עקיבא; רבי אליעזר אומר: עליהם הוא אומר (שמואל א ב,ו) ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל.

גמרא :

תנו רבנן [דומה לתוספתא סנהדרין פ"ג מ"א]: דור המבול אין להם חלק לעולם הבא שנאמר (בראשית ז,כג) וימח את כל היקום אשר על פני האדמה [מאדם עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים וימחו מן הארץ וישאר אך נח ואשר אתו בתבה]: 'וימח את כל היקום' בעולם הזה, 'וימחו מן הארץ' לעולם הבא - דברי רבי עקיבא; רבי יהודה בן בתירא אומר: לא חיינן ולא נדונינן, שנאמר (בראשית ו,ג) [ויאמר ה'] לא ידון רוחי באדם לעולם [בשגם הוא בשר והיו ימיו מאה ועשרים שנה] - לא דין ולא רוח; דבר אחר: 'לא ידון רוחי' - שלא תהא נשמתן חוזרת לנדנה; רבי מנחם בר יוסף אומר: אפילו בשעה שהקב"ה מחזיר נשמות לפגרים מתים - נשמתן קשה להם בגיהנם (נשמת עצמן שרפתן), שנאמר (ישעיהו לג,יא) תהרו חשש תלדו קש רוחכם אש תאכלכם.

תנו רבנן: דור המבול לא נתגאו אלא בשביל טובה שהשפיע להם הקב"ה, ומה כתיב בהם? - (איוב כא, ט) בתייהם שלום מיוחד ולא שבט אלוה עליהם, וכתוב (פסוק י) שורו עבר ולא יגעיל תפלט פרתו ולא תשכל, וכתוב (פסוק יא) ישלחו כצאן עויליהם וילדיהם ירקדון וכתוב (פסוק יב) ישאו בתוף וכנור וישמחו לקול עוגב וכתוב (פסוק יג) יבלו בטוב ימיהם [וברגע שאול יחתו] } [וכתיב] (איוב לו, יא) [אם ישמעו ויעבדו] יכלו ימיהם בטוב ושניהם בנעימים}.

והיא גרמה ש' [ו] אמרו לאל סור ממנו ודעת דרכיך לא חפצנו' (איוב כא, יד); [פסוק טו] מה שדי כי נעבדנו ומה נועיל כי נפגע בו; אמרו: כלום צריכין אנו לו אלא לטיפה של גשמים? יש לנו נהרות ומעינות שאנו מסתפקין מהן! אמר הקב"ה: בטובה שהשפעת לי להן בה מכעיסין אותי!! ובה אני דן אותם, שנאמר (בראשית ו, יז) ואני הנני מביא את המבול מים [על הארץ לשחת כל בשר אשר בו רוח חיים מתחת השמים כל אשר בארץ יגוע].

רבי יוסי אמר: דור המבול לא נתגאו אלא בשביל גלגל העין (שרואין טובתן שלימה והיו גובהין עיניהם ומנאפין אחר עיניהם) שדומה למים, שנאמר (בראשית ו, ב) [ויראו בני האלהים את בנות האדם כי טבת הנה] ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו, לפיכך דן אותן במים שדומה לגלגל העין (שדומה לגלגל העין: מעינות שנובעין ממקום קטן כמו עין), שנאמר (בראשית ז, יא) [בשנת שש מאות שנה לחיי נח בחדש השני בשבעה עשר יום לחדש ביום הזה] נבקעו כל מעינות תהום רבה וארבות השמים נפתחו.

אמר רבי יוחנן: דור המבול ב'רבה' קלקלו וב'רבה' נידונו: ב'רבה' קלקלו, שנאמר (בראשית ו, ה) וירא ה' כי רבה רעת האדם [בארץ וכל יצר מחשבת לבו רק רע כל היום], וברבה נידונו שנאמר (בראשית ז, יא) [בשנת שש מאות שנה לחיי נח בחדש השני בשבעה עשר יום לחדש ביום הזה] נבקעו כל מעינות תהום רבה [וארבות השמים נפתחו].

אמר רבי יוחנן: שלשה נשתיירו מהם (מאותן מעינות של דור המבול, שהיו חמין, כדאמר לקמן: ברותחין קלקלו ברותחין נדונו): בלועה דגדר, וחמי טבריא, ועיניא רבתי דבירם.

(בראשית ו, יב) [וירא אלהים את הארץ והנה נשחתה] כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ - אמר רבי יוחנן: מלמד שהרביעו בהמה על חיה, וחיה על בהמה, והכל על אדם, ואדם על הכל.

אמר רבי אבא בר כהנא: וכולם חזרו (להזדווג עם מיניהם) חוץ מתושלמי (עוף הוא, שאוחז עדיין תרבות רעה: שמזדווג עם הכל; 'תושלמי' - עוף אחד, ובמסכת חולין (דף סב), גבי שמונה ספיקות איתא: 'והרנוגא תושלמי ומרדא'; ודרכו של אותו עוף להרביע כל הבריות).

(בראשית ו, יג) ויאמר ה' לנח קץ כל בשר בא לפני (כי מלאה הארץ חמס מפניהם והנני משחיתם את הארץ) - אמר רבי יוחנן: בא וראה כמה גדול כחה של חמס: שהרי דור המבול עברו על הכל, ולא נחתם עליהם גזר דינם עד שפשטו ידיהם בגזל, שנאמר 'כי מלאה הארץ חמס מפניהם והנני משחיתם את הארץ'; וכתוב (יחזקאל ז, יא) החמס קם למטה רשע לא מהם ולא מהמונם ולא מהמהם (אשטרי"א בלע"ז) ולא נה בהם - אמר רבי אלעזר: מלמד שזקף (החמס) עצמו כמקל (והיינו 'החמס קם למטה רשע'), ועמד לפני הקב"ה, ואמר לפניו: ריבוננו של עולם! לא מהם ולא מהמונם ולא מהמהם ולא נה בהם (אין תועלת לא בהם ולא בהמונם ולא במשאם).

>ואף על נח נחתם גזר דין, שנאמר 'ולא נח בהם'<

תנא דבי רבי ישמעאל: אף על נח נחתך גזר דין, אלא שמצא חן בעיני ה', שנאמר (בראשית ו, יז) [ויאמר ה' אמתה את האדם אשר בראתי מעל פני האדמה מאדם עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים כי] נחמתי כי עשיתם [פסוק ח] ונח מצא חן בעיני ה' (סמוכין דריש).

(בראשית ו, יז) וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ [ויתעצב אל לבו] - כי אתא רב דימי, אמר: אמר הקב"ה: יפה עשיתי שתקנתי להם קברות בארץ (שאיבדתי דרך רשעים כזה).

מאי משמע?

כתיב הכא 'וינחם ה' וכתוב התם (בראשית נ, כא) [ועתה אל תיראו אנכי אכלכל אתכם ואת טפכם] וינחם אותם וידבר על לבם;

ואיכא דאמרי: לא יפה עשיתי שתקנתי להם קברות בארץ (דאפשר היו חזרין): כתיב הכא 'וינחם', וכתיב התם (שמות לב, יד) 'וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו'.

(בראשית ו, ט) אלה תולדות נח נח איש צדיק תמים היה בדורותיו [את האלקים התהלך נח]; אמר רבי יוחנן: 'בדורותיו' - ולא בדורות אחרים; וריש לקיש אמר: 'בדורותיו' - כל שכן בדורות אחרים (אילו הוה בדורות אחרים היה צדיק יותר). אמר רבי חנינא: משל דרבי יוחנן למה הדבר דומה? - לחבית של יין שהיתה מונחת במרתף של חומץ: במקומה - ריחה נודף, שלא במקומה - אין ריחה נודף. אמר רבי אושעיא: משל דריש לקיש למה הדבר דומה? - לצלוחית של פלייטון (בושם שריחו נודף, ואינו אפרסמון) שהיתה מונחת במקום הטנופת: במקומה - ריחה נודף, וכל שכן במקום הבוסם.

(בראשית ז, כג) וימח את כל היקום אשר על פני האדמה [מאדם עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים וימחו מן הארץ וישאר אך נח ואשר אתו בתבה] - אם אדם חטא, בהמה מה חטאה? תנא משום רבי יהושע בן קרחה: משל לאדם שעשה חופה לבנו, והתקין מכל מיני סעודה; לימים מת בנו; עמד ופזר את חופתו; אמר: כלום עשיתי אלא בשביל בני? עכשיו שמת - חופה למה לי? - אף הקב"ה אמר: כלום בראתי בהמה וחיה אלא בשביל אדם? עכשיו שאדם חוטא - בהמה וחיה למה לי?

(בראשית ז, כב) [כל אשר נשמת רוח חיים באפיו] מכל אשר בחרבה מתו - ולא דגים שבים.

דרש רבי יוסי דמן קסרי: מאי דכתיב (איוב כד, יח) קל הוא על פני מים תקולל חלקתם בארץ [לא יפנה דרך כרמים]; מלמד שהיה נח הצדיק מוכיח בהם, ואומר להם: עשו תשובה! ואם לאו - הקב"ה מביא עליכם את המבול, ומקפה (מציף כמו ויצף הברזל דמתרגמין וקפא (מלכים ב ו, ו)) נבלתכם על המים כזיקין (נודות), שנאמר 'קל הוא על פני מים'; ולא עוד אלא שלוקחין מהם קללה לכל באי עולם, שנאמר 'תקולל חלקתם בארץ'; 'לא יפנה דרך כרמים' - מלמד שהיו מפנים דרך כרמים. אמר לו: ומי מעכב (שאינו עושה אם יש בידו כח לעשות כך)? אמר להם: פרידה אחת יש לי להוציא מכם (מתושלח הצדיק ימות קודם, ולא יהיה נדון עמכם)!

(סנהדרין קח, ב)

אם כן - לא נפנה דרך כרמים (כלומר: לא נסור ולא נפנה את דרך הכרמים), אלא כל שעה נלך בהם; כלומר: אם כן לא נלך דרך כבושה, ולא נחזור מסורינו, אלא נלך ונקלקל השורה: דרכים משובשים בקוצים וברקנים כעין שבילי כרמים).

דרש רבא: מאי דכתיב (איוב יב, ה) לפיד בוז לעשתות שאנן נכון למועדי רגל? - מלמד שהיה נח הצדיק מוכיח אותם, ואמר להם דברים שהם קשים כלפידים, והיו מבזין אותו ('לעשות' כמו' עשתונות': שיושבין שאנן וחושבין מחשבות רעות):

אמרו לו: זקן! תיבה זו למה? אמר להם: הקב"ה מביא עליכם את המבול! אמרו: מבול של מה? אם מבול של אש - יש לנו דבר אחר, ועליה שמה (אין אש שולט בה); ואם של מים הוא מביא, אם מן הארץ הוא מביא - יש לנו עששיות של ברזל שאנו מחפין בהם את הארץ, ואם מן השמים הוא מביא - יש לנו דבר, ו'עקב' שמו - ואמרי לה 'עקש' שמו.

אמר להם: הוא מביא מבין עקבי רגליכם (בשכבת זרע שלכם יכול למחות אתכם! לישנא אחרינא 'מבין עקבי רגליכם': מן הרגל יוציא ממש מים אם היה רוצה, ואי אפשר לכפות רגליכם בעששיות), שנאמר 'נכון למועדי רגל'!

תניא: מימי המבול קשים כשכבת זרע, שנאמר 'נכון למועדי רגל'! אמר רב חסדא: ברותחין (בשכבת זרע רותחין ועבין; 'היו עבין' לא גרסינן, ופ' הוא) קלקלו בעבירה, וברותחין נידונו: כתיב הכא (בראשית ח, א) [ויזכר אלקים את

נח ואת כל החיה ואת כל הבהמה אשר אתו בתבה ויעבר אלקים רוח על הארץ] וישכו המים, וכתוב התם (אסתר ז,י) [ויתלו את המן על העץ אשר הכין למרדכי] וחמת המלך שככה (נחה מרתחו; הכא נמי מים נחו מרותחן) .

(בראשית ז,י) ויהי לשבעת הימים ומי המבול היו על הארץ - מה טיבם של שבעת הימים?
אמר רב: אלו ימי אבילות של מתושלח, ללמדך שהספדן של צדיקים מעכבין את הפורענות לבא;
דבר אחר: לשבעת ששונה עליהם הקב"ה סדר בראשית (והיינו 'לשבעת הימים': סדר שבעת ימי בראשית שינה להם), שהיתה חמה יוצאת ממערב ושוקעת במזרח;
דבר אחר: שקבע להם הקב"ה זמן גדול ואחר כך זמן קטן (גירסת רש"י: זמן קטן אחר זמן גדול: בתחילה אמר להן 'והיו ימיו מאה ועשרים שנה'; כשעבר זמן זה ולא שבו לטובה - חזר וקבע להם זמן קטן);
דבר אחר: לשבעת הימים שהטעימם מעין העולם הבא כדי שידעו מה טובה מנעו מהן.

(בראשית ז,ב) מכל הבהמה הטהורה תקח לך שבעה שבעה איש ואשתו [ומן הבהמה אשר לא טהרה הוא שנים איש ואשתו] - אישות לבהמה מי אית לה (נקבה אחת נשכבת לכמה זכרים ואין זו אישות)?
אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: מאותם שלא נעבדה בהם עבירה (שלא נזקקו אלא לבן זוגם [אולי צ"ל 'מינם' ?]).
מנא ידע?
אמר רב חסדא: שהעבירן לפני התיבה: כל שהתיבה קולטתו - בידוע שלא נעבדה בהם עבירה, וכל שאין התיבה קולטתו - בידוע שנעבדה בה עבירה.
בי אבהו אמר: מאותן הבאין מאיליהן.

(בראשית ז,יז) עשה לך תיבת עצי גופר [קנים תעשה את התבה וכפרת אותה מבית ומחוץ בכפר]; מאי 'גופר' ?
אמר רב אדא: אמרי דבי רבי שילא: זו מבליגה (עץ הוא); ואמרי לה גולמיש;
(בראשית ז,טז) 'צוהר תעשה לתיבה' - אמר רבי יוחנן: אמר לו הקב"ה לנח: קבע בה אבנים טובות ומרגליות, כדי שיהיו מאירות לכם כצהרים. (המשך הפסוק) 'ואל אמה תכלנה מלמעלה' - דבהכי [הוא] דקיימא (סוף הפסוק) 'תחתיים שנים ושלישים תעשה'; תנא: תחתיים לזבל, אמצעיים לבהמה, עליונים לאדם;

(בראשית ז,ח) וישלח את העורב [ויצא יצוא ושוב עד יבשת המים מעל הארץ]; אמר ריש לקיש: תשובה ניצחת השיבו עורב לנח, אמר לו: רבך שונאני ואתה שונאתני: רבך שונאני: מן הטהורים - שבעה, מן הטמאים - שנים! ואתה שונאתני: שאתה מניח ממין שבעה ושולח ממין שנים! אם פוגע בי שר חמה או שר צנה - לא נמצא עולם חסר בריה אחת? או שמא לאשתי אתה צריך??
אמר לו: רשע! כמותר לי נאסר לי (אפילו באשתי אני אסור), בנאסר לי לא כל שכן!
ומנלן דנאסרו?

דכתיב (בראשית ו,יח) [והקמתי את בריתי אתך] ובאת אל התיבה אתה ובניך ואשתך ונשי בניך אתך, וכתוב (בראשית ח,טז) צא מן התיבה אתה ואשתך ובניך ונשי בניך אתך, ואמר רבי יוחנן: מיכן אמרו שנאסרו בתשמיש המטה [ההיתר מיותר לכאורה; אם אינו ענין ליציאה - תנהו ענין להיתר אחר].

תנו רבנן: שלשה שמשו בתיבה, וכולם לקו: כלב ועורב וחם (בני נח: שם חם ויפת): כלב נקשר, עורב רק (רוקק זרע מפיו לפיה של נקבה), חם לקה בעורו (שיצא ממנו כוש).

(בראשית ח,ח) וישלח את היונה מאתו לראות הקלו המים [מעל פני האדמה]; אמר רבי ירמיה: מכאן (גבי עורב לא כתיב 'מאתו') שדירתן של עופות טהורים עם הצדיקים (כלומר: הנאה הוא שזדים אצלם: שמכירים בצדיקים, כדאמרינן בדוכתי אחרייתא).

(בראשית ח, יא) [ותבא אליו היונה לעת ערב] והנה עלה זית טרף בפיה [וידע נח כי קלו המים מעל הארץ]; אמר רבי אלעזר: (בפיה היתה שואלת מזון טרף של זית): אמרה יונה לפני הקב"ה: ריבונו של עולם! יהיו מזונותי מרורים כזית ומסורים בידך, ואל יהיו מתוקים כדבש ומסורים ביד בשר ודם. מאי משמע דהאי 'טרף' לישנא דמזוני הוא? דכתיב (משלי ל, ח) [שוא ודבר כזב הרחק ממני ראש ועשר אל תתן לך] הטריפני לחם חוקי.

(בראשית ח, יט) [כל החיה כל הרמש וכל העוף כל רומש על הארץ] למשפחותיהם יצאו מן התיבה (אלמא כל חד וחד בפני עצמו היה ולא היו אוכלין כולם באבוס אחד אלא משפחות [משפחות] היו שרויין); אמר רבי יוחנן: 'למשפחותם' - ולא הם [על פי מהרש"א: לא הם כיחידים, אלא למשפחותיהם: שהותר התשמיש].

אמר רב חנא בר ביזנא: אמר ליה אליעזר (עבד אברהם) לשם רבא (גדול; בנו של נח): כתיב (בראשית ח, יט) [כל החיה כל הרמש וכל העוף כל רומש על הארץ] למשפחותיהם יצאו מן התיבה - אתון היכן הויתון (היאך הייתם יכולין להכין ענייניהם בכך: לעשות לכל בריה ובריה חפצה)?

אמר ליה: צער גדול היה לנו בתיבה: בריה שדרכה להאכילה ביום - האכלנוה ביום; שדרכה להאכילה בלילה - האכלנוה בלילה; האי זקיתא (שם בריה) לא הוה ידע אבא מה אכלה; יומא חד הוה יתיב וקא פאלי (מחתך; כמו 'פלי פלוי' במסכת נדה (דף כא:)) רמונא; נפל תולעתא מינה - אכלה; מיכן ואילך הוה גביל לה חיזרא כי מתלע - אכלה. אריא - אישתא זינתייה (חמה אחזתו וזנהו, ולא היה חושש לדרוס משאר בהמות), דאמר רב: לא בציר משיתא ולא טפי מתריסר זינא אישתא (אין לך חמה קלה שלא תהא חמימותו יכולה לזנון ששת ימים: שלא ימות בלא מאכל, ואין לך חמה שיכולה לזנון יותר מ"ב ימים בלי מאכל, ומשתה כל שכן! ואית דגרסי 'לא פחות משיתא ירחי ולא טפי מתריסר' זנתא אשתא, ואארי קאי, כלומר: לא פחות מששה חדשים ולא יותר מ"ב חדשים; ולא נהירא לי).

אורשינה (עוף, ושמו 'חול' בלשון המקרא, ואינו מת לעולם) - אשכחיניה אבא דגני בספנא דתיבותא (בחדר ספון ומתקן לו); אמר ליה [נח לאורשינה]: לא בעית מזוני? אמר ליה: חזיתך דהות טרידא, אמינא לא אצערך. אמר ליה: יהא רעוא דלא תמות, שנאמר (איוב כט, יח) ואומר עם קני אגוע וכחול ארבה ימים.

אמר רב חנה בר לואי: אמר שם רבא לאליעזר: כי אתו עלייכו מלכי מזרח ומערב - אתון היכי עבדייתו? אמר ליה: אייתי הקב"ה לאברהם, ואותביה מימיניה, והוה שדינן עפרא - והוה חרבי, גילי - והוי גירי, שנאמר (תהלים קיא) מזמור לדוד נאם ה' לאדוני שב לימיני עד אשית אויביך הדום לרגליך (אליעזר אמר פסוק זה נאם ה' לאדני: אמר הקב"ה לאברהם: שב לימיני אדני וכו'), וכתביב (ישעיהו מא, ב) מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו יתן לפניו גוים ומלכים ירד יתן כעפר חרבו כקש נדף קשתו ('ממזרח' זה אברהם, שבא מארם נהרים שהוא במזרח, דכתיב (במדבר כג, ז) 'מן ארם ינחני בלק מלך מואב וגו'). נחום איש גם זו הוה רגיל דכל דהוה סלקא ליה (כל דבר המאורע ליה) - אמר "גם זו לטובה". יומא חד בעו [ישראל] לשדורי דורון לקיסר, אמרי: בהדי

(סנהדרין קט, א)

מאן נשדר (ביד מי נשלח)? - נשדר בהדי נחום איש גם זו, דמלומד בנסים הוא. כי מטא להווא דיורא (כשהגיע לאותו מלון) - בעא למיבת (ללון); אמרי ליה: מאי איכא בהדך? אמר להו: קא מובילנא כרגא לקיסר. קמו בליליא שרינהו לסיפטיה (התירו הארגזים והמרצופין ופתחו) ושקלו כל דהוה גביה (ונטלו כל מה שבתוכו) ומלנהו עפרא. כי מטא להתם - אישתכח עפרא! אמר: אחוכי (מצחקי) קא מחייכי בי יהודאי! אפקוהו למקטליה; אמר: "גם זו לטובה"! אתא אליהו ואידמי להו כחד מינייהו, אמר להו: דילמא האי עפרא - מעפרא דאברהם אבינו הוא, דהוה שדי עפרא - הוה חרבי, גילי - הוה גירי!?

בדוק ואשכחו הכי הוה: מחוזא דלא הוו קא יכלי ליה למיכבשיה -
שדו מההוא עפרא עליה וכבשוה;
עיילוהו לבי גנזא, אמרי: שקול דניחא לך!
מלייה לסיפטא דהבא; כי הדר אתא - אמרו ליה הנך דיורי (אותן בני
הכפרים): מאי אמטית לבי מלכא?
אמר להו: מאי דשקלי מהכא אמטאי להתם!
שקלי אינהו, אמטו להתם [גם לקחו עפר לקיסר] - קטלינהו [הקיסר]
להנך דיורי.

דור הפלגה אין להם חלק לעולם הבא וכו':
מאי עבוד?
אמרי דבי רבי שילא: "נבנה מגדל ונעלה לרקיע ונכה אותו
בקרדומות כדי שיזובו מימיו!"
מחכו עלה במערבא: אם כן (שבנו כדי לעלות לרקיע למה בנו אותו בבקעה?) ליבנו
אחד בטורא (היה להם לבנות על אחד ההרים)!!
<אלא> אמר רבי ירמיה בר אלעזר: נחלקו לשלש כיתות: אחת אומרת
"נעלה ונשב שם", ואחת אומרת "נעלה ונעבוד עבודת כוכבים",
ואחת אומרת "נעלה ונעשה מלחמה": זו שאומרת "נעלה ונשב שם" -
הפיצם ה' (פיזרם בכל העולם); וזו שאומרת "נעלה ונעשה מלחמה" - נעשו
קופים ורוחות (בלי גוף וצורה) ושידים (יש להם צורת אדם ואוכלין ושותין כבני אדם)
ולילין (צורת אדם, אלא שיש להם כנפים - במסכת נדה (דף נד:)); וזו שאומרת "נעלה
ונעבוד עבודת כוכבים" - (בראשית יא, ט) [על כן קרא שמה בבל] כי שם בלל ה' שפת כל
הארץ [ומשם הפיצם ה' על פני כל הארץ] (בלבל לשונם, כדי שלא יהא אחד מכוון לדעת חבירו לעבוד עבודה
זרה).

תניא: רבי נתן אומר: כולם לשם עבודת כוכבים נתכוונו: כתיב
הכא (בראשית יא, ט) [ויאמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים] נעשה לנו שם [פן נפוץ על פני כל
הארץ], וכתוב התם (שמות כג, יג) [ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו] ושם אלהים אחרים לא
תזכירו [לא ישמע על פיך]: מה להלן עבודת כוכבים - אף כאן עבודת
כוכבים.
אמר רבי יוחנן: מגדל שליש (של מעלה) נשרף, שליש נבלע (נבלעו
יסודותיה: משוקעת היא בקרקע עד שליש), שליש (אמצעי) קיים (בקרקע ולא שיהא עומד
באור).
אמר רב: אויר מגדל (מדאש המגדל (כלומר) [כמו אוירה של עיר] מי שעומד סביב למגדל ורואה
אוירה ומראה גובה שלו) משכח (שכן נגזר על אותו מקום: שישכח; ולכן הם עצמם שכחו את לשונם).
אמר רב יוסף: בבל ובורסיף - סימן רע לתורה (שמשכחין הלמוד מפני
שעומדים באויר המגדל; כלומר: שמם - סימן שכחה היא).
מאי (למה נקרא שמה) 'בורסיף'?
אמר רבי אסי: בור שאפי (בור שנתרוקן מימיו, כלומר: משכח האדם כל מה שלומד; 'שאפי'
כמו (בבא מציעא ט.) 'השופה את היין' לשון (ירמיהו מח, יא) 'הורק מכלי אל כלי'; ומפני מה שמה 'בבל'? אמר
רב יוסף: 'כי שם בלל': לפי שבלבל הקדוש ברוך הוא את לשונם - לשם לכך היא משכחת).

אנשי סדום אין להם חלק לעולם הבא וכו':
תנו רבנן: אנשי סדום אין להם חלק לעולם הבא שנאמר (בראשית יג, יג)
ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאד: 'רעים' בעוה"ז 'וחטאים' לעולם הבא.
אמר רב יהודה: רעים בגופן וחטאים בממונם: רעים בגופן (שטופים
בזימה), דכתיב (בראשית לט, ט) [איננו גדול בבית הזה ממני ולא חשך ממני מאומה כי אם אותך באשר את
אשתו] ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים; וחטאים בממונם, דכתיב
(דברים טו, ט) [השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה ורעה עינך באחיק
האביון ולא תתן לו וקרא עליך אל ה'] והיה בך חטא (והיינו ממון); 'לה' - זו ברכת השם;
'מאד' - שמתכוונים וחוטאים.
במתניתא תנא: רעים בממונם וחטאים בגופן: רעים בממונם, דכתיב
(דברים טו, ט) [השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה] ורעה עינך באחיק
האביון [ולא תתן לו וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא]; וחטאים בגופן, דכתיב (בראשית לט, ט)
[איננו גדול בבית הזה ממני ולא חשך ממני מאומה כי אם אותך באשר את אשתו ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת]
וחטאתי לאלהים; 'לה' - זו ברכת השם; 'מאד' - זו שפיות דמים,

שנאמר (מלכים ב כא, טז) גם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד [עד אשר מלא את ירושלם פה לפה לבד מחטאתו אשר החטיא את יהודה לעשות הרע בעיני ה'] .

תנו רבנן: אנשי סדום לא נתגאו אלא בשביל טובה שהשפיע להם הקב"ה, ומה כתיב בהם? - (איוב כח, ה) ארץ ממנה יצא לחם (ארץ שבעה וטובה היא) ותחתיה נהפך כמו אש (ואחר כן נהפכה) [פסוק ו] מקום ספיר אבניה ועפרות זהב לו [פסוק ז] נתיב לא ידעו עיט ולא שזפתו עין איה [פסוק ח] לא הדריכוהו בני שחץ לא עדה עליו שחל; אמרו: וכי מאחר שארץ ממנה יצא לחם (שיש לנו שיפוע לחם) ועפרות זהב לו - למה לנו עובדי דרכים שאין באים אלינו אלא לחסרינו [מממוננו]? בואו ונשכח תורת רגל מארצנו (שלא יעברו עובדי דרכים בארצנו), שנאמר (איוב כח, ט) פרץ (הקב"ה) נחל (גפרית ואש) מעם גר (קורט"ל בלע"ז, כמו (שמואל ב יד, טז) כמים הנגרים) (ממקום הליכתו; שהיה הולך למעלה, והשליכו עליהם) הנשכחים מני רגל דלו מאנוש נעו (ונתדלדלו (מאדם) [מארצם] ונעו לדראון) .

דרש רבא: מאי דכתיב (תהלים סב, ד) עד אנה תהותותו (תבקשו תרמיות ותואנות) על איש תרצחו כולכם כקיר (על ידי קיר) נטוי (וגדר הדחוויה)? - מלמד שהיו נותנין עיניהן בבעלי ממון, ומושיבין אותו אצל קיר נטוי, ודוחין אותו עליו, ובאים ונוטלין את ממונו .

דרש רבא: מאי דכתיב (איוב כד, טז) חתר בחשך בתים יומם חתמו למו לא ידעו אור? - (יומם חתמו למו: היום סותמים וסוגרין כאילו לא ידעו אור, כלומר: סותמין וחותמין) מלמד שהיו נותנים עיניהם בבעלי ממון, ומפקידים אצלו אפרסמון, ומניחים אותו בבית גנזיהם (אפרסמון שלהם להפקידו ביד בעלי ממון, כדי שיהיו מניחין פקדון שלהם בבית גנזיהם); לערב באים ומריחין אותו (האפרסמון) ככלב, שנאמר (תהלים נט, ז) ישובו לערב יהמו ככלב ויסובבו עיר, ובאים וחותרים שם (מנהגו של מפקיד: צורך וחותרים), ונוטלין אותו ממון (ועל ידי זה) (איוב כד, י) ערום הלכו מבלי לבוש (ורעבים נשאו עמר) (איוב כד, י) [ערום ילינו מבלי לבוש] ואין כסות בקרה (איוב כד, ג) חמור יתומים ינהגו יחבלו שור אלמנה (איוב כד, ב) גבולות ישיגו עדר גזלו וירעו (איוב כא, לב) והוא לקברות יובל ועל גדיש ישקוד .

דרש רבי יוסי (בי מדרשא) בציפורי (את הפסוק באיוב כד, טו הנזכר לעיל) חתר בחשך בתים; אחתרין ההיא ליליא תלת מאה מחתרתא בציפורי (ע"י ריח אפרסמון שהיו מריחין ויודעין היכן מניחין ממון); אתו וקא מצערי ליה [לרבי יוסי]: אמרו ליה: יהבית אורחיה לגנבי?! אמר להו: מי הוה ידענא דאתו גנבי (לישנא אחרינא: מי הוה ידענא דגנבי אתון)? כי קא נח נפשיה דרבי יוסי - שפעו מרזבי דציפורי דמא (דאדם גדול הוה; ואידי דאמר לעיל 'איחתרו מחתרת' בציפורי' - דאתרא דרבי יוסי התם הוה - נקיט נמי הא מילתא: דכי נח נפשיה כו' - לאשמועינן דמצפורי הוה) !

אמרי [אנשי סדום]: דאית ליה חד תורא - מרעי חד יומא; דלית ליה - לירעי תרי יומי (כך היה מנהגם של אנשי סדום: מי שהיה לו שור אחד - רועה כל בהמות העיר יום אחד, ומי שאין לו בהמה - מגלגלין עליו לרעות שני ימים) . ההוא יתמא בר ארמלתא הבו ליה תורי למרעיה, אזל שקלינהו וקטלינהו . אמר להו (יתמי למרי דתורא) :

(סנהדרין קט, ב) דאית ליה תורא נשקול חד משכא, דלית ליה תורא נשקול תרי משכי . אמרו ליה: מאי האי? אמר להו: סוף דינא כתחילת דינא: מה תחילת דינא: דאית ליה תורא מרעי חד יומא, דלית ליה תורי מרעי תרי יומי - אף סוף דינא: דאית ליה חד תורא לשקול חד, דלית ליה תורא לשקול תרי !

דעבר במברא (שהמעברות שלהם מימיו עזין והיו דנין כך) - ניתיב חד זוזא; דלא עבר במברא (אלא בא דרך אחר) - ניתיב תרי ;

דהוה ליה דרא דלבני (מי שהיו לו שורת לבנים ומגבל ועושה אותן) - אתי כל חד וחד שקלי חדא (היה בא כל חד וחד ונטל אחת); אמר ליה: אנא [רק] חדא דשקלי.

דהוה שדי תומי או שמכי (מי שהיה מפזר ושוטח לפניו שומים או בצלים ליבשן) - אתו כל חד וחד שקיל חדא (כל אחד ואחד היה נוטל אחת), אמר ליה (לנגזל): אנא חדא דשקלי (מה חסרתי לך? לא לקחתי ממך אלא שום אחד) ! (ונמצא קרח מכאן ומכאן).

ארבע דייני היו בסדום: (1) שקראי (2) ושקרוראי (3) זייפי (4) ומצלי דינא; דמחי ליה לאיתתא דחברי ומפלא ליה - אמרי ליה: יהבה ניהליה דניעברה ניהליך (וישכב עמה עד שתהיה מעוברת); דפסיק ליה לאודנא דחמרא דחבריה - אמרו ליה: הבה ניהליה עד דקדחא (עד שתצמח אזנו);

דפדע ליה לחבריה (עשה לו פצע כמו 'פדעת' במסכת עבודה זרה (כח.) כפרדור"א בלע"ז) - אמרי ליה: הב ליה אגרא דשקל לך דמא.

דעבר במברא - יהיב ארבעה זוזי, דעבר במיא (עובר ברגליו במים) - יהיב תמני זוזי.

זימנא חדא אתא ההוא כובס, איקלע להתם; אמרו ליה: הב ארבעה זוזי! אמר להו: אנא - במיא עברי! אמרו ליה: אם כן הב תמניא דעברת במיא!

לא יהיב; פדיוהו! אתא לקמיה דדיינא, אמר ליה: הב ליה אגרא דשקיל לך דמא, ותמניא זוזי דעברת במיא!

אליעזר עבד אברהם איתרמי התם; פדיוהי. אתא לקמיה דדינא, אמר ליה: הב ליה אגרא דשקל לך דמא! שקל גללא (מקל; לישנא אחרינא: אבן) פדיוהי איהו לדיינא! אמר (דיינא לאליעזר): מאי האי?

אמר ליה (אליעזר): אגרא דנפק לי מינך (אגרא דמחייבת לי דשקלי לך דמא) - הב ניהליה להאי (הב ליה לההוא גברא דשקל לי דמא), וזוזי ידידי כדקיימי קיימי (לישנא אחרינא: הכי גרסינן: ולואי כדקאי קאי; כך אמר ליה דין: מי יתן שהייתי כבתחילה).

הויא להו פורייתא דהוּו מגני עלה אורחין; כי מאריך (כשהאורח ארוך יותר מן המטה) - גייזי ליה (מקצין אותו בסכין; 'גייצי' לשון 'גוף'; כן שמעתי ואית דגרסי 'גיידי ליה'), כי גויך - מתחין ליה (עד דמתפרקי אבריו).

אליעזר עבד אברהם אקלע להתם, אמרו ליה: קום גני אפוריא! אמר להון: נדרא נדרי: מן יומא דמיתת אמא - לא גנינא אפוריא.

כי הוה מתרמי להו עניא - יהבו ליה כל חד וחד דינרא וכתובי שמיא עליה (כדי שיכיר כל אחד ואחד דינר שלו ויחזור ויטלנו), וריפתא לא הוּו ממטי ליה (התנו ביניהם שלא יתנו לו פת כדי שימות ברעב); כי הוה מית - אתי כל חד וחד שקיל דידיה.

הכי אתני בינייהו כל מאן דמזמין גברא (אכסניא) לבי הילולא - לשלח גלימא (יפשיטו את בגדי אותו האיש שהזמין).

הוי האי הילולא, אקלע אליעזר (עבד אברהם) להתם, ולא יהבו ליה נהמא. כי בעי למסעד - אתא אליעזר ויתיב לסיפא דכולהו (הלך וישב בסוף כולם).

אמרו ליה: מאן אזמנך להכא? אמר ליה לההוא דיתיב (גביה): אתה זמנתן (את זמנתני להכא)!

אמר: דילמא שמעי בי דאנא אזמינתיה, ומשלחי ליה מאניה דהאי גברא!

שקל גלימיה ההוא דיתיב גביה, ורהט לברא (שהיה מתיירא שלא ישמעו אנשי המקום שאליעזר אמר שהוא זימנו ולישלחו למאניה), (הלך וישב לו אצל השני ואמר כמו כן) וכן עבד לכולהו (וכן לכל אחד ואחד עד דאזלי כולהו) - עד דנפקי כולהו ואכלא איהו לסעודתא (ואכל אליעזר כל הסעודה).

הויא ההיא רביתא (נערה) דהות קא מפקא ריפתא לעניא בחצבא (בתוך כד שלה כשיצאת לשאוב מים); איגלאי מלתא שפיוה (סכו אותה) דובשא, ואוקמוה על איגר שורא (על גג החומה); אתא זיבורי ואכלוה והיינו דכתיב (בראשית יח, כב) ויאמר ה' זעקת סדום ועמורה כי רבה (וחטאתם כי כבדה מאד), ואמר רב יהודה אמר רב: ('כירבה' -) על עיסקי ריבה.

מרגלים - אין להם חלק לעולם הבא, שנאמר (במדבר יד, 23) וימותו האנשים מוציאי דבת הארץ רעה במגפה [לפני ה']: 'וימותו' בעולם הזה, 'במגפה' לעולם הבא.

עדת קרח - אין להם חלק לעולם הבא, שנאמר (במדבר טז, 35) ויורדו הם וכל אשר להם חיים שאלה ותכס עליהם הארץ ויאבדו מתוך הקהל] 'ותכס עליהם הארץ' בעולם הזה 'ויאבדו מתוך הקהל' לעולם הבא - דברי רבי עקיבא; רבי אליעזר אומר: עליהם אמר הכתוב (שמואל א ב, 1) ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל.

תנו רבנן: עדת קרח אין להם חלק לעולם הבא, שנאמר (במדבר טז, 35) ויורדו הם וכל אשר להם חיים שאלה ותכס עליהם הארץ ויאבדו מתוך הקהל] 'ותכס עליהם הארץ' בעולם הזה 'ויאבדו מתוך הקהל' לעולם הבא - דברי רבי עקיבא; רבי יהודה בן בתירא אומר: הרי הן כאבידה המתבקשת (ובאין לעולם הבא), שנאמר (שכך אמר דוד על בני קרח): (תהלים קיט, קעו) תעיתי כשה אובד (הם) תענו כשה אובד בקש עבדך (ואתה ברחמיך הרבים בקש עבדך ותביאם לעולם הבא) כי מצותיך לא שכחתי (שקיימו כל מצותיך, כדכתיב (במדבר טז, 35) 'כי כל העדה כולם קדושים').

(במדבר טז, 35) ויקח [קרח] בן יצהר בן קהת בן לוי ודתן ואבירם בני אליאב ואון בן פלת בני ראובן] - אמר ריש לקיש: שלקח מקח רע לעצמו (התחיל בקטטה); 'קרח' - שנעשה קרחה בישראל (שנבלעו); 'בן יצהר' - בן שהרתיח (שהכעיס) עליו את כל העולם כצהרים; 'בן קהת' - בן שהקהה שיני מולידיהו (שנתביישו אבותיו במעשיו הרעים); 'בן לוי' = בן שנעשה לוי בגיהנם.

וליחשוב נמי בן יעקב - בן שעקב עצמו לגיהנם?! אמר רב שמואל בר רב יצחק: יעקב ביקש רחמים על עצמו (שלא יהא נמנה עמהם), שנאמר (בראשית מט, 10) בסודם אל תבא נפשי ובקהלם אל תחד כבודי [כי באפם הרגו איש וברצונם עקרו שור]: 'בסודם אל תבא נפשי' - אלו מרגלים (דלא כתיב בהן פלוני בן יעקב);

'ובקהלם אל תחד כבודי' - זה עדת קרח;

'דתן' - שעבר על דת אל;

'אבירם' - שאיבר עצמו (חזק לבבו, כמו ישעיהו מז) בירי לב) מעשות תשובה;

'ואון' - שישב באנינות (שעשה תשובה על שהיה עמהם תחילה בעצה);

'פלת' - שנעשו לו פלאות (שפירש) [שניצל] מהם)

'בן ראובן' - בן שראה והבין (שאין מנהגן כשורה ופירש מהם);

אמר רב: און בן פלת - אשתו הצילתו: אמרה ליה: מאי נפקא לך מינה (מה לך בשורה זו)? אי מר רבה (אם ינצח משה) - אנת תלמידא (מכל מקום אתה תלמיד), ואי מר רבה (ואם קרח מנצח) - אנת תלמידא (אתה תלמיד)! אמר לה: מאי אעביד? הואי בעצה (אני הייתי עמהן בעצה) ואשתבעי לי בהדיהו (ונשבעתי להם שאם יקראוני אלך עמהם)?

אמרה ליה: ידענא דכולה כנישתא קדישתא נינהו, דכתיב (במדבר טז, 35)

'כי כל העדה כולם קדושים'⁴ (כולם צנועים וקדושים ולא יכנסו אלי אם אני פרועה); אמרה

ליה: תוב דאנא מצילנא לך! אשקיתיה חמרא, וארויתיה, ואגנייתיה

גואי [השקתה אותו יין עד ששבע מהיין ונרדם, והשכיבה אותו בתוך האוהל];

אותבה על כבא (וישבה על פתח הבית)

(סנהדרין קי, א)

וסתרתה למזיה (שערה); כל דאתא (כל מי שהיה בא לקרוא) חזיה (רואה ראשה

פרוע) - הדר (וחוזר).

אדהכי והכי אבלעו להו [הצטרפה אליהם - לקרן ועדתו] איתתיה דקרח,

אמרה ליה: חזי מאי קעביד משה! איהו הוה מלכא, לאחיה שווייה

כהנא רבא, לבני אחוהי שוינהו סגני דכהנא; אי אתיא תרומה -

אמר: תיהוי לכהן; אי אתו מעשר (ראשון) דשקילתו אתון - אמר:

⁴ במדבר טז, 35: ויקהלו על משה ועל אהרן ויאמרו אלהם רב לכם כי כל העדה כולם קדושים ובתוכם ה' ומדוע תתנשאו על קהל ה'?

הבו חד מעשרה לכהן; ועוד דגייז ליה למזייכו (דכתיב (במדבר ח, ז) והעבירו תער על [כל] בשרם) ומיטלל לכו כי כופתא (ומשחק בכם כאילו אתם שוטים! כופתא=רעי, כמו 'בטולא דכופתא' דאמרן לעיל (דף צח:): כגלל הזה אתם חשובים בעיניו); עינא ייב במזייכו (עין נתן בשעריכם כדי שלא יהא בכם צורה כמותו)!

אמר לה (קרח): הא איהו נמי קא עביד (משה עצמו גלח כל שערו)? אמרה ליה: כיון דכולהו רבותא דידיה (איינו חושש אם גילח עצמו), אמר (דקאמר לנפשיה) איהו נמי (שופטים טז, ה)⁵ 'תמות נפשי עם פלשתים' (אגוזו שערי כמותם, ומה לי בכך? שהם מקיימין אפילו מה שאני מצוה לשחוק - אגוזו עכשיו כמותם כדי להפיש דעתם); ועוד: דקאמר לכו עבדיתו תכלתא (עשו פתיל תכלת בארבע כנפות הבגד): אי סלקא דעתא תכלתא חשיבא מצוה - אפיק גלימי דתכלתא וכסינהו לכולהו מתיבתך (מפני מה לא יאמר לעשות כל הבגד כולו תכלת)? (קח לך בגדים של תכלת וכסינהו לכולהו מתיבתך, וכסה בהן בבית המדרש אתה וחברותך)!

היינו דכתיב (משלי יד, א) חכמות נשים בנתה ביתה - זו אשתו של און בן פלת, ואולת בידה תהרסנה - זו אשתו של קרח.

(במדבר טז, ב) ויקומו לפני משה ואנשים מבני ישראל חמשים ומאתים מיוחדים שבעדה קריאי מועד [אנשי שם]

'קריאי מועד' - שהיו יודעים לעבר שנים ולקבוע חדשים;

'אנשי שם' - שהיה להם שם בכל העולם.

(במדבר טז, ד) וישמע משה ויפול על פניו - מה שמועה שמע?

אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: שחשדוהו מאשת איש, שנאמר (תהלים קו, טז) ויקנאו למשה במחנה [לאהרן קדוש ה']; אמר רבי שמואל בר יצחק: מלמד שכל אחד ואחד קנא את אשתו ממה (אל תסתרי עם משה; 'קנוי' היינו התראה), שנאמר (שמות לג, ז) ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה [הרחק מן המחנה וקרא לו אהל מועד והיה כל מבקש ה' יצא אל אהל מועד אשר מחוץ למחנה] (יצא מחוץ למחנה שלא יחשדוהו עוד).

(במדבר טז, כה) ויקם משה וילך אל דתן ואבירם [וילכו אחריו זקני ישראל]: אמר ריש לקיש: מכאן שאין מחזיקין במחלוקת (שמחל על כבודו, והוא עצמו הלך לבטל מחלוקת), דאמר רב: כל המחזיק במחלוקת - עובר בלאו, שנאמר (במדבר יז, ה) [זכרון לבני ישראל למען אשר לא יקרב איש זר אשר לא מזרע אהרן הוא להקטיר קטרת לפני] ולא יהיה כקרח וכעדתו [כאשר דבר ה' ביד משה לו].

רב אשי אמר: ראוי ליצטרע: כתיב הכא 'ביד משה לו', וכתיב התם (שמות ט, י) ויאמר ה' לו עוד הבא נא ידך בחיקך [ויבא ידו בחיקו ויוצאה והנה ידו מצרעת כשלג].

אמר רבי יוסי: כל החולק על מלכות בית דוד - ראוי להכישו נחש! כתיב הכא (מלכים א, א, ט) ויזבח אדוניו צאן ובקר ומריא עם אבן הזוחלת [אשר אצל עין רגל ויקרא את כל אחיו בני המלך ולכל אנשי יהודה עבדי המלך] וכתיב התם (דברים לב, כד) [מזי רעב ולחמי רשף וקטב מירי ושושן בהמת אשלח בס] עם חמת זוחלי עפר.

אמר רב חסדא: כל החולק על רבו (חולק על ישיבתו) - כחולק על השכינה, שנאמר (במדבר כו, ט) [ובני אליאב נמואל ודתן ואבירם הוא דתן ואבירם קרואי העדה אשר הצו על משה ועל אהרן בעדת קרח] בהצותם על ה' (מעלה עליהם הכתוב כאלו היו חולקים כלפי שכינה).

אמר רבי חמא ברבי חנינא: כל העושה מריבה עם רבו - כעושה עם שכינה, שנאמר (במדבר כ, ג) המה מי מריבה (תגר וקטטה, לפטפט נגדו בדברים) אשר רבו בני ישראל את ה' [ויקדש בס].

אמר רבי חנינא בר פפא: כל המתרעם על רבו (אומר על רבו שנוהג לו מדה כבושה ומדת אכזרית) - כאילו מתרעם על השכינה, שנאמר (שמות טז, ח) [ויאמר משה בתת ה' לכם בערב בשר לאכל ולחם בבקר לשבע בשמע ה' את תלנתיכם אשר אתם מלינם עליו ונחנו מה] לא עלינו תלונותיכם כי על ה'.

⁵ שופטים טז, ג: ויאמר שמשון תמות נפשי עם פלשתים ויט בכח ויפל הבית על הסרנים ועל כל העם אשר בו והיו המתים אשר המית במותו רבים מאשר המית בחייו

אמר רבי אבהו: כל המהרהר (מחפה עליו דברים) אחר רבו - כאילו מהרהר אחר שכונה, שנאמר (במדבר כא, ה) וידבר העם באלהים ובמשה [למה העליטנו ממצרים למות במדבר כי אין לחם ואין מים ונפשנו קצה בלחם הקלקל].

(דברים יא, ו) [ואשר עשה לדתן ולאבירם בני אליאב בן ראובן אשר פצתה הארץ את פיה ותבלעם ואת בניהם ואת אהליהם] ואת כל היקום אשר ברגליהם [בקרב כל ישראל] - אמר רבי אלעזר: זה ממונו של אדם שמעמידו על רגליו.

ואמר רבי לוי: משוי שלש מאות פרדות לבנות היו מפתחות של בית גנזיו של קרח, וכולהו אקלידי (מפתחות) וקילפי (מנעולים) דגילדא (כולם: המפתחות והמנעולים - של עור היו, ואעפ"כ היו שלש מאות פרדות טעונות; לישנא אחרינא: 'דגלדא' לצורך שקים והמצופין וכיסין של עור היו).

(קהלת ה, יב) [יש רעה חולה ראיתי תחת השמש] עושר שמור לבעליו לרעתו - אמר ריש לקיש: זה עושרו של קרח.

אמר רבי חמא ברבי חנינא: שלש מטמוניות הטמין יוסף במצרים: אחת נתגלתה לקרח, ואחת נתגלתה לאנטונינוס בן אסורוס, ואחת גנוזה לצדיקים לעתיד לבא.

ואמר רבי יוחנן: קרח - לא מן הבלועים ולא מן השרופין (אלא במגפה מת): לא מן הבלועין, דכתיב (במדבר טז, ט) [ותפתח הארץ את פיה ותבלע אתם ואת בניהם] ואת כל האדם אשר לקרח [ואת כל הרכוש] - ולא קרח; ולא מן השרופים (מאתים וחמישים היו לבד קרח) - דכתיב (במדבר כו, י) [ותפתח הארץ את פיה ותבלע אתם ואת קרח במות העדה] באכול האש את חמשים ומאתים איש [ויהיו לנס] - ולא קרח (דכתיב 'חמשים ומאתים מחתות ואתה' [קרח] ואהרן איש מחתות' [במדבר טז, טז]).

במתניתא תנא: קרח מן השרופין ומן הבלועין (שנשרפה נשמתו וגוף קיים, ואחר כך נתגלגל עד מקום הבלועין ונבלע דכתיב בפרשת פנחס ותבלע אותם ואת קרח עמהם): מן הבלועים, דכתיב (בפרשת פנחס) [ותפתח הארץ את פיה] ותבלע אותם ואת קרח [במות העדה באכל האש את חמשים ומאתים איש ויהיו לנס] (ורבי יוחנן, דאמר 'לא מן הבלועין ולא מן השרופין' דריש ליה להאי 'ואת קרח' לאחריו: ואת קרח - במות העדה במגפה); מן השרופין, דכתיב (במדבר טז, לה) ואש יצאה מאת ה' ותאכל את חמשים ומאתים איש [מקריבי הקטרת] - וקרח בהדיהו (וקרח - ממקריבי הקטרת היה, דכתיב 'חמשים ומאתים מחתות ואתה' [קרח] ואהרן איש מחתות' [במדבר טז, טז]; אי נמי: 'ואת' - לרבות קרח עמהם).

אמר רבא: מאי דכתיב (חבקוק ג, יא) שמש ירח עמד זבולה לאור חציק יהלכו [לנגה ברק חניתך] - מלמד שעלו שמש וירח לזבול, אמרו לפניו: "ריבונו של עולם! אם אתה עושה דין לבן עמרם - נצא, ואם לאו - לא נצא!" (לעיל מיניה [חבקוק ג, ט] כתיב 'ותבקע ארץ': בשעת בקיעת הארץ: שנבלעו בקרקע, שמש וירח עלו לאותו רקיע ששמו 'זבול' ואמרו להקב"ה: אם אי אתה עושה דין לבן עמרם מקרח ועדתו - לא נצא ונאיר לעולם) - עד שזרק בהם חצים, אמר להן: ככבודי לא מחיתם (שהרי בכל יום מלכי מזרח ומערב, בשעה שמוניחין כתרין בראשם - משתחוים לחמה!) - ככבוד כשר ודם מחיתם!! והאידינא לא נפקי עד דמחו להו (שכן גזר עליהם המקום; כן שמעתי. לישנא אחרינא 'והאידינא לא נפקי': מאחר שראו שהקפיד הקב"ה על שלא מיחה לכבודו עד דמחו להו - לא נפקי, שחשו לכבוד המקום על בני אדם שמשתחוים לשמש וירח).

דרש רבא: מאי דכתיב (במדבר טז, ז) ואם בריאה יבא ה' ופצתה האדמה את פיה [ובלעה אותם ואת כל אשר להם וירדו חיים שאולה וידעתם כי נאצו האנשים האלה את ה']? אמר משה לפני הקב"ה: אם בריאה גיהנם - מוטב, ואם לאו - יבא ה'; למאי? אילימא למבריה ממש - והא (קהלת א, ט) [מה שהיה הוא שיהיה ומה שנעשה הוא שייעשה] ואין כל חדש תחת השמש (ואי גיהנם לא אברי עד ההוא שעתא - הוה ליה 'חדש')? אלא לקרובי פיתחא (שיקרב פתחה של גיהנם, ותפתח הארץ במקום שהן).

(במדבר כו, יא) ובני קרח לא מתו; תנא: משום רבינו אמרו: מקום נתבצר להם בגיהנם (נתבצר' מלשון (ישעיהו כז, י) 'עיר בצורה'; התקין להון הקב"ה מקום גבוה שלא העמיקו כל כך בגיהנם, ולא מתו) וישבו עליו ואמרו שירה.

אמר רבה בר בר חנה: זימנא חדא הוה קאזלינא באורחא; אמר לי ההוא טיעא (סוחר ישמעאל): תא ואחוי לך בלועי דקרח (מקום שנתבלעו לשם עדת קרח)! אזיל, חזא תרי בזעי דהוה קא נפק קיטרא מנייהו (גירסת

רש"י: 'בזעא': ראה נקב שממנו יצא עשן; שקל גבבא (גיזה) דעמרא, אמשייה מיה (שרה אותה במים, לשון (ברכות דף יד: 'משי ידיה') ואותביה בריש רומחיה, ואחלפיה [העביר את הרומח עם הצמר בראשו] התם [על פני הפתח]; איחרך [והצמר נחרך]; אמר ליה: אצית מה שמעת! ושמעית דהו קאמרי הכי: "משה ותורתו אמת והן בדאים"!

(סנהדרין קי, ב)

אמר ליה: כל תלתין יומין מהדרא להו גיהנם (חוזר לגיהנם ועולה לשם) כבשר בתוך קלחת, ואמרי הכי: "משה ותורתו אמת והן בדאים" (שנסה כמה פעמים וראה שכל שלשים יום עשן יוצא משם ושומע שאומרים 'משה ותורתו אמת' וכו')

דור המדבר אין להם חלק לעולם הבא וכו':
תנו רבנן: דור המדבר - אין להם חלק לעולם הבא, שנאמר (במדבר יז, לה) [אני ה' דברתי אם לא זאת אעשה לכל העדה הרעה הזאת הנועדים עלי] במדבר הזה יתמו ושם ימותו: 'יתמו' בעולם הזה, 'ושם ימותו' - בעולם הבא ('באפי' לא גרסינן); ואמר (תהלים צה, יא) אשר נשבעתי באפי אם יבואון אל מנוחתי (לעיל מיניה קרא [פסוק י]: 'ארבעים שנה אקוט בדור' דהיינו דור המדבר) - דברי רבי עקיבא; ר"א אומר: באין הן לעולם הבא, שנאמר (תהלים נה) אספו לי חסידי כורתי בריתי עלי זבח (והיינו דור המדבר, שכרתו ברית של מקום עלי זבחים ושלמים, דכתיב (שמות כד, ח) 'ויזבחו זבחים שלמים' וכתיב (שם, פסוק ח) 'ויזרוק על העם ויאמר הנה דם הברית אשר כרת ה' עמכם'); אלא מה אני מקיים 'אשר נשבעתי באפי'? באפי נשבעתי, וחוזרני בי (והיינו 'אשר נשבעתי באפי' מפני כעסי נשבעתי, ומתחרט אני).

רבי יהושע בן קרחה אומר: לא נאמר פסוק זה אלא כנגד דורות הבאים: 'אספו לי חסידי' - אלו צדיקים שבכל דור ודור; 'כורתי בריתי' - אלו חנניה מישאל ועזריה, שמסרו עצמן (למיתה בשביל בריתו של מקום) לתוך כבש האש; 'עלי זבח' - אלו רבי עקיבא וחביריו, שמסרו עצמן לשחיטה על דברי תורה.

רבי שמעון בן מנסיא אומר: באים הן לעולם הבא, שנאמר: (ישעיהו לה, י) ופדויי ה' (אלו דור המדבר שנפדו ממצרים) ישובון ובאו ציון ברנה [ושמחת עולם על ראשם ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה].

אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: שבקה רבי עקיבא לחסידותיה (שרגיל לזכות את ישראל, והשתא מחייב לה; דאמר לעיל (דף קח.) 'דור המדבר אין להם חלק לעולם הבא', ולקמן מפרש מאי חסידותיה), שנאמר (ירמיהו ב, ב) [הלך וקראת באזני ירושלם לאמר] הלך וקראת באזני ירושלים לאמר זכרתי לך חסד נעורך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה (כלומר שהרי היה יכול לדרוש שיש להם חלק [לעולם הבא], דכתיב 'הלך וקראת וגו'; ומה אחרים באים בזכותם - הם עצמן לא כל שכן?!)

משנה:

עשרת השבטים (שהגלה סנחריב, שנאמר (מלכים ב יח, יא) 'וינחם בחלח ובחבור נהר גוזן וערי מדי') - אינן עתידין לחזור (ממקום שגלו; והא דאמרין בגמרא דירמיה החזירן - לא שהחזירן כולן, אלא מקצתם החזיר), שנאמר (דברים כט, כז) [ויתשם ה' מעל אדמתם באף ובחמה ובקצף גדול] וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה (שכך גזר להם הקב"ה: שכיון שעזבו את תורתו - הוא מגלה אותן); מה היום הולך ואינו חוזר - אף הם הולכים ואינן חוזרים, דברי רבי עקיבא; ר"א אומר: 'כיום הזה': מה יום מאפיל ומאיר (בבקר אפל ובצהרים מאיר; אי נמי: בערב אפל, והולך ולמחרתו מאיר) - אף עשרת השבטים שאפילה להן - כך עתידה להאיר להם (אף עשרת השבטים עתידין לחזור להיות להם חלק לעולם הבא; לא בבניהם ובני בניהם קאמר, אלא אותן שגלו עצמן אין להם חלק, שרשעים גמורין הם, אבל בניהם: ודורות הבאים - זוכין ומזכין מ"ר).

('וישליכם' משמע שיהו כולם גולים במקום אחד; 'אל ארץ אחרת' והיינו עשרת השבטים, שהגלם סנחריב והושיבם במקום אחד, כדאמרין (לעיל דף צד.) שהולכים למדינת אפריקי; אבל שני השבטים לא גלו למקום אחד, אלא נתפזרו בכל הארצות, ועליהם הוא אומר 'אשרקה להם ואקבצם' (זכריה י, ח).

גמרא:

תנו רבנן: עשרת השבטים - אין להם חלק לעולם הבא, שנאמר: (דברים כט, כז) ויתשם ה' מעל אדמתם באף ובחמה ובקצף גדול [וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה]; 'ויתשם ה' מעל אדמתם' בעולם הזה, 'וישליכם אל ארץ אחרת' - לעולם הבא, דברי רבי עקיבא (ואית דמפרשי עשרת השבטים אין להם חלק לעולם הבא - היינו לימות המשיח:

שלא יקבלם משיח עם שאר גליות, לפי שספרו בגנות ארץ ישראל, כדאמרן לעיל (שם) 'כי מטו שוש וכו' ובדבר הזה נענשו מרגלים);
רבי שמעון בן יהודה איש כפר עכו אומר משום רבי שמעון: (מאי 'כיום הזה?') אם מעשיהם כיום הזה - אינן חוזרין (לא יהא להם חלק לעוה"ב), ואם לאו (שיחזרו בתשובה) - חוזרין (יחזרו גם הם מגלות, ויש להם חלק לעולם הבא);
רבי אומר: באים הם לעולם הבא, שנאמר (ישעיהו כז, יג) [והיה] ביום ההוא יתקע בשופר גדול [ובאו האבדים בארץ אשור (אלו עשרת השבטים) והנדחים בארץ מצרים (אלו דור המדבר) והשתחוו לה' בהר הקדש בירושלם].

אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: שבקה רבי עקיבא לחסידותיה, שנאמר (ירמיהו ג, יב) הלך וקראת את הדברים האלה צפונה ואמרת שובה משובה ישראל נאם ה' ולא אפיל פני בכם כי חסיד אני נאם ה' לא אטור לעולם ('שובה משובה' שכל ישראל עתידין לחזור).

מאי חסידותיה?
דתניא: קטני בני רשעי ישראל - אין באין לעולם הבא (רשעי ישראל עצמן פשיטא דאין להם חלק לעולם הבא, כדאמרין בפרק בתרא דכתובות (דף קיא): 'רפאים בל יקומו': מי שמרפה עצמו מדברי תורה; אבל בנים שלהם קטנים ולא חטאו - פליגי בהו), שנאמר: (מלאכי ג, יט) כי הנה היום בא בוער כתנור והיה [בגירסתנו: והיו] כל זדים וכל עושי רשעה קש ולהט אותם היום הבא אמר ה' צבאות אשר לא יעזוב להם שורש וענף ('שורש וענף' אלו בני קטנים שלהם) - 'שורש' בעולם הזה (שימותו נפלים), 'וענף' לעולם הבא (שאף על פי שאבותיהם היו רשעים הם לא חטאו) - דברי רבן גמליאל; רבי עקיבא אומר: באים הם לעולם הבא, שנאמר: (תהלים קטז, ו) שומר פתאים ה' [דלתי ולי יהושיע] - שכן קורין בכרכי הים לינוקא 'פתיא', ואומר (דניאל ד, כב) [ודי חזה מלכא עיר וקדיש נחת מן שמיא ואמר] גודו אילנא וחבלוהי ברם עיקר שרשוהי בארעא שבוקו (אלו הבנים הקטנים: שאף על פי שאבות אין להם חלק - קנה יש להם) [ובאסור די פרזל ונחש דתאא די ברא ובטל שמיא יצטבע ועם חיות ברא חלקה עד די שבעה עדנין יחלפון עלוהי]; ואלא מה אני מקיים 'לא יעזוב להם שורש וענף'? - שלא יניח להם (הקב"ה) לא מצוה ולא שיורי מצוה (לא מצוה חמורה ולא מצוה קלה: הכל יהא מעביר ומשלם שכרם לאלתר, כדי לטרוח מן העולם);
דבר אחר: 'שורש' - זו נשמה (שמעמדת הגוף, כשרש שמעמיד האילן), ו'ענף' - זה הגוף; אבל קטני בני רשעי אומות העולם - דברי הכל אין באין לעולם הבא (דוקא קאמר 'רשעי', דאילו חסידי עובדי כוכבים - פליגי בה, ואיכא למאן דאמר הן עצמן באין, ואיכא למאן דאמר אינן באין, כדאמרן (דף קהא) 'ישבו רשעים לשאולה כל גוים שכחי אלהים' (תהלים ט, יח) - מכאן שאין להם חלק; אמר לו רבי יהושע: וכי נאמר 'בכל גוים' והלא לא נאמר אלא 'כל גוים שכחי אלהים', הא אין שכחי אלהים - יש להן חלק [לעוה"ב]); ורבן גמליאל נפקא ליה מ'ותאבד כל זכר למו' [ישעיהו כו, יד: מתים בל יחיו רפאים בל יקמו לכן פקדת ותשמידם ותאבד כל זכר למו] (כלומר: לתנא דברייטא, והאי דנפקא ליה - דברי הכל היא, דהא 'שורש וענף' מיבעיא ליה, למר כדאית ליה ומר כדאית ליה).

אתמר: קטן - מאימתי בא לעולם הבא?
רבי חייא ורבי שמעון בר רבי: חד אמר משעה שנוולד, וחד אמר משעה שסיפר: מאן דאמר 'משעה שנוולד' - שנאמר: (תהלים כב, לב) 'בואו ויגידו צדקתו לעם נולד כי עשה'; ומאן דאמר 'משעה שסיפר' - דכתיב (תהלים כב, לא) 'זרע יעבדנו יסופר לה' לדור' (זרע המסופר - יעבדנו לה' לדור ודור: שיחזור לו ויחיה).

אתמר: רבינא אמר: משעה שזרע (משעה שנקלט הזרע במעי אשה; אפילו הפילה אמו ונמחה - יש לו חלק לעתיד), דכתיב 'זרע יעבדנו' (והכי אמר בכתובות בפרק בתרא (קיא).) 'נבלתי יקומן' - לרבות נפלים);
רב נחמן בר יצחק אמר: משעה שנימול, דכתיב (תהלים פח, טז) עני אני וגוע מנוער נשאתי אימין אפונה (לשון אופן) ('אע"פ שאני עני גויעתי - חשובה גויעה וראוי לומר עלי 'ויגוע ויאסף', כלומר: שזוכה אני לעתיד לבא כצדיקים שנאמר בהן 'גויעה'; ומאימתי? משעה שאני נושא אמין ופחדן אפונה: מתגלגלת ושכונה עלי, והיינו מילה שבבשרו, שאנו משמרים מאימתו של הקב"ה).

תנא משום רבי מאיר: משעה שיאמר 'אמן', שנאמר (ישעיהו כו) פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים - אל תקרי 'שומר אמונים' אלא שאומר אמן.

(סנהדרין קיא, א)
מאי 'אמן' (כשעונין על כל ברכה וברכה אמן - היאך משמע קבלת יראת שמים)?

אמר רבי חנינא: אל מלך נאמן (בנוטריון; שמאמין עליו הקב"ה) .

(ישעיהו ה,ד) **לכן הרחיבה שאול נפשה ופערה פיה לבלי חוק** [וירד הדרה והמונה ושאוה ועלו בה] ;
אמר ריש לקיש: למי שמשיר אפילו חוק אחד (מלשמו - נידון בגיהנם) .
אמר רבי יוחנן: לא ניחא למרייהו דאמרת להו הכי (אין הקב"ה רוצה
שתהא דן את ישראל כל כך לכף חובה), אלא אפילו לא למד אלא חוק אחד
<שנאמר> (זכריה יג,ח) **והיה בכל הארץ נאם ה' פי שנים בה יכרתו ויגועו והשלישית יותר בה** ;
אמר ריש לקיש: **שלישי של שם** (ששני חלקים של כל העולם יהיו נכרתים, וחלק שלישי
יותר בה; ואיזה חלק שלישי? כל שלשיות שיש - לשלש אנו משלשין: שמנח נפרדו כל העולם, ושלשה בניו היו
לו - הרי שלש בניו שם, ושלישי של שם - הוא ארפכשד, כדכתיב: 'בני שם עילם ואשור וארפכשד ולוד וארם'
[בראשית י,כב], ומסתמא בזרעו של ארפכשד יהיה שארית, הואיל וישראל יוצאים ממנו; ושלישי של ארפכשד,
שהוא שלישי של שם, שהוא שלישי של נח - יוותר, וכל העולם יכרת; ולדברי ריש לקיש נמצאו ישראל
מתמעטין ביותר: שמארכשד יצאו ישראל, כדכתיב בפרשת נח 'ארפכשד הוליד' [בתורה בגירסתנו כתוב:
'יליד'] את שלח ושלח הוליד את עבר ועבר הוליד את פלג - עד אברהם; וכשאתה מחלק לשלשה חלקים זרעו
של ארפכשד, כגון: בני ישראל וישמעאל שהן בני אברהם, ובני לוט ובני הרן, וכן שאר האומות שיצאו ממנו,
לשלשה חלקים - שמא ישראל יהיו מרובין וקרובין להיות כנגד כולם, ולא יגיעו כל זרע ארפכשד להיות פי
שנים אלא אם כן ישראל משלימין רובן או חציין, ונמצאו ישראל מתמעטין בתוך פי שנים) .
אמר ליה רבי יוחנן: לא ניחא למרייהו (להקב"ה) דאמרת להו הכי
(שאתה ממעט אותן כל כך), אלא אפילו שלישי של נח (כלומר: מכל בני נח, דהיינו: מכל
העולם כולו - יותר השלישי; ומסתמא אותו חלק השלישי שישאר בו יהיה שארית, ואם אין ישראל מרובין כל
כך להיות אחד משלשה שבעולם - יהיו הגרים וחסידיו עובדי כוכבים להשלים לשליש; ואם הם מרובין להיות
יותר מחלק השלישית - יתמעטו קצת; ומכל מקום לרבי יוחנן אין ישראל מתמעטין כל כך כמו לדברי רבי
שמעון בן לקיש; [מ"ד]; לישנא אחרינא: 'שלישי של שם' והשלישית - משמע שני שלישי; לכך נאמר 'שלישית':
שלישית של שלישי לשם, וכתיב 'ובני שם עילם ואשור וארפכשד', וישראל - מארכפכשד הוו; ושלישית
מארכפכשד - שהוא שלישי לשם - יותר; היינו שלישית מישראל; אלא 'שלישי' - שלישי של נח, כלומר: כולו
ארפכשד יותר בה, שהוא שלישי: שלישי של נח, דשם היה בן שלישי של נח, דכתיב (בראשית יא), ובני נח שם
חם ויפת; וארפכשד שלישי לשם, ועיקר) .

(ירמיהו ג,ד) [שובו בני שובבים נאם ה'] **כי אנכי בעלתי בכם ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים**
ממשפחה [והאתי אתכם ציון] - אמר ריש לקיש: דברים ככתבן (שלא ימלטו אלא אחד
מעיר ושנים ממשפחה) .
אמר ליה רבי יוחנן: לא ניחא ליה למרייהו דאמרת להו הכי, אלא
אחד מעיר מזכה כל העיר כולה (בשביל חסיד אחד שבעיר - אקח את כל העיר כולה),
ושנים ממשפחה מזכין כל המשפחה כולה .

יתיב רב כהנא קמיה דרב, ויתיב וקאמר: דברים ככתבן .
אמר ליה רב: לא ניחא ליה למרייהו דאמרת להו הכי, אלא אחד
מעיר מזכה כל העיר, ושנים ממשפחה מזכין כל המשפחה .
חזייה (רב לרב כהנא) דהוה קא חייף רישיה (חופף ראשו ומעדן בעצמו בשעה שהיה לו
ללמוד תורה) וסליק ויתיב קמיה דרב; אמר ליה: (איוב כח,יג) [לא ידע אנוש ערכה]
ולא תמצא בארץ החיים (משמע שמקללו "לא תבוא לעולם הבא") !
אמר ליה: מילט קא לייטת לי ?
אמר ליה: קרא קאמינא: לא תמצא תורה במי שמחיה עצמו עליה .

תניא: רבי סימאי אומר: נאמר (בפרשת וארא: שמות ז,ז) **ולקחתי אתכם לי לעם**
[והייתי לכם לאלקים וידעתם כי אני ה' אלקיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים], ונאמר [וכתיב בתריה
[פסוק ח]] **והבאתי אתכם** [אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אתה לאברהם ליצחק וליעקב ונתתי אתה לכם
מורשה אני ה'] : מקיש יציאתן ממצרים לביאתן לארץ: מה ביאתן לארץ
שנים מששים ריבוא (שלא נשתתירו מששים רבוא שיצאו ממצרים אלא שני אנשים: יהושע וכלב,
כדאמרינן בבבא בתרא בפרק 'יש נוחלין' (קכא). לא נגזרה גזרה לא בפחות מעשרים ולא ביותר מששים שנה
בהנך נמי ששים רבוא שנמנו במדבר לא אחשוב לא פחות מבן עשרים שנה ויותר מששים) - אף
יציאתן ממצרים שנים מששים ריבוא (שמכל ששים רבוא שהיו במצרים - לא נשתתיר
מהם אלא שנים בלבד; ואותם שנים של ששים רבוא עלו לששים רבואות: שיצאו אחד מששים רבוא שהיו בהם)
והשאר מתו כולם בשלשת ימי אפילה, שלא יהיו מצרים רואין במפלתן של ישראל) .

אמר רבא וכן לימות המשיח (שלא ישארו מכל ששים רבוא אלא שנים), שנאמר:
(הושע ב, יז) [ונתתי לה את כרמיה משם ואת עמק עכור לפתח תקוה] **וענתה שמה** (עניים ושפלים יהיו)
כימי נעוריה וכיום עלותה מארץ מצרים .

תניא: אמר רבי אלעזר ברבי יוסי: פעם אחת נכנסתי לאלכסנדריא של מצרים, מצאתי זקן אחד ואמר לי: בא ואראך מה עשו אבותי לאבותיך: מהם טבעו בים, מהם הרגו בחרב, מהם מעכו בבנין (היו בונין אותם במקום לבנים); ועל דבר זה נענש משה רבינו (שכשראה שנעשה לישראל כך - התחיל להתרעם ולהרהר לפני הקב"ה), שנאמר (אמר משה לפני הקב"ה): (שמות ה, כג) ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה [והצל לא הצלת את עמך]! אמר לו הקב"ה: חבל על דאבדין ולא משתכחין (הפסד גדול יש על גדולים שאבדו ואיני יכול למצוא חסידים אחרים כמותם): הרי כמה פעמים נגליתי על אברהם יצחק ויעקב באל שדי (שאמרתי לו 'אני אל שדי פרה ורבה וגו' (בראשית לה, יא); 'אני אל שדי התהלך לפני והיה תמים' (שם יז, א) והייתי מבטיחו שכל ארץ ישראל לו ולבניו), ולא הרהרו על מדותי, ולא אמרו לי ((כמו שעשית אתה)) 'מה שמך' (שאין אתה כאברהם ויצחק ויעקב שלא הרהרו אחרי מדותי):

אמרתי לאברהם (בראשית יג, יז) קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה; בקש מקום לקבור את שרה - ולא מצא עד שקנה בארבע מאות שקל כסף, ולא הרהר על מדותי; אמרתי ליצחק (בראשית כו, ג) גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך [כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האלה והקמתי את השבעה אשר נשבעתי לאברהם אביך] - בקשו עבדיו מים לשתות ולא מצאו עד שעשו מריבה, שנאמר (בראשית כו, כ) ויריבו רועי גרר עם רועי יצחק לאמר לנו המים [ויקרא שם הבאר עשק כי התעשקו עמו] - ולא הרהר אחר מדותי; אמרתי ליעקב (בראשית כח, יג) [והנה ה' נצב עליו ויאמר אני ה' אלקי אברהם אביך ואלקי יצחק] הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה [ולזרעך] - ביקש מקום לנטוע אהלו (כמו 'ויטע אהלי אפדנו' (דניאל יא, מה) ולשון 'נטיעה' שייך באהל) ולא מצא עד שקנה במאה קשיטה, ולא הרהר אחר מדותי, ולא אמרו לי "מה שמך", ואתה אמרת לי "מה שמך" בתחלה, ועכשיו אתה (ועכשיו הרהרת על מדותי ו) אומר לי (שמות ה, כג) [ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה] והצל לא הצלת את עמך - [הפסוק הבא: שמות ו, א:] [ויאמר ה' אל משה] עתה תראה אשר אעשה לפרעה [כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו] - ('עתה תראה': הפעם) במלחמת פרעה אתה רואה (תראה נפלאות שאני עושה להם), ואי אתה רואה במלחמת שלשים ואחד מלכים.

(שמות לד, ח) וימהר משה ויקוד ארצה וישתחו: מה ראה משה (על איזה מדה של י"ג מדות ראה והשתחוה)?

רבי חנינא בן גמלא אמר: ארך אפים ראה; ורבנן אמרי: אמת ראה (במדותיו שנקרא 'אמת', ונתיירא אם נתחייבו כלייה: אם הוא דן אותן בדין גמור, ומיהר והתפלל עליהם שלא יהא דן אותן לפי מעשיהם).

תניא כמאן דאמר 'אריך אפים ראה', דתניא: כשעלה משה למרום - מצאו להקב"ה שיושב וכותב 'אריך אפים'; אמר לפניו: רבונו של עולם! אריך אפים לצדיקים! אמר ליה: אף לרשעים. אמר ליה: רשעים - יאבדו (ולא יהיה לך אריך אפים עליהם)! אמר ליה: השתא חזית מאי דמבעי לך! כשחטאו ישראל - אמר לו (הקב"ה): לא כך אמרת לי: אריך אפים לצדיקים (ולא לרשעים)?!

(סנהדרין קיא, ב)

אמר לפניו: ריבוננו של עולם! ולא כך אמרת לי: אף לרשעים? והיינו דכתיב (במדבר יד, יז) ועתה יגדל נא כח ה' כאשר דברת לאמר (והשתא [מסתברא] כמאן דאמר 'אריך אפים ראה': שכיון שראה [מדה זו] בהקב"ה שהוא אריך אפים אף לרשעים - שמח).

רבי חגא הוה סליק ואזיל בדרגא דבי רבה בר שילא; שמעיה לההוא ינוקא דאמר (תהלים צג, ה) עדותיך נאמנו מאד לביתך נאווה קדש ה' לאורך ימים (היינו מדת אריך אפים, ועליה אמר משה 'עדותיך נאמנו מאד': שראה אותו בחורב; ופסוק זה משה רבנו עליו השלום אמרו) וסמיך ליה (דכתיב לעיל מיניה) (תהלים צא, א) תפלה למשה [איש האלקים ה' מעון אתה היית לנו בדרוד] - אמר: שמע מינה אריך אפים ראה.

אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא: עתיד הקב"ה להיות עטרה בראש כל צדיק וצדיק, שנאמר (ישעיהו כח, ה) ביום ההוא יהיה ה' צבאות לעטרת צבי ולצפירת תפארה לשאר עמו;

מאי 'לעטרת צבי ולצפירת תפארה' ? - לעושים רצונו ומצפים לישועתו ; יכול לכל (למי שעושין צביונו, אף על פי שמתגאה) ? תלמוד לומר 'לשאר עמו' : למי שמים עצמו כשייך ? (שיריים שאין נחשבין - כך אינו חשוב בעיניו, ואינו מתגאה) ; (ישעיהו כח, ו) ולרוח משפט ליושב על המשפט ולגבורה משיבי מלחמה שעה ; 'ולרוח משפט' (שופט את רוחו) - זה הרודה את יצרו (שבועט ביצרו וחוחר בתשובה מן העבירה שעבר) ; 'וליושב על המשפט' - זה הדין דין אמת לאמיתו ; 'ולגבורה' זה המתגבר ביצרו (מרגיז יצר הטוב על יצר הרע: אם היצה"ר אמר לו "עשה עבירה זו" לא דיו שנמנע מן העבירה, אלא הולך ועושה מצוה; ומתגבר עדיף מרודה) ; 'משיבי מלחמה' זה שנושא ונותן במלחמתה של תורה ; 'שעה' - אלו שמשכימין ומעריבין בבתי כנסיות ובתי מדרשות (גירסת רש"י: 'שעה' אלו בתי כנסיות) . אמרה מדת הדין לפני הקב"ה: ריבוננו של עולם! מה נשתנו אלו (שיש בהם מדות הללו) מאלו (מן השאר) ? אמר לה (הקב"ה) : (ישעיהו כח, ז) וגם אלה ביין שגו ובשכר תעו [כהן ונביא שגו בשכר נבלעו מן היין תעו מן השכר שגו בראה] פקו פליליה ; ואין 'פוקה' אלא גיהנם, שנאמר (שמואל א כה, לא) לא תהיה זאת לך לפוקה [ולמכשול לב לאדני ולשפך דם חנם ולהושיע אדני לו והיטב ה' לאדני וזכרת את אמתך], ואין 'פליליה' אלא דינין, שנאמר (שמות כא, כב) [וכי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה ולא יהיה אסון ענוש יענוש כאשר ישית עליו בעל האשה] ונתן בפלילים .

משנה :

אנשי עיר הנדחת - אין להם חלק לעולם הבא, שנאמר: (דברים יג, ד) יצאו אנשים בני בליעל מקרבך (שאינן להם חלק לעולם הבא) וידיחו את יושבי עירם [לאמר נלכה ונעבדה אלהים אחרים אשר לא ידעתם] ; ואינן נהרגים עד שיהיו מדיחיה מאותה העיר, ומאותו השבט (דכתיב 'מקרבך': מקרב אותו שבט עצמו), ועד שיודח רובה (דכתיב ויושבי העיר [?? אולי צ"ל 'יושבי עירם'], משמע: ישובה של עיר, היינו רובה; לישנא אחרינא: עד שיודח רובה, דכתיב 'מקרבך' קרי ביה 'מורבך'), ועד שידיחו אנשים ; הדיחו נשים וקטנים, או שהודח מיעוטה, או שהיה מדיחיה חוצה לה (שלא היו מאותה העיר) - הרי אלו כיחידים (שהן בסקילה וממונן פלט), וצריכין שני עדים והתראה לכל אחד ואחד (כדיליף בגמרא) . זה חומר כיחידים מבמרוכים: שהיחידים בסקילה לפיכך ממונם פלט (ומתוך שהחמרת עליו במיתתו הקלת עליו בממונו) ; והמרוכים בסייף לפיכך ממונם אבד .

[דומה לסיפרי ראה פיסקא צד] (דברים יג, טז) הכה תכה את יושבי העיר הזאת לפי חרב [החרם אתה ואת כל אשר בה ואת בהמתה לפי חרב] - הַמָּקֶרֶת וְהַגְּמָלֶת העוברת ממקום למקום - הרי אלו מצילין אותה (מדכתיב 'יושבי' - מכלל דשיירה של חמרים וגמלים שנשתהו בעיר שלשים יום, כדמפרש בגמרא, דהו להו 'יושבי העיר' - הרי אלו מצילין: אם רוב אנשי העיר הודחו, וחמרים וגמלים משלימין המיעוט ועושה אותם רוב - מצילין עליהם שאין ממונם אבד אלא נדונים כיחידים; וגורמין נמי לעשות אותה עיר הנדחת אם משלימים לעיר הנדחת לעשות רוב; אלא הא פסיקא טפי דחמרת וגמלת - אין דעתם מעורבת עם בני העיר להיות נדונין עמהן), שנאמר 'החרם אותה ואת כל אשר בה ואת בהמתה לפי חרב' ; מכאן אמרו: נכסי צדיקים: שבתוכה - אובדין, שבחוצה לה - פליטין ; ושל רשעים: בין שבתוכה בין שבחוצה לה - הרי אלו אובדין, שנאמר (דברים יג, יז) ואת כל שללה תקבוצ אל תוך רחבה [ושרפת באש את העיר ואת כל שללה כליל לה' אלקיך והיתה תל עולם לא תבנה עוד] (בגמרא מפרש לה מדכתיב 'כל') .

אם אין לה רחוב - עושין לה רחוב (ורחובה דהשתא - נמי משמע) ; היתה רחבה חוצה לה (שמקום קבוצ בני העיר היה חוץ לעיר) - כונסין אותה לתוכה (כונסין אותה לעיר: שצריך לעשות לה רחוב בתוכה: 'רחוב' = סרטיא גדולה), שנאמר (דברים יג, יז) [ואת כל שללה תקבוצ אל תוך רחבה] ושרפת באש את העיר ואת כל שללה כליל לה' אלהיך [והיתה תל עולם לא תבנה עוד] ;

'שללה' - ולא שלל שמים (דשלל שמים פלט) ; מכאן אמרו: ההקדשות שבה - יפרו (כלומר: אין נשרפין, אלא הרי הם כשאר הקדש, שצריך פדייה - כל שכן דשלל שמים הם), ותרומות - ירקבו (ובגמרא מוקמי לה בתרומה ביד כהן, דממון כהן הוא, וחל עליה איסור דעיר הנדחת; דנהי דבשריפה לא הוא עס שאר שללה, ד'קדש' אקרי, ולא מזלזלינן ביה כולי האי) ; מעשר שני וכתבי הקדש - יגנזו (מעשר שני, אף על פי שהוא נאכל לישראל, הואיל ו'קדש' איקרי - לא אמרינן ישרף אלא יגנז) ;

'כליל לה' אלהיך' - אמר רבי שמעון: אמר הקב"ה: אם אתם עושין דין בעיר הנדחת - מעלה אני עליכם כאילו אתם מעלים עולה כליל לפני;

'והיתה תל עולם': לא תעשה גנות ופרדסים - דברי רבי יוסי הגלילי; רבי עקיבא אומר: 'לא תבנה עוד' - לכמות שהיתה (ביישוב בתים) אינה נבנית, אבל נעשית היא גנות ופרדסים (בגמרא מפרש במאי פליגי); (דברים יג, יח) ולא ידבק בידך מאומה מן החרם [למען ישוב ה' מחרון אפו ונתן לך רחמים ורחמך והרבך כאשר נשבע לאבתך] שכל זמן שהרשעים בעולם - חרון אף בעולם; אברו רשעים מן העולם - נסתלק חרון אף מן העולם.

גמרא:

תנו רבנן: [(דברים יג, יד) יצאו אנשים בני בליעל מקרבך וידיחו את יושבי עירם לאמר נלכה ונעבדה אלהים אחרים אשר לא ידעתם] 'יצאו' - הן ולא שלוחין (אם המדיחין עצמן יצאו והדיחין, והרי הם מרובים, ודנין בסייף; אבל אם הדיחו על ידי שליח - כיחידים הם, בסקילה, וממונם פלט); 'אנשים' - אין אנשים פחות משנים (דעל ידי מדיח אחד - אין נעשית עיר הנדחת); דבר אחר: 'אנשים' - ולא נשים; 'אנשים' - ולא קטנים; 'בני בליעל' - בני שפרקו עול שמים מצואריהם; 'מקרבך' - (משמע באמצע) ולא מן הספר (שאם היתה עיר של ספר: בין מחוז נכרים למחוז ישראל - אינה נעשית עיר הנדחת, דגזירת הכתוב היא שלא תעשה עיר הנדחת); 'יושבי עירם' - ולא יושבי עיר אחרת (דהיינו: מדיחיה מחוצה לה); 'לאמר' (נלכה ונעבדה) - (משמע שצריך להיות לפנינו שכך אומרים "נלכה ונעבדה", ואין אמירה אלא בעדים) שצריכין עדים והתראה לכל אחד ואחד (אלמא צריך עדים לכל אחד ואחד: שיעידו עליהם מה שאמר; והכי נמי צריך התראה לכל אחד ואחד מהם).

איתמר: רבי יוחנן אמר: חולקין עיר אחת לשני שבטים (בתחלה כשחלקו ישראל את הארץ - היו רשאים ליתן ולחלק עיר אחת לשני שבטים, כגון אם אירע להם עיר בתחום ומקצת מושכת לתחום אחר, שבט אחד נוטל חלק באותו קצת הארץ; על פי הגורל נחלקה הארץ: אם נפתלי עולה תחום גינוסר עולה עמו, דהכי אמרינן בבבא בתרא בפרק 'יש נוחלין ומנחילין' (דף קכב)), וריש לקיש אמר: אין חולקין עיר אחת לשני שבטים (אלא כולה של אותו השבט שרובה בתחומיה).

איתיביה רבי יוחנן לריש לקיש: 'עד שיהו מדיחיה מאותה העיר ומאותו שבט' - מאי? לאו אף על גב דמדיחיה מאותה העיר, אי איכא מאותו שבט (אם יהיו מאותו שבט) - אין (נעשית עיר הנדחת), אי לא (שאם אינו מאותו שבט שהודחו, אלא משבט אחר שבעיר) - לא (אינו בסייף אלא בסקילה), שמע מינה חולקין עיר אחת לשני שבטים (אלמא אפשר שיהו מן אותה העיר ולא מאותו שבט! והכי דמי? כגון שחלקו עיר אחת לשני שבטים)?

לא (לעולם אימא לך דאין חולקין), (והכי משכחת לה מאותה עיר ולא מאותו שבט? כגון) דנפלה ליה בירושה (דנפלה למדיחיה בירושה מקצת העיר על ידי בת יורשת נחלה); אי נמי דיהבוה ניהליה במתנה.

איתיביה: (יהושע כא, טז) [ואת עין ואת מגרשה ואת יטה ואת מגרשה את בית שמש ואת מגרשה] ערים תשע מאת שני השבטים האלה (ממטה יהודה וממטה שמעון נטלו תשעה ערים ונתנום ללוים) - מאי? לאו ארבע ופלגא מהאי וארבע ופלגא מהאי (שהיתה עיר אחת של יהודה ושמעון, ונטלו מהם), ושמע מינה חולקין עיר אחת לשני שבטים (אלמא חולקין עיר אחת לשני שבטים)?

לא: ארבעה מהאי וחמש מהאי.

אי הכי לפרוש פרושי (הי נינהו שבט דשקיל מיניה חמשה והי נינהו דשקיל מיניה ארבעה, ואמאי כתיב 'ערים תשע מאת שני השבטים' - משמע דבשוה שקל)?

(סנהדרין קיב, א)

קשיא (לשון הפסוק קשה לתרגם למאן דאמר 'צ"ל: אין [הרש"ש] חולקין, אבל לא מיתותב).

איבעיא להו: הודחו מאליהן - מהו? 'וידיחו' אמר רחמנא ולא שהודחו מאליהן? או דילמא אפילו הודחו מאליהן? תא שמע: 'הדיחוה נשים וקטנים'; אמאי? ליהוי כהודחו מאליהן? הנך בתר נפשיהו גרידי* (ומעשיהם מעשה ואדוקים ביותר הואיל ומעצמם הם נדחין ודין הוא שיעשה עיר הנדחת), (אבל) הני (הנך דהודחו) - בתר נשים וקטנים גרידי (שאין אדוקים כל כך).

* (גרידי בדל"ת = נמשכין; וכן גריס רבי בכוליה הש"ס: 'מגריד גריד'; ונראה לי שהוא לשון 'גרידא', דמפרשין יחיד על שם שהוא יחיד משוך ומופרש הוא מן הכל, ואין לאחרים סביביו; ולשון ארמי הוא, ואין דומה לו בפסוק אבל 'גורדו ומעמידו על גלדו' (ר"ה כז:). - הוא לשון עברי, ודומה לו בפסוק (איוב ב, ח) 'ויקח לו חרס להתגרד בו' בדל"ת, ופירושו לשון חסיטה: שמחטט וגורד בסכין, או בכל דבר; וגורד ברי"ש - לשון עברי הוא, כמו (שבת כב.) 'גורד אדם מטה כסא ושלחן', וכן (בבא בתרא פו.) 'היה מגרר ויוצא מגרר ויוצא'.

עד שיודה רובה :

היכי עבדינן (היאך נעשין 'רובא נדחים', הואיל דצריכין עדים והתראה לכל אחד ואחד) ?
אמר רב יהודה: דנין וחובשין דנין וחובשין (כשרואין שנים או שלשה מהם עובדים עבודה זרה - לא יסקלו אותן, ומניחין כל האחרים מלסקול, אלא דנין אותם לסקילה וחובשין אותם בבית הסוהר; וכן עושין עד שרואין אם מצטרפין לרובא, וחוזרין ודנין אותם דין אחר להריגה, ומאבדין את ממונם).

אמר ליה עולא: נמצא אתה מענה את דינן של אלו (של אחר שנגמר דינם אתה משהה אותם ומענה את דינם)! אלא אמר עולא: דנין וסוקלין דנין וסוקלין (עד חציין דמחזקינן להו כיחידים, ודנין וסוקלין; ומחציין ואילך נתברר הדבר למפרע שהודחו רובא, והו' בסייף וממונם אבד, ומחציין ואילך אי אתה רשאי למשכן למיתה חמורה).

איתמר: רבי יוחנן אמר דנין וסוקלין דנין וסוקלין, וריש לקיש אמר: מרבין להן בתי דינין (לאו משום דאין דנין שנים ביום אחד, דהא אמרת בפרק 'נגמור הדין' (לעיל מו.) דבמיתה אחת דנין! אלא משום דנפיש עדים לכל אחד ואחד, ואין פנאי לחקור כל אחד ואחד ביום אחד, מרבין להם בתי דינים כדי שתתקבל עדותן ביום אחד ויגמור דין כולם ביום אחד).

איני! והאמר רבי חמא בר יוסי אמר רבי אושעיא: (דברים יז, ה) והוצאת את האיש ההוא או את האשה ההיא [אשר עשו את הדבר הרע הזה אל שערך את האיש או את האשה וסקלתם באבנים ומתו] - איש ואשה אתה מוציא לשעריך (לבית דין שבשעריך, דהיינו סנהדרין קטנה), ואי אתה מוציא כל העיר כולה לשעריך (אלא בסנהדרין גדולה)! אלא מרבין להן בתי דינין ומעיינין בדיניהן (אם הו' מרובים), (ואם הודחו רובם) ומסקינן להו (מעלים את כולם) לבית דין הגדול, וגמרי להו לדיניהו וקטלי להו.

הכה תכה את יושבי העיר וכו' :

תנו רבנן [דומה לסיפרי ראה פסקא צד]: החמרת והגמלת העוברת ממקום למקום, לנו בתוכה והודחו עמה: אם נשתהו שם שלשים יום - הן בסייף וממונן אבד, פחות מיכן - הן בסקילה וממונן פלט. ורמינהי (משנה ב'השותפין' [בבא בתרא פ"א מ"ה]): 'כמה יהיה בעיר ויהיה כאנשי העיר (ליתן בצורכי העיר)? - י"ב חדש'?

אמר רבא: לא קשיא: הא [י"ב חודש] למיהוי מבני מתא (שיהא נקרא כבני העיר? - אין נקרא בפחות מ"ב חדש), (אבל) הא [שלשים יום] למיהוי מיתבי מתא (להקרות מיושבי העיר, כיון ששהה שלשים יום - נקרא מאנשי עיר, וקרינן בהו 'את יושבי ההוא'). והתניא (בניחותא): 'המודר הנאה (שאומר "הרי עלי קונם אם אהנה") מבני העיר: אם יש אדם שנשתהא שם י"ב חדש - אסור ליהנות ממנו; פחות מיכן - מותר ליהנות ממנו; ביושבי העיר: אם נשתהא שלשים יום - אסור ליהנות ממנו, פחות מיכן מותר ליהנות ממנו.

החרם אותה ואת כל אשר בה כו' :

תנו רבנן: (דברים יג, טז) [הכה תכה את יושבי העיר ההוא לפי חרב] החרם אותה [ואת כל אשר בה ואת בהמתה לפי חרב] - פרט לנכסי צדיקים שבחוצה לה (שאם היו צדיקים דרים בתוכה והיו להו נכסים מופקדים במקום אחר ביד אחרים - אין מחרימין אותן; אבל נכסים שיש להם באותה העיר - מחרימין אותן; וטעמא מפורש לקמן), 'ואת כל אשר בה' - לרבות נכסי צדיקים שבתוכה;

[פסוק יז: ואת כל שללה תקבץ אל תוך רחבה ושרפת באש את העיר ואת כל שללה כליל לה' אלקיך והיתה תל עולם לא תבנה עוד] 'שללה' - ולא שלל שמים; 'ואת כל שללה' - לרבות נכסי רשעים שחוצה לה.

אמר רבי שמעון: מפני מה אמרה תורה נכסי צדיקים שבתוכה יאבדו? מי גרם להם שידורו בתוכה? - ממונם! לפיכך ממונם אבד (בכל דוכתי דרש רבי שמעון טעמא דקרא).

אמר מר: (דברים יג, יז) 'ואת כל שללה תקבץ' (הכי גרסינן: 'ואת כל אשר בה') - לרבות נכסי רשעים שבחוצה לה; אמר רב חסדא: ובנקבצים לתוכה (נכסי רשעים הקרובין לעיר, שיכולים לקבצם לתוך העיר באותו יום עצמו שכונסין שלל העיר לרחוב לשורפן - הן אבודים

עמה, אבל רחוקים: דאין מגיעין לעיר - אינן אבודים; ודוקא שכבר היו לתוכה אלא שמעכשיו היו מופקדים ביד אחרים, אבל לא היו מעולם בתוכה, כגון דנפלה להם בירושה - לא קרינא ביה 'שללה' ואין הממון אבד).

אמר רב חסדא: פקדונות של אנשי עיר הנדחת מותרין.
היכי דמי? אי לימא דעיר אחרת ואיתנהו בגוה - פשיטא דמותרין:
לאו 'שללה' הוא! ואלא דידהו (דבני עיר הנדחת) ואיתנהו (ומופקדים הם)
בעיר אחרת? - אי דנקבצין לתוכה - אמאי מותרין? ואי אין
נקבצין לתוכה - הא אמרה חדא זימנא (הא אמרה רב חסדא 'ובנקבצין לתוכה', והא
אין נקבצין)!
לא, לעולם דעיר אחרת דמפקדי בתוכה, והכא במאי עסקינן? -
כגון דקביל (בני עיר הנדחת) עליה אחריות; מהו דתימא: כיון דקביל
עליה אחריות כדידיה דמי?⁶ - קא משמע לן.

אמר רב חסדא: בהמה, חציה של עיר הנדחת וחציה של עיר אחרת -
אסורה; עיסה, חציה של עיר הנדחת וחציה של עיר אחרת - מותרת;
מאי טעמא? בהמה כמאן דלא פליגא דמיא (אי אפשר לכזית בשר בלא שחיטה,
ואפילו שחטה משחט - אין בשחיטתו כלום, דלא לשחיטה קיימא אלא למיתה, ושחיטתה זו היא מיתת הבהמה,
ואין היתר אפילו החצי שאין של עיר הנדחת: דכי שחט לסימן - דעיר הנדחת אינו שוחט אלא ממית, ולא
מהניא ביה שחיטה), עיסה כמאן דפליגא דמיא (כל אימת דבעי - פליג לה, ואין חלק של
עיר הנדחת מעורב בו). [ועיין ר"ף ור"ן ויד רמה].
בעי רב חסדא: בהמת עיר הנדחת: מהו דתיתנהי בה שחיטה לטהרה
מידי נבילה? 'לפי חרב' אמר רחמנא, לא שנא שחטה משחט לא שנא
קטלא מקטל (דבין בשחיטה ובין בהריגה קרינא ביה 'לפי חרב': דאפילו שחטה - מיתה בעלמא היא, ולא
מהני מידי)? או דלמא כיון דשחטה מהניא לה שחיטה (או דילמא 'לפי חרב' היינו
שלא כדרך שחיטה, אבל דרך שחיטה מהניא לה לטהרה מידי נבילה: דנהי דלאכילה איתסרה, ואיסור הנאה
הוא, אבל תיהני לטהרה מידי נבילה) - מאי?
תיקו.

בעי רב יוסף: שיער נשים צדקניות (שבעיר הנדחת) מהו (אי הוו בכלל 'ואת כל
שללה' תשרף או לא)?
אמר רבא: הא דרשעיות אסור (פשיטא לן דישרף עם שלל העיר): (דברים יג, יז) [ואת כל
שללה] תקבץ [אל תוך רחבה] ושרפת [באש את העיר ואת כל שללה כליל לה] אלקי והיתה תל עולם לא תבנה
עוד] כתיב: מי שאינו מחוסר אלא קביצה ושריפה, יצא זה שמחוסר
תלישה (שצריך לגלחה) וקביצה ושריפה;
אלא אמר רבא: כפיאה נכרית (גדיל של שערות דעלמא, שעושין לנוי קא מבעי ליה לרב
יוסף אם של צדקניות הוי) היכי דמי? אי דמחובר בגופה (שנקשר בה) - כגופה
דמיא (וכשם שאין שורפין מלבושין שעליהן, שהרי צדקניות הן - כך אין שורפין אותו גדיל); לא,
צריכא: דתלי בסיבטא (תלה אותו גדיל ביתד, ואין קשורין בה עכשיו): כנכסי
צדיקים שבתוכה דמי, ואבד? או דלמא כיון דעילא ונפקא (רגילה
לקושרה תדיר אף על פי שלא קשרתו עכשיו) - כלבושה דמי (כל מקום שיהא שם נדון כמלבוש
שעליה: דכל שעתא דעתה עליה וכשאר מלבושין דמי)?
תיקו.

(דברים יג, יז) ואת כל שללה תקבוצ אל תוך רחובה וכו' [ושרפת באש את העיר ואת כל שללה כליל
לה] אלקי והיתה תל עולם לא תבנה עוד]:
תנו רבנן: אין לה רחוב - אינה נעשית עיר הנדחת, דברי רבי
ישמעאל; רבי עקיבא אומר: אין לה רחוב - עושין לה רחוב!
במאי קמיפלגי?
מר [רבי ישמעאל] סבר 'רחובה' - מעיקרא משמע (רחובה שהיה לה מתחלה, ולא
שעושין לה רחוב עכשיו), ומר [רבי עקיבא] סבר 'רחובה' - השתא נמי משמע.

(סנהדרין קיב, ב)

וההקדשות שבה יפדו כו' [ותרומות ירקבו; מעשר שני וכתבי הקדש
יגנזו]:

תנו רבנן: היו בה קדשים: קדשי מזבח (כגון עולות ואשמות של רשעים בתוכה; נהי
דלא קרינן בהו) את כל בהמתה לפי חרב' דהא לא 'בהמתה' היא אלא בהמת שמים, אלא מאיסותא הוא להקריב

⁶ כחמץ בפסח: פקדון של גוי שקבל עלייו אחריות חייב לבער? קא משמע לן
שאינו נחשב לשלל מבחינה ממונית, ורק בפסח חייב לבער משום בל יראה ובל
ימצא.

קרבות של רשעים הללו שהודחו) - (הלכך) ימותו (כונסין אותן לכיפה ומאכילין אותן שעורין עד שכריסין נבקעת, דאפילו דמיהם אסור כדלקמן), קדשי בדק הבית יפדו, ותרומות ירקבו, ומעשר שני וכתבי הקדש יגנזו (שנאמר 'כליל לה' אלהיך' לא גרסין); רבי שמעון אומר: 'בהמתה' [(דברים יג, טז) הכה תכה את ישבי העיר ההוא לפי חרב החרם אותה ואת כל אשר בה ואת בהמתה לפי חרב] - ולא בהמת בכור ומעשר; 'שללה' [(דברים יג, יז) ואת כל] שללה תקבץ אל תוך רחבה ושרפת באש את העיר ואת כל שללה כליל לה' אלקיך והיתה תל עולם לא תבנה עוד] - פרט לכסף הקדש וכסף מעשר (לקמן מפרש טעמא).
אמר מר: 'היו בה קדשים: קדשי מזבח ימותו' ואמאי ימותו? ירעו עד שיסתאבו וימכרו ויפלו דמיהן לנדבה?
רבי יוחנן אמר (משלי כא, כז) זבח רשעים תועבה [אף כי בזמה יביאנו] (ואפילו דמיהן אסורין).

ריש לקיש אמר: ממון בעלים הוא, והכא בקדשים שחייב באחריותן, ורבי שמעון היא, דאמר (ב'הזהב' (בבא מציעא נ:)) ממון בעלים הוא (קדשים שחייב באחריותן - ממון בעלים הוא, ויש בהם אונאה; הלכך לענין עיר הנדחת נמי: ממון בעלים הוא, ודייניהו לפי חרב, כשאר בהמות שבתוכה; והלכך אסורין דמיהן בהנאה; והאי דקאמר 'ימותו' ולא אמר שיחרימו אותה עמהם - משום כבוד שמים).

הא מדסיפא רבי שמעון היא - רישא לאו רבי שמעון?
בקדשים קלים ואלו דרבי יוסי הגלילי, דאמר קדשים קלים ממון בעלים (בפרק קמא דבבא קמא יב:): 'ומעלה מעל בה' - לרבות קדשים קלים שהם ממונו; והואיל וממונו הם - אסורים בהנאה: דאפילו דמיהן - 'בהמתם' מיקרו; אבל קדשי קדשים אמאי ירעו? דהא ודאי הם עצמם אינם קרבים, ד'זבח רשעים תועבה' אלא ירעו עד שיסתאבו, וימכרו, ויפלו דמיהם לנדבה;
אבל קדשי קדשים מאי? יפדו? אדתני סיפא 'קדשי בדק הבית יפדו' (דקא מפליג בין קדשי מזבח לקדשי בדק הבית), ליפלו וליתני בדירה (בקדשי מזבח עצמן בין קדשים קלים לקדשי קדשים): כמה דברים אמורים - בקדשים קלים, אבל קדשים יפדו?

כיון דאיכא חטאת שמתו בעליה, דלמיתה אזלא (כדאמרין (תמורה טז)) 'חמש חטאות מתות' - לא פסיקא ליה (למיתני 'קדשי קדשים דעיר הנדחת ירעו': דכיון דמתו להם אותם רשעים, אי איכא חטאות שהפרישו בחייהם - אזלי למיתה, דכל חטאות שמתו בעליהם מתות; במסכת הוריות וי). מפרש טעמא: אבל שאר קדשי קדשים כגון אשמות שמתו בעליהם - ירעו).

בשלמא רבי יוחנן לא אמר כריש לקיש, דכתיב (משלי כא, כז) זבח רשעים תועבה [אף כי בזמה יביאנו], אלא ריש לקיש - מאי טעמא לא אמר כרבי יוחנן?

אמר לך: כי אמרינן 'זבח רשעים תועבה' - הני מילי היכא דאתנהו בעיניהו (דהן עצמן ודאי אינן קרבים משום 'זבח רשעים תועבה'), אבל הכא (דאיכא למימר ירעו ויפלו דמיהם לנדבה) - כיון דאישתני - אישתני (ליכא הכא זבח רשעים תועבה).

רבי שמעון אומר: 'בהמתך' ולא בהמת בכור ומעשר (שאם היו בה בכורות או מעשר בהמה שהוא של ישראל, וחלבו ודמו קרב - אין מחרימין אותו עמה, דלא מיקרי 'בהמתה'):
במאי עסקינן? אלימא בתמימין - שלל שמים הוא (ומ'שללה' נפקא)! אלא בבעלי מומין (שאין בהם חלק לגבוה אלא נאכלין לבעלים)? 'שללה' ניהו (אמאי אין מחרימין אותו עמה)?

אמר רבינא: לעולם בבעלי מומין (ואפילו הכי אין נשרפין עמה), (דדרשינן לקרא הכי: 'בהמתה') ומי שנאכל בתורת 'בהמתך' (למי שנאכל לבעלים בתורת 'בהמתם'), יצאו אלו שאין נאכלין בתורת 'בהמתך' אלא בתורת 'בכור' ו'מעשר', דשלל שמים ניהו (יצאו אלו שיש להם שם לווי: שאין נאכלים בתורת 'בהמתם': שאין אומרינן 'בהמת עיר הנדחת' אלא 'בהמת בכור ומעשר של עיר נדחת');
ופליגא (הא דרבינא) דשמואל, דאמר שמואל (עלה דהא מילתא דרבי שמעון, כי הוה קשיא לן במאי עסקינן - הוי מתרץ הכי): הכל קרב והכל נפדה.
מאי קאמר?

הכי קאמר: כל שקרב כשהוא תם ונפדה כשהוא בעל מום (וכשהוא בעל מום צריך פדייה, כגון שאר קדשים קלים חוץ ממעשר בהמה ובכור) - מ'שללה' אימעיט (הנהו מ'שללה' נפקא, דאין מחרימין אותם עמה: דהואיל וצריכי פדייה במומן - 'שלל שמים' קרינן ביה, ופליג עליה דתנא קמא דאמר 'קדשים קלים ממון בעלים הוא'), וכל שקרב כשהוא תם ואינו נפדה כשהוא בעל מום (אלא נאכל לבעלים), כגון בכור ומעשר - מ'בהמתה' נפקא (ההוא - לאו 'שלל שמים' מקרו, ואפילו בתמותו); ולא מצי למפרך 'והא בתמותו שלל שמים הוא שהרי נאכל בחומו, והלכך אצטריך 'בהמתה' למעוטי בכור ומעשר תמימים, דמ'שללה' ליכא למעוטינהו, והיינו 'פליגא': דאיהו מוקי לה אפילו בתמימים, דקסבר: בכור ומעשר בעלי מומין 'בהמתה' קרינן ביה, ובסייף).

תרומות ירקבו :

אמר רב חסדא: לא שנא אלא תרומה ביד ישראל (שעדיין לא נתנה לכהן, דאפילו אותו ישראל - רשע הוא, תרומה שבידו אינה נשרפת עם שאר שללה, דהא לאו ידידה הוא, דשמא היה נתנה לכהן צדיק שבחוצה לה! הלכך אינה נשרפת: דהיינו כפקדון דעיר אחרת ואתנהו בגוה, דאמר לעיל דמותרין; ונהי דבאכילה לא שרינא לה, דשמא היה נתנה לכהן רשע שבתוכה - הלכך ירקבו), אבל תרומה ביד כהן - כיון דממוניה הוא - תשרף.

מתיב רב יוסף: 'מעשר שני וכתבי הקדש יגנזו' - והא מעשר שני ביד ישראל כתרומה ביד כהן דמי, וקתני 'יגנזו' (אף על גב דממוניה הוא לא אמר 'תשרף')?

אלא אי אתמר - הכי אתמר: אמר רב חסדא: לא שנא אלא תרומה ביד כהן (דממוניה הוא; ולא מזלזלינן בה כולי האי הואיל וקדש הוא), אבל תרומה ביד ישראל - תנתן לכהן שבעיר אחרת (כלומר: לכהן שלא הודח עמהן).

תנן התם [מהרש"ל: אין זו משנה אלא ברייתא בפרק 'כל שעה' (פסחים לזב)] והכי מפרש 'תנן התם': כלומר: שנינו לשם': עיסה של מעשר שני פטורה מן החלה, דברי רבי מאיר; וחכמים מחייבין.

אמר רב חסדא: מחלוקת במעשר שני בירושלים: דרבי מאיר סבר מעשר שני - ממון גבוה הוא, ורבנן סברי: ממון הדיוט הוא; אבל בגבולין (שאינן לה היתר אכילה אלא בפדיה) - דברי הכל פטור (מן החלה, דממון גבוה הוא; לישנא אחרינא: אבל בגבולין - דאין לה היתר אכילה בשעת חיוב חלה, דהיינו בשעת גלגול העיסה - לא קרינא ביה 'ראשית עריסותיכם' (במדבר טו, כ), ואפילו פדאה לאחר מיכן - פטור מן החלה).

מתיב רב יוסף: 'מעשר שני וכתבי הקדש יגנזו'; במאי עסקינן? אילימא בירושלים - מי הויא עיר הנדחת? והתניא: 'עשרה דברים נאמרו בירושלים' (בפרק 'מרובה' (בבא קמא פב:)) חשיב להו) וזו אחת מהן: אינה נעשית עיר הנדחת!?! ואלא בעיר אחרת (שהיה אותו מעשר שני של אחד מבני עיר הנדחת), ואסקוהו לגוה (והעלו אותו לירושלים קודם שהודחה, ואחר כך הודחו) - הא קלטוהו מחיצות (אם כן אמאי יגנזו? לשתרו נמי באכילה, דהא 'קלטינהו מחיצות' דהיינו חומה)!!? אלא - לאו בגבולין (ולא מטו ליה), וקתני 'יגנזו' (ואינו יוצא לישורף - בתמיה)!! (ואם איתא דבגבולין לדברי הכל ממון גבוה הוא - לשתרי נמי באכילה! אלא לאו - ממון הדיוט הוא; ונהי דבשריפה לא, משום זילותא).

לא, לעולם דעיר אחרת (הנדחת), ואסקוהו לגוה, (ודקאמר 'לשתרו נמי באכילה', דהא קלטוהו מחיצות?) [ו]הכא במאי עסקינן? - שנטמא (דלאו בר אכולי בטומאה הוא, דכתיב (דברים כו, יד) 'לא בערתי ממנו בטמא'! ולקמן פריך: מאי איריא עיר הנדחת? אפילו בחוצה לה!?!).

ולפרקיה, דאמר רבי אלעזר: מניין למעשר שני שנטמא - שפודין אותו אפילו בירושלים (לאחר שנכנס, ואף על גב דדרשינן (דברים יד, כד) 'כי ירחק ממך המקום וצרת הכסף בידך': ברחוק מקום אתה פודה וצר, ולא בקרוב מקום) ? תלמוד לומר: (דברים יד, כד) [וכי ירבה ממך הדר] לא תוכל שאתו (כי ירחק ממך המקום אשר יבחר ה' אלקיך לשום שמו שם כי יברך ה' אלקיך) ואין 'שאת' אלא אכילה, שנאמר (בראשית מג, לד) וישא משאת מאת פניו [אלהם ותרב משאת בנימן ממשאת כלם חמש ידות וישתו וישכרו עמו] (והכי קאמר קרא: 'כי ירחק ממך המקום - או כי לא תוכל לאוכלו, שנטמא - וצרת הכסף בידך').

הכא במאי עסקינן? - בלקוח (שכבר הוציאה בהוצאה לכסף מעשר, ונתנהו ביין ושכר ובשר, ונטמא אותו לקוח: דההוא לית ליה פדיה; וכי קאמר רבי אלעזר במע"ש גופיה שהעלה פירות מע"ש לירושלים ונטמא).

(סנהדרין קיג, א)

וליפרקיה (לכוליה) ? דתנן [מעשר שני פ"ג מ"י]: 'הלקוח בכסף מעשר שנטמא יפדה'?

(ומשני: כרבי יהודה, דאמר 'יקבר' (לא אלים למתפט פדיונו בהיא מנה גופא [במסכת מעשר שני פ"ג מ"י]) והיינו נמי מעשר שני דקאמר 'יגנז' - בקבורה).

אי הכי מאי איריא עיר הנדחת? אפילו דעלמא נמי! ? אלא לעולם (במעשר שני דעיר הנדחת) בטהור (ואסקוהו לגוה; ודקאמר לישתרי באכילה דהא קלטוהו מחיצות אחר שנכנס לחומת ירושלים) - וכגון דנפול מחיצות, וכדרבא, דאמר רבא (בבא מציעא נג, ב), מחיצה: לאכול - דאורייתא (מן התורה מצוה לאכול לפניו מן החומה), (אבל) לקלוט (שיהיו מחיצות קולטות בין לענין פדיה בין לכל ענין) - דרבנן (- מדרבנן הוא), וכי גזור רבנן (דתייהני קליטת מחיצות למעשר דשוב אינו יכול לפדותו ולענין עיר הנדחת נמי שלא יהא בשריפה) - כי אתנהו למחיצה, כי ליתנהו למחיצה - לא.

כתבי הקדש יגנזו :

מתנתיין דלא כר"א, דתניא: ר"א אומר: כל עיר שיש בה אפילו מזוזה אחת - אינה נעשית עיר הנדחת, שנאמר (דברים יג, יז) [ואת כל שללה תקבץ אל תוך רחבה] ושרפת באש את העיר ואת כל שללה כליל [לה] אלקיך והיתה תל עולם לא תבנה עוד] והיכא דאיכא מזוזה - לא אפשר, דכתיב (ואבדתם את שמם מן המקום ההוא' [דברים יב, ג] וסמך ליה) (דברים יב, ד) לא תעשון כן לה' אלהיכם (ובמזוזה, הואיל וכתוב בה אזכרות - אי אפשר לשריפה משום קרא דלא תעשון כן' ואנן בעינן 'שללה' וליכא, דהאי - שלל שמם הוא) !

רבי שמעון אומר: אמר הקב"ה וכו' נאם אתם עושין דין בעיר הנדחת - מעלה אני עליכם כאילו אתם מעלים עולה כליל לפני; 'והיתה תל עולם': לא תעשה גנות ופרדסים - דברי רבי יוסי הגלילי; רבי עקיבא אומר: 'לא תבנה עוד' - לכמות שהיתה אינה נבנית, אבל נעשית היא גנות ופרדסים] :

לימא בדרכי אבין אמר רבי אילעא קמיפלגי, דאמר רבי אבין אמר רבי אילעא: כל מקום שאתה מוצא כלל בעשה ופרט בלא תעשה - אין דנין אותו בכלל ופרט (כגון 'והיתה תל עולם' כלל: דאפילו גנות ופרדסים לא תעשה, אלא תהיה תל עולם, שהוא עשה; 'לא תבנה עוד' בנין בתים, והוא לא תעשה; אין דנין אותו בכלל ופרט לומר 'אין בכלל אלא מה שבפרט': דלא תעשה - פירוש הוא, כלומר: והיתה תל עולם לבנין קאמר, אבל לגנות ופרדסים - שרי [לא אומרים כן]; אלא תרי מילי קאמר קרא: דלא אמרינן 'פירוש קמפרש', אלא מילי מילי קאמר: והיתה תל עולם' - לגנות ופרדסים, 'לא תבנה עוד' - כל בניין שבעולם, ואפילו לגנות ופרדסים לא תבנה עוד; ודרשינן ליה ל'דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא', ולומר: בנין בכלל היה, ולמה יצא? להקיש לך: מה בנין מיוחד שהוא ישוב בני אדם - אף כל בנין, כגון גנות ופרדסים לא; ורבי יוסי הגלילי סבר: אין דנין, כרבי אבין, ודריש הכי: 'והיתה תל עולם' מכל מילי: שלא יעשה בה שום דבר; 'לא תבנה עוד' דמשמע בנין בתים - אשמועינן לאו בבנין בתים, וגנות ופרדסים - איסור עשה הוא דאיכא; כך שמעתי): דמר אית ליה דרבי אבין, ומר (רבי עקיבא סבר דנין) לית ליה דרבי אבין?

לא, דכולי עלמא אית להו דרבי אבין (ואפילו רבי עקיבא!), והכא כהא קמיפלגי: מר סבר 'עוד' לגמרי משמע (כגון דאמר 'לעולם נעדי' ו'עוד' - לשון נעדי הוא: שלא תבנה לעולם לשום דבר, לא לבנין בתים, ולא לגנות ופרדסים לא תבנה עוד), ומר סבר 'עוד' לכמה שהיתה אינה נבנית, אבל נעשית היא גנות ופרדסים (והא דקאמר דעיר הנדחת נעשית גנות ופרדסים - לאו משום דבעלמא לית ליה דרבי אבין, דודאי מלתא קא מפרש: 'והיתה תל עולם' בבנין בתים, ד'לא תבנה עוד' לא משמע ליה בכל בניין, דקסבר 'עוד' - לכמו שהיתה משמע, כלומר: לא תחזור ולא תבנה; 'עוד' משמע: כגון שהיתה מתחלה - לא תבנה עוד, אבל נעשה גנות ופרדסים) .

תנו רבנן: היו בה אילנות תלושין - אסורין; מחוברין - מותרין (ד'תקבץ ושרפת' אמרה רחמנא: מי שאינו מחוסר אלא קביצה ושריפה, יצא זה שמחוסר תלישה וקביצה ושריפה); של עיר אחרת, בין תלושין בין מחוברין - אסור . מאי 'עיר אחרת'?

אמר רב חסדא: יריחו - דכתיב (יהושע ו, יז) והיתה העיר חרם [היא וכל אשר בה] לה' (אפילו אילנות מחוברין אשר בה נאסרין) [רק רחב הזונה תחיה היא וכל אשר אתה בבית כי החבאתה את המלאכים אשר שלחנן] (יהושע ו, כו) וישבע יהושע בעת ההיא לאמר ארור האיש לפני ה' אשר יקום ובנה את העיר הזאת את יריחו בבכורו ייסדנה ובצעירו יציב דלתיה (וקרא קדריש ואזיל: בבכורו ייסדנה ובצעירו יציב דלתיה: וכשיעמיד דלתיה - ימות בנו הקטן) .

תניא: לא יריחו על שם עיר אחרת (שלא יבנה יריחו ויסב שמה על שם עיר אחרת), ולא עיר אחרת על שם 'יריחו' (שאפילו בנה עיר אחרת וקראה 'יריחו' - אסור לבנותה: שאפילו שם 'יריחו' ימחה לעולם), דכתיב (מלכים א יז, לד) [בימיו] בנה חיאל בית האלי את יריחו (של אחאב) באבירם בכורו יסדה ובשגוב צעירו הציב דלתיה [כדבר ה' אשר דבר ביד יהושע בן נון] (ועל שעבר על האלה קרי ליה 'בית האלי'; 'את יריחו' - ולא יריחו עצמו בנה, אלא עיר אחרת על שם יריחו: שקראה לה 'יריחו' ולא אתפרש הא מנלן) .

תניא: באבירם בכורו - רשע (אבירם רשע), לא היה לו ללמוד (כשמת אבירם הרשע - לא היה לו לחיאל ללמוד שלא לבנות את יריחו); בשגוב צעירו היה לו ללמוד .

אבירם ושגוב - מאי עבוד (דקרי להו 'רשעים')? הכי קאמר: באבירם בכורו היה לו ללמוד לאותו רשע בשגוב צעירו .

(מילתא באנפי נפשיה הוא, ולמדרשא:) ממשמע שנאמר 'באבירם בכורו' - איני יודע שגוב צעירו? (אלא) מה תלמוד לומר 'שגוב צעירו'? מלמד שהיה מקבר והולך מאבירם עד שגוב (שהוא צעיר מכלם) .

אחאב - שושביניה הוה (אוהבו של חיאל היה אחאב) ; אתא איהו ואליהו למשאל בשלמא בי טמא (וי"א בי טעמא = בית האבל, שמטעימים אותו בדברים לנחמו, ובכמה דוכתין כתיב בבראשית רבה 'טמא' בלא עיי"ן - לשון אבל) ; יתיב וקאמר : דילמא כי מילט יהושע הכי לט : לא יריחו על שם עיר אחרת ולא עיר אחרת על שם יריחו ? אמר ליה אליהו : אין !

אמר ליה : השתא לווטתא דמשה לא קא מקיימא, דכתיב (דברים יא, טז) [השמרו לכם פן יפתה לבבכם] וסרתם ועבדתם [אלהים אחרים והשתחוויתם להם], וכתוב [פסוק יז] וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים [ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה ואבדתם מהרה מעל הארץ הטבה אשר יח' נתן לכם], וההוא גברא אוקים ליה עבודה זרה על כל תלם ותלם (שורה וערוגה, ומקום גבוה הוא) ולא שביק ליה מיטרא דמיזל מיסגד ליה (שהיה הלכון הולך וגדל מרוב הגשמים הבאין לעולם: שאין מניחין לילך להשתחוות לעבודת כוכבים מתוך דרכים מלוכלכות בטיט) - לווטתא דיהושע תלמידיה מקיימא ! ? מיד (מלכים א יז, א) ויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד חי ה' אלהי ישראל [אשר עמדתי לפניו] אם יהיה [השנים האלה] טל ומטר [כי אם לפי דברי] (האי קרא סמוך לקרא דחיאל בית האלי) ; בעי רחמי והבו ליה אקלידא דמטרא (מפתח של מטר), וקם ואזל. (מלכים א יז, ב) ויהי דבר ה' אליו לאמר [פסוק ג] לך מזה ופנית לך קדמה ונסתרת בנחל כרית [אשר על פני הירדן]

(מלכים א יז, ו) והעורבים מביאים לו לחם ובשר בבקר [בערב ומן הנחל ישתה] - מה יכא ? אמר רב יהודה אמר רב : מבי טבחי דאחאב .

(מלכים א יז, ז) ויהי מקץ ימים וייבש הנחל כי לא היה גשם בארץ : כיון דחזא (הקב"ה) דאיכא צערא בעלמא (אמר ליה הקב"ה לאליהו לך צרפתה לגלגל הדבר שיחזיר לו מפתח של מטר כדקא מפרש ואזיל) - כתיב (פסוק ח) ויהי דבר ה' אליו לאמר (אמר ליה הקב"ה לאליהו) : [פסוק ט] קום לך צרפתה [אשר לצידון וישבת שם הנה צויתי שם אשה אלמנה לכלכלך] . וכתוב (מלכים א יז, יז) ויהי אחר הדברים האלה חלה בן האשה בעלת הבית [ויהי חליו חזק מאד עד אשר לא נותרה בו נשמה] ; בעא רחמי למיתן ליה אקלידא דתחיית המתים ; אמרי ליה : שלש מפתחות לא נמסרו לשליח : של חיה, ושל גשמים, ושל תחיית המתים (על אוצרו של הקב"ה יש מפתחות, ומסרם ליד שלוחים הממונים; אבל שלש מפתחות יש לו בידו שלא מינה שליח עליהם: מבראשית אלא בידו הם, ולא רצה למסור שליח עליהם; וקאמר הקב"ה לאליהו: אותם שלש מפתחות עכבתי בידי מבראשית, ולא מניתי שליח עליהם אלא אותך שעשיתי ממונה על אחת מהם, ועתה תשאל מפתח שני?) ; יאמרו : 'שתים ביד תלמיד ואחת ביד הרב' ?

איתייתא ו שקיל האי, דכתיב (מלכים א יח, א) [ויהי ימים רבים ודבר ה' היה אל אליהו בשנה השלישית לאמר] לך הראה אל אחאב ואתנה מטר [על פני האדמה] .

דרש ההוא גלילאה קמיה דרב חסדא : משל דאליהו למה הדבר דומה ? לגברא דטרוקיה לגלילאה (שסתם שער שלו) ואבדיה למפתחיה (כך עשה אליהו: נעל לשערי מטר, ולבסוף אבד המפתח של גשמים: שלא נפתח השער של מטר על ידו, דכתב 'לך הראה אל אחאב ואתנה מטר' - ולא כתיב 'ותן מטר') !

דרש רבי יוסי בצפורי : אבא אליהו (חביבי וגדולי) -

(סנהדרין קיג, ב)

קפדן (שכנס על אחאב ואמר 'חי ה' אם יהיה השנים האלה טל ומטר' [מלכים א יז, א]) ; הוה רגיל למיתי גביה, איכסיה מיניה תלתא יומי ולא אתא (שהיה רגיל למיתי לבי מדרשו כל יומא ולא אתא בתלתא יומא) ; כי אתא - אמר ליה : אמאי לא אתא מר ? אמר ליה : 'קפדן' קרית לי ! אמר ליה : הא דקמן דקא קפיד מר (הרי על דבר זה שאמרתי עליך קפיד שלא באת אלי שלשה ימים מקפדנות שקצפת עלי) !

(דברים יג, יח) ולא ידבק בידך מאומה מן החרם [למען ישוב ה' מחרון אפו ונתן לך רחמים ורחמך והרבך כאשר נשבע לאבתך] : כל זמן שרשעים בעולם - חרון אף בעולם וכו' :

מאן 'רשעים' ?

אמר רב יוסף : גנבי .

תנו רבנן: רשע בא לעולם - חרון בא לעולם, שנאמר (משלי יח, ג) **בבא**
רשע בא גם בוז ועם קלון חרפה ;
 רשע אבד מן העולם - טובה באה לעולם, שנאמר (משלי יא, י) [בטוב צדיקים
 תעלץ קריה] **ובאבוד רשעים רנה** ;
 צדיק נפטר מן העולם - רעה באה לעולם, שנאמר (ישעיהו נז, א) **הצדיק אבד**
ואין איש שם על לב ואנשי חסד נאספים באין מבין כי מפני הרעה נאסף הצדיק ('מפני הרעה' =
 קודם שתבא הרעה - הצדיק נאסף; מכלל: דכיון שמת - הרעה באה) ;
 (אבל) **צדיק בא לעולם - טובה באה לעולם** (פסוקה הרעה), **שנאמר** (בראשית
 א, כט) [ויקרא את שמו נח לאמר] **זה ינחמנו ממעשינו ומעצבון ידינו [מן האדמה אשר אררה ה']** .
הדרן עלך כל ישראל יש להם חלק וסליק לה מסכת סנהדרין